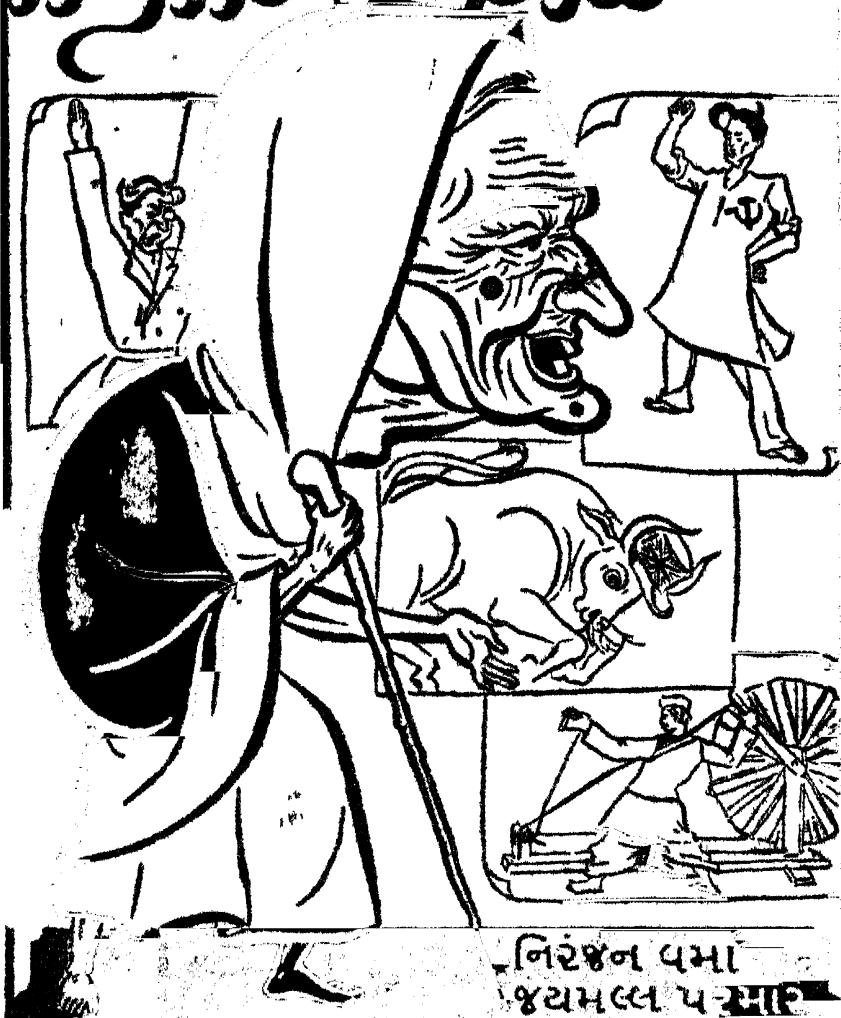

૫૬

અમથી કોશીની

સિંગાપુર પાપ્લે

નિરંજન વમા
જયમલ્લ પ-માર

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૮૮૮- કિંમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ અનંત સરસ્વતી સંસ્કૃતિ

વર્ગાંક ૪૮૩

અમથી ડોશીની અ વ ળ વાણી

લેખકો :
નિરંજન વર્મા
જયમલ્લ પરમાર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
મીમરાજ બોર્ડિંગ, કાલબાદેવી, મુંબઈ-૨
ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ-અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિ

માર્ચ : ૧૯૪૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૫૮૮૮

કિંમત :

૩-૦-૦

પ્રકાશક :

વાસુદેવ માલુકવંદ સ્વામી,
ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ,
મીનરાજ બુકિંગ્સ, કાલબાદેવી,
મુંબઈ - ૨

મુદ્રક :

મણિલાલ હમનલાલ રાવલ,
ધો નવખલાલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
બીકાંટા, નોવેસ્ટી ટોર્જન પાસે,
અમદાવાદ

સ્વ. દાદીમા લાછબાઈ માને

લોકગીતની, દંતકથાની અને કહે-
વતોની, ઝોલાંની અને ઉખાણાંની,
મરમની અને અવળવાણીની સીધી
સરવાણી જેમના તરફથી મળી.

‘હું’ અને ‘અમથીડોશી’

આમ તો ક્યારેક ક્યારેક ‘ફૂલછાળ’માં શ્રી. સુશીલ ભાઈ સાંભેલાં રેડબ્યા કરતા. ‘સાગર તીરે શંખ છીપલાં’, ‘સાંભેલાંના સર’, ‘સાંભેલાં’ અને એવાં જ કોઈ કોઈ મથાળા તથા સુશીલભાઈનું શરીર જરા ભારે ખરું પણ હાથ એટલો હળવો કે આદતના જોરે એક દિવસે એમણે ‘ફૂલછાળ’નાં પાનાંમાંથી પણ હળવે હાથે ક્લમ સેરવી લીધી. હળવે હાથે ક્લમ સેરવી લીધી, એટલે અવાજ ન થયો. ‘સાંભેલાં’ની ખૂબી જ એ, કે હળવે હાથે જમે તેને જમે તેટલું વળાડો પણ અવાજ ન થાય. ખૂબી સાકર ગળે ને એની મીઠાશ મનમાં જ માણે, એનું જ આ ‘સાંભેલાં’નું છે.

સુશીલભાઈ તો સરકી બધા ને હળવે હાથે ‘સાંભેલાં’ રેડવવાનો ચીલો પાડતા ગયા; પણ આ તો બાલનો કઠિા ને પાહું રાણપુર. એની તો ખેપટ જીડે, કે બલબલા ચીલા જુસાઈ

જમ; પણ અમારા તંત્રી હતા હોંશીલા. કહે કે ભાઈ! આવા ચીલાને તો ચાલુ રાખવા જેવો છે હો ! ભારે વાચન પછી મનનો થાક ઉતારવાનો આ તો નુસખો કહેવાય.

ખીજી રીતેય પત્રકારીત્વને આ ચીલો ધણો ઉપકારક હતો. વિશ્વયુદ્ધને ખૂબચે લોકોને પાજી બનાવનારી, ભરમાવનારી તરેહ તરેહની એવી તો વાનીઓ મુકાયે જતી હતી, કે અખબારોની દાદ સળવળી જ ઊઠે; પણ સીધી રીતે ટીકા કરવાની અખબારો Chivalry (ત્રેમશૌર્ય) બતાવે, તો 'હિંદ સંરક્ષણ ધારા'ની કલમ હીવાની બનીને પ્યાર કરવા દોડી આવે. આમ તો અખબારો કંઈ ઓછી કલમો સાથે પ્યાર નથી કરતાં. પણ સંરક્ષણ ધારાની કલમનો સૌની લાડકવાળી બનવાનો કલીઓપેટ્ટો જેવો કાતિલ પ્યાર અખબારોથી જીરવાય એમ નહોતો; એટલે 'સાંખેલાં'નો ચીલો સજીવન કર્યો.

એક ખીજુ' કારણ એ હતું, કે આ જગતમાં કાણુને કાણુ નથી કહી શકતો. આપણે એવી કહેવતો ધણી જોડીએ છીએ, કે 'સંગ ન કરના તીન જનેકા; લૂલે, લંગડે, કાણુકા'. પણ મોટા વાઈસરોયથી માંડીને અદના મવાલી સુધીના કાઈને આપણે નથી કહી શકતા, કે 'તારો સંગ કરવા જેવો નથી; કારણ કે તું કાણુ છે'.

એ જ રીતે ખુશામતખોરને કહેવા જાઓ, કે 'ભાઈ! તું તો ભારે માખણિયો છો' તો વગર હોળીએ તમને ફાગ સાંભળવા મળશે; પણ એને એમ કહો, કે 'આપની વાણીમાં તો અજબ જાદુ ભર્યું છે.' તો પછી જોઈ લ્યો મજા! તમે આ કુનિયાના સૌથી મોટા હીરાપારખુ બની જવાના.

કાઈ અતિવિવેકીને કહો, કે ‘તમારો વિવેક તો હવે ખુલા-
મતની ચે હદ વટાવી જાય છે’ તો બબલ અર્ટ થઈ જવાનો;
એટલે કે વિવેકનો ફૂગો ફૂટી જવાનો. પણ એને એમ કહો, કે
‘આપ તો બહુ જી.....જ નમ્ર છો.’ તો એમને મુખે વમર
ઉનાળે ખાખરો ખીલી બહાર.

કાઈ નીવડેલ વેપારીને કહેવા જાઓ, કે ‘તમે ઠીક બધાનાં
વિશ્વાસે મળાં કરો છો.’ તો જાણીને, કે હવે તમારું ચે મળું
જામજનક વિસ્તારમાં મુકાઈ ગયું છે. પણ તમે એને કહો, કે
‘આપ અદ્ભુત વેપારી કુનેહ ધરાવો છો.’ તો તમે ઓછામાં
ઓછું ચાપાણીમાંથી તો નહિ જ જાઓ.

આમ તાણિયાને તાણિયો કીધો નથી થાતો. એને વળી
સિદ્ધાંતવાદી કહેવો જોઈએ; ને જૂનવાણી માનસવાળાને
દીર્ઘદષ્ટા. એ જ રીતે મીઠાને સરળ સ્વભાવનો, દંભીને
સાધુ, પ્રપંચીને કળવકળવાળો, ડગને ચાલાક અને મૂરખને
ઓળો, નિખાલસ અને પ્રમાણિક કહેવો રહ્યો.

આવું ‘સાપ મરે નહિ અને લાઠી ભાંગે નહિ’ એવું કામ
એક ‘સાંખેલાં’ થી જ સરે, એટલે ‘સાંખેલા’ એ નિયમિત અને
વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ પકડયું. વાચકોને ગમ્યું. ‘ફૂલછાબ’નું અનિ-
વાર્ય અંગ બની ગયું.

પત્રકારિત્વમાં—ખાસ કરીને સામાહિકમાં અમુક અંશે ૫
સમાનધર્મી સાથીઓ (તંત્રીમંડળમાં) મળી જાય, તો કામ
કરવાની ભારે મજા આવે છે. ચાર ચાર વરસ સુધી એવી મજા
અમે માણી શક્યા છીએ. ગામડાંના સામાન્ય સમાચારથી

માંડીને અમલેખ સુધીના અને સાહિત્ય-સંશોધનથી માંડીને મંલીર રાજકારણના લેખો અને સૌ સાથે મળીને વિચારતા અને ચર્ચતા. ઓછું આવવાના કક્ષા જ બધા સિવાય એક-બીજાના લેખોમાં સુધારાવધારા કરતા, કે સૂચવતા.

Team workનો અમારો Spirit એટલી હદે વિકસ્યો હતો, કે ફૂલછાયાનાં પાનાં તો ઠીક પણ અમારામાંથી ગમે તેનું પુસ્તક લખાતું હોય, કે છપાતું હોય તો પણ સાથે મળીને એના ગુણવત્તુની ચર્ચા કરતા, સુધારાવધારા સૂચવતા, વેરણકેરણ લેખોનું સંપાદન કરતા અને કોઈ પુસ્તક બરાબર ન લાગે, તો આખાં પ્રકરણોનાં પ્રકરણો બેધડક ફેરવાવી નખાવતા. નાનો સરખો ૫ લેખ એકબીજાની આંખ તળેથી પસાર થયા વિના પ્રકટ થતો નહિ. એમાં અમને કદી નાનામોટાનો ભેદ આડે આવ્યો નથી. એમાં અમને એકબીજાનું સૌજન્ય બહેર કરવાની કદી જરૂર જણાઈ નથી. એથી ઊલટું બહારના કોઈએ આંત્રણી ચીંધવાનું જે સૌજન્ય બતાવ્યું હોય, તો એનો ઋણ-સ્વીકાર કરવાનું કદી ચૂક્યા નથી.

આવા Team Spiritમાં એકબીજાના વિચારો શલી ને બાષા યોક્તસ સ્વરૂપ પકડતાં. હાસ્યકટાક્ષની રંમન જામની; અને બીજા કંઈક લેખો ને પુસ્તકોની જેમ 'સાંમેલાં'ના સંગીતની મજા પણ સૌ સાથે મળીને લૂંટતા. 'અમથી ડોશીની અવળ-વાણી'ની આ પશ્ચાદ્ભૂમિકા છે. ૧૯૪૧ના આરંભમાં 'સાંમેલાં' બળવવા શરૂ કર્યાં તે ઠીક ૧૯૪૨ના યોગરતના અંતમાં 'ફૂલછાયા'માંથી છૂટા થયા ત્યાં સુધી એકબીજા એના સૂર છેડ્યા કર્યા.

‘ર’ની લડત પૂરજોસમાં ચાલતી હતી. ખુલ્લી રાજકીય પ્રવૃત્તિ અશક્ય બની ગયેલી. કોઈ નિમિત્તે બહાર પ્રવૃત્તિ જવતી રહે એ માટે ફટલાક મિત્રોએ બેગા મળીને બહેનોના સહકારથી સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. એના મુખ્યપત્ર તરીકે ૧૯૪૭ના માર્ચમાં ‘ભગિની’ નામનું પાક્ષિક શરૂ કર્યું. આ પાક્ષિકને હેતુ બહેનોની પ્રવૃત્તિને સામાન્ય ખ્યાલ આપવા સાથે સ્ત્રીઓને રચના અને રાજકારણનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવાનો પણ હતો. ‘સાંખેલાં’ જે પરિસ્થિતિમાંથી જન્મ્યાં એ પરિસ્થિતિ કંઈક વધુ વણસેલી હતી; એટલે બીજા વિભાગો સાથે કટાક્ષ-લેખો પણ શરૂ કર્યા.

‘સાંખેલાંના સર’ કે ‘સાંખેલાં’ એ તો ‘ફૂલછાપ’નાં શીયર હોવાથી એ શીર્ષક તળે લખી શકાય નહિ. એમાં શ્રી. ‘હું’ની કલમને છુરખો એાદીને લખવાની ફરજ પડી. ‘સાંખેલાં’ બળવનારી કલમ જ ‘ભગિની’ના કટાક્ષ-લેખો લખે છે, એવી અસર ઊભી ન થવા દેવાની પરિસ્થિતિએ ફરજ પાડેલી.

એ ઉપરાંત ઘણી ડોશીઓ નવરી બેડી મલક આખાની મક્ત ઠાલાની ઉપાધિ કરતી હોય છે; એટલે સ્ત્રીઓનું સહેજે ધ્યાન ખેંચાય એ આશયથી શ્રી. ‘હું’ની કલમે ‘અમથી ડોશી’નું ઉપનામ ધારણ કર્યું; અને ‘સાંખેલાં’ એ ‘અવળ-વાણી’નું.

‘અમથી ડોશી’ના ઉપનામનું એથી વધુ પ્રયોજન ન હતું.

કથાનકાની જેમ જ હળવાં રૂપકો તરફ લોકોનું ધ્યાન વધુ ખેંચાય છે. હળવાં રૂપકોમાં ય અવળવાણી તરફ લોકોને એકદમ

કુતલક જગે છે, વાંચવા-જાણવાની જિજ્ઞાસા પેદા થાય છે; એટલે એ જિજ્ઞાસા દ્વારા કહેવાની વાતના દોર ઉપર સહેજે વાચકને કે શ્રોતાઓને લઈ જઈ શકાય છે.

પુરણે અવળચંડીના ઘણા પ્રયોગો સાંભળ્યા છે; પણ અવળ-વાણીનો પહેલો પ્રયોગ નજરે ચડે છે. કબીરજીનાં ભજનોમાં કબીરજીએ વેદાંત જેવા ગંભીર વિષયને અવળવાણીમાં ઉતારેલ છે. ત્યાર બાદ તો રવિસાહેબ, મોરાર સાહેબ અને ગુરુ મહાન્દર પરતાપે જોરખનાથ જેવા અનેક સાધુ-સંતોએ ભજનોમાં અવળવાણીના પ્રયોગ કર્યા છે. એમાં વળી આ જમાનો તો એવો અવળ-ચંડીલો છે કે એને અવળવાણી જ વધુ ફાવે.

અવળવાણી એ મનોરંજન આપવાનું, હાસ્યરસ ઉપજાવવાનું, નર્મરસ પૂરો પાડવાનું કે ટોળ-ટીખળ દ્વારા પ્રસંગો કે યનાવોમાં રહેલા વિરોધાભાસો બહાર લાવવાનું જ કામ નથી કરતી; પણ હળવા વિતોદ દ્વારા ગંભીર પ્રશ્નો અને વિષયોના સાર-સત્ત્વો સુધી જોઈ જાય છે. માનવરવભાવમાં જાડે જાડે રહેલી વિરોધી સંભાવનાઓનો આસાનીથી પરિચય આપી જાય છે; અને રમતરમતમાં સમાજ-જીવનના કૂટ પ્રશ્નો આગળ લાવી મૂકે છે. અવળવાણી એ લોકમુખે જ દિસાતો, ઘડાતો અને ચોક્કસ ઘાટ પકડી ગયેલો લેખનકલાનો એક સ્વતંત્ર પ્રકાર છે.

‘સાંખેલાં’ એ અવળવાણીનો એક પ્રકાર ખરો, પણ એ રોજરોજના પ્રાસંગિક યનાવો ઉપર લખાયાં છે, ન્યારે અવળ-વાણીના લેખો પ્રસંગોના ગર્ભમાં રહેલાં મૂળભૂત તત્ત્વોને ખ્યાલમાં રાખીને લખાતા; પણ હમેશાં બને છે એમ થોડા જ સમયમાં ‘લગિની’એ પોતાનો બધો ભાર ભ્રાતાઓ ઉપર નાખી

દીધો. પછી તો હરિજનો માટે જ ગાંધીજીએ શરૂ કરેલાં 'હરિજન' અખબારોમાં ધોળો દિવસે દીવો લઈ શોધવા જતાં ૫ હરિજન હાથ આવતો નથી, એવું કંઈક 'ભગિની'નું થયું. Social Forces સામાજિક બળાબળો અસર કરી ગયાં.

'ભગિની'ની સાથોસાથ અમથી ડોશીનો ફર દેહ બદલાઈ મયો, પણ અક્ષર દેહ ચાલુ રહ્યો; તેમ છતાં આ પુસ્તકના ૧૩૨મા પાનાની પહેલી લીટી બે વખત સુધાર્યાં છતાં કંપોઝિટરથી કટાક્ષ થઈ જ ગયો છે, કે '...મોડો મોડો પણ તમારા સતીત્વને ધન્યવાદ આપવા આવી પહોંચી છું...' પણ What is in a name ? 'ભગિની'નું સ્વરૂપ બદલતું રહ્યું, તેમ કટાક્ષનું ક્ષેત્ર વિશાળ થયું. નજરને પકડી લેતા પ્રશ્નોને આવરતાં અવળ-વાણીમાં વિહંગ વિહાર આવ્યો.

'ભગિની'માં પ્રકટ થઈ ગયેલા લેખોમાંથી અહીં તે દસ જ આપ્યા છે. એ દસે લેખોમાં જરૂરજોમા સુધારાવધારા પણ કર્યા છે. જ્યારે છેલ્લા ત્રણ લેખો તાત્ત જ લખેલા ને અપ્રકટ છે.

ગજ ને કાતરણી લઈને બેઠેલાં અમથી ડોશીએ ફાઈનાં બોળી-ઉધારાં ન રહે એનો ખ્યાલ રાખ્યો છે, છતાં વેતરવામાં ક્યાં ૫ વાંધો રહી ગયો હોય ને જોનાં વધ્યાં-ધટ્યાં હોય એ બંને લઈ-દઈ લ્યે.

નિરંજન વર્મા
જયમહલ પરમાર

અમથી ડોશીની અવળવાણી

અ નુ ક મ

૧	વાંઝિયા ચોરાના વારસદાર	૩
૨	ખૂંટડાની ખેતી	૧૧
૩	ગાંધીજીના ચમત્કાર !	૨૪
૪	સ્વરાજ ભલે રંડાય; પણ રેટિયો નહિ !	૩૬
૫	અકલમદોની અજામ દુનિયામાં	૫૨
૬	સાહે બુદ્ધિ નાહી !	૬૭
૭	જુવાની જ ઝંઘડાનું મૂળ છે !	૮૫
૮	ચીલે ચીલે ચાલો રે...	૯૭
૯	સાંભેલાંનાં સાચાં વારસદાર	૧૦૪
૧૦	ખામી એક વાણિયાવિદ્યાની	૧૧૩
૧૧	સતીમાતાની સેવામાં	૧૩૦
૧૨	કર્તવ્યકર્મના સિદ્ધાંતો	૧૪૭
૧૩	પુરાતા પાવાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું	૧૬૫-૧૮૦

★ અણખૂટ ધારા ★

[ખાજી આવૃત્તિ]

લેખક : અશ્વિનીકુમાર

૧૮૫૭ જેવા બીજા બગવાને ચાલ કરારતી આ નવલકથા ૧૯૪૨ની અમૂતપૂર્વ લોકકાન્તિનાં પ્રાચીન-સમર્પણની એક માત્ર ચૌરવગાથા છે. આ પુસ્તકોના લેખકોનાં અન્ય પુસ્તકો:

नवसिद्धि

ਅੰਤਿਮ ਕਲੇਵਰੋ (ਪੀਐਚ ਆਵੁਤਿ)

ଅଧ୍ୟବ୍ୟାସିନୀ

જીવન-શિક્ષાઓ (ગીત આવૃત્તિ)
આચાર્ય મહુલસચંદ્ર રોય

કટાક્ષવાણી

સાંખ્યિકા (ત્રીજી આવૃત્તિ)
અમથી દેશીની અવળગણી

विज्ञान

આપણે આંખણે ઊડનારાં
(ખીજ આટ્ટિ)

મગનને ગોખે ,,

वार्ता

પરીકથાઓ: ભાગ ૧-૨
[કિશોર અથવા વસિ વર્ષ ૧ સંપૂર્ણરૂપે]
રૂપકથાઓ: ખંડ પહેલા: વર્ષ ૨,,
દેશદેશની લોકકથાઓ: ભા. ૧-૨
[લોકકથા અથવા વસિ વર્ષ ૧ સંપૂર્ણરૂપે]

पक्षी परिव्यय - १५ थापदि

- ૧ આંગણનાં શણગાર
- ૨ ઊડનાં ભંગી
- ૩ વગડામાં વસનારાં
- ૪ રૂપરૂપના આંખાર
- ૫ ઠંઠે સોહામણાં
- ૬ પ્રેમી પંખીડાં

किशोर-अंधावृत्ति

[ਪਛੇਲ੍ਹ ਵਰ੍ਹੇ : ਯੀਯ ਆਵ੍ਰਤਿ]

- १ यौगोला राणी
- २ होसतपरी
- ३ सोना पहमणी
- ४ नागकुमारी
- ५ नीलमणि
- ६ कुसवन्ती

प्रिशोर-ग्रंथावलि

[३५१]

- १ गंधुसराज
- २ डागराणी
- ३ पांडो पंडित
- ४ शोभबद्धी
- ५ धुतारा नगरी
- ६ योरा कुमार

सोऽयं-अथापि

[पक्षेण वा : जीव आवृत्ति]

देशदेशनी बोधध्याओ
भाग ५ थी ६

- ૧ ગૌડ-ખંભાજની વાતો ૫
૨ બુદ્ધિજીવની વાતો ૫
૩ કાઠિયાવાડની વાતો ૫
૪ રાજસ્થાનની વાતો ૫
૫ પંજાબની વાતો ૫

પ્રાપ્તિસ્થાન : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

પો. બો. નં. ૬૭૮, મુખ્ય-૨ પો. બો. નં. ૭૩, અમદાવાદ

અમથી ડોશીની અવળવાણી ૨૫૮૮૬

વાંઝિયા ચોરાના વારસદારો

અમથી ડાશી એમ ઓચરે, ધરમ, વાડો ને વાદ,
જનમતાંમાં જોર કરે, જેમ આવાડી મેઘનાદ.
જૈન જગતમાં ભારે જખરો, બુદ્ધિમાં બુદ્ધ બળિયો,
શંકર તો સમ્રાટ બન્યો, એ ભય ન કોઈથી કળિયો.
શાસ્ત્રપૂત હું, વિજ્ઞાન-શુદ્ધ હું, કહીને કાઢે xહડિયો,
ચોમાસાનો ચરેલ આગલો, જઈ ગૌધણમાં ભળિયો.
અનુભામીની અવળચંડાઈમાં, લેખે એનાં ચસકે,
વણુનાથ્યા વીફરવા માંડે, કોઈ સૈકે કોઈ દસકે.
(એમ)* મારકસ-થોથે ધૂળ ચડી ને વિજ્ઞાન વંડી પડિયાં,
વાહ-ધરમને જૂને ચીલે સામ્યવાદી પણ ચડિયા.

x હડિયો-દોડાદોડ, * મારકસ-કાર્લ માર્ક્સ.

અમથી ડોશીની અવળવાણી

અમથી ડોશીને એક વાતનો ઓરતો રહી જતો હતો કે રેશનિંગને કારણે જો આ મંતર-જંતર અને દોરા-ધાગા કરી ઇચ્છિત વરદાન દેનારી સાધુ-ફકીરની જમાત મરી ખૂટશે તો હિંદની શ્રદ્ધાળુ જનતાની દશા શી થશે ? પણ હિંદના વૈજ્ઞાનિક સામ્યવાદીઓ એવો ભરોસો આપતા રહે છે કે, ‘મૂંઝાઓ મા, ચોરાનો વંશ ખાલી નહિ બચ.’

આજે તો જ્યાં રશિયાનો બોલ પડે છે ત્યાં પાતાળ-કૂવા પેના થાય છે, રશિયાનું યુક જીડે ત્યાં મર્મરધ્વનિ કરતાં આખે-ઝમઝમ અને ગંગોદકથી પણ પવિત્ર એવાં ઝરણાં ફૂટી નીકળે છે, રશિયાની ધૂળ જીડે ને પાપી પવિત્ર બને છે, રશિયાની આંખ ઊઘડે ને ત્રિલોક કાંપવા માંડે છે, રશિયાના પગ સ્પર્શે ને મેઢાંમાંથી કેસરી બની જાય છે, રશિયાના આશીર્વાદે વાંઝિયાનાં મેણાં લાંબે ને રશિયન રાજપુરુષોનાં નાડાં ધોઈ પીતાં અભાગણીનાં આડાં લાંબી જાય છે. રશિયાનું રટણ કરતાં પતિયાનાં પત, રોગિયાનાં રોગ ને દુઃખિયાનાં દુઃખ માત્ર નાશ પામે છે.

આ કોઈ અણુધ, અજ્ઞાન અને અજડ જેવા ગામડિયે કહેલી જંતર-મંતર કે વહેમની કંતકથા નથી,

પણ હિંદના વૈજ્ઞાનિક સામ્યવાદીઓ રશિયાના દેવને જે 'નૈવેદ્ય' ધરી રહ્યા છે તેની પ્રસાદી માત્ર છે.

આર્યસમાજીઓએ કહ્યું કે, 'વેદમે' સખ કુછ હૈ,' સ્વામીનારાયણવાળાઓએ કહ્યું કે, 'શિક્ષાપત્રીમાં બધું છે.' કરાંચીની લીગ-પરિષદમાં મુસ્લિમ જુવાનોને નવાબ ચારજંગ બહાદુરે કહ્યું કે, 'માકર્સ અને લેનિન વાંચવાની તમારે કંઈ જરૂર નથી, કુરાન મેં સખ કુછ હૈ.' તેમ હિંદી સામ્યવાદીઓ પણ આજે વિચાર અને વર્તનથી બતાવી રહ્યા છે કે, 'રશિયામે' સખ કુછ હૈ.'

જેમ આર્યસમાજની એકાદ શિક્ષણસંસ્થામાં થોડું દાન આપી રાખડી બંધાવી 'વીર બ્રાતા' કે 'વીર ભગિની' બની જવાય છે તેમ 'હિંદી સામ્યવાદી મંડળ'ના ક્ષણમાં ફૂટેલ બંગડી કે ઘસાર્ધ ગયેલી ઘડિયાળ આપતાં દેશપ્રેમી વીર બની જવાય છે. જેમ ખ્રિસ્તીધર્મ અંગીકાર કરનાર સ્વર્ગે જ જાય છે તેમ સામ્યવાદી મંડળનું સભ્ય બનનાર તાવે તરફડીને મર્યું હોય તોપણ શહીદ જ બને છે. (જૂની પરિભાષામાં સ્વર્ગે જઈને અપ્સરાને વરે છે.)

હાથ દુઃખતો હોય ને ગાંધીજીથી કોઈ દિવસ ડોલ

અમથી ડાહીની અવળવાણી

(બકેટ) પાંકી પકડાઈ જતાં આશ્રમવાસી એમાં પણ
ગાંધીઅન ફિલોસોફીનો કંઈક હેતુ રહેલો માને, તેમ
રશિયામાં કોઈ અવળપણું છોકરું જન્મે કે સ્ટાલિનની
મૂછનો બાલ ફરકે તો એની પાછળ પણ કંઈક સામ્ય-
વાદનું સૈદ્ધાન્તિક રહસ્ય મળી જ આવશે.

વારંવાર અસુરોધી ત્રાસીને વિષ્ણુને શરણુ જતા
હેવો ભયહીન બને છે તેમ શાહીવાદ, મૂડીવાદ કે કોઈ
પણ વાદથી ત્રાસેલો દેશ કે માનવી રશિયાનું શરણુ
લેતાં ભયહીન બને છે. પછી એને સ્વાતંત્ર્ય તો ઠીક,
પણ સ્વર્ગની પણ જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે—

‘ રશિયા નામક ઔષધિ, ખરી નીત સે ખાય;
અંગ પીડા વાધે નહિ, મહા રોગ મિટ જાય.’

મહાભારતના યુદ્ધમાં પૂછડાં ઝાલી ઝાલીને ભીમે
હાથીનાં ખોખાં અદ્ધર ઉલાળેલાં, જે હજી નથી પડ્યાં
એવા પુરાણ-કથનમાં શંકા સેવનારાને જેમ આખા કુટું-
ક્ષેત્રના યુદ્ધનું પાપ લાગે છે, તેમ રશિયાને નામે વહેતી
થયેલી કે વહેતી કરવામાં આવેલી કોઈ પણ વાત કે
વિગતમાં અશ્રદ્ધા આણુનાર, વહેમ લાવનાર કે વિરોધ
કરનાર મહા દેશદ્રોહી ઠરે છે (જૂની પરિભાષામાં
મહાપાપી.)

એ તો—

સામ્યવાદની સાંકળે સ્ટેલિને બાંધી,
જેમ તાણે તેમ તેમની રે
મને લાગી કટારી પ્રેમની....

રશિયા એ તો હિંદી સામ્યવાદીઓની પિતૃભૂમિ છે એવો ગંદો પ્રચાર કરનારાઓએ હિંદી સામ્યવાદીઓને અધાર અન્યાય કર્યો છે, કારણ કે પિતાના વારસાને તો નમાલા પુત્રો જ તાકે, તેજસ્વી પુત્રોની નજર તો પિતૃભૂમિ બહાર કહીકે પરાક્રમ કરવા મંડાઈ હોય છે, જ્યારે હિંદી સામ્યવાદીઓને તો જેમ મીરાંને બધું કૃષ્ણમય લાગતું તેમ બધું રશિયામય લાગે છે. એટલે કે રશિયા એ હિંદી સામ્યવાદીઓની પિતૃભૂમિ નહિ પણ મજભૂમિ છે.

સ્ત્રીનું મોહું ન નીરખનાર એક કૃષ્ણલક્ષ્મી મજવાસી સ્વામીને મીરાંએ કહેલું ને કે—

‘અન્ય પુરુષ હું જાણું નહિ,
વૃજમાં પુરુષ છે એક.’

એટલે કે, વૈષ્ણવ-સંપ્રદાયવાળા એક કૃષ્ણને જ પુરુષ માને છે ને બાકી બધું જોપીસ્વરૂપ, તેમ આ હિંદી સામ્યવાદીઓ એક રશિયામાં જ વીરત્વ, પુરુષત્વ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ને દૈવત્વ ભાળે છે. રશિયા એ હિંદી સામ્યવાદીઓની
પિતૃભૂમિ નહિ પણ મજભૂમિ છે અને એ સામ્યવાદીઓ
એની ગોપીઓ છે.

અમથી ડાશી તો ગોપીસ્વરૂપ આ હિંદી સામ્ય-
વાદીઓની અને કાનસ્વરૂપ કો રશિયન રાજપુરુષોની
રાસલીલા નિહાળવા નરસિંહ મહેતાનું જોગિયું ધારીને
હાથ સળગ્યો. ત્યાં સુધી મશાલ લઈને ઊભાં ઊભાં
લીન બની સાંભળી રહ્યાં કે:—

(મારા વાલાજીના વનમાંય, વાગે રૂડી વાંસલડી—એ રાગ)

મારા રશિયાજીના રણમાંય,
વાગે રૂડી ટેન્કલડી
હું તો ઘાંધી રૂડું છું ઘરમાંય,
કોણે પાઈ ભાંગલડી—વાગે.

શાણ શાહીવાદને શત્રુ માનીને,
હું તો ભૂલ કરી બેઠી'તી ભારી રે;
તારી આંખલડીના એક ઇશારે,
મારા લેજની બ્રમણા ભાંગી રે—વાગે.

અમીર છોડીને આમજનતા જગાવવાની,
મફતની મૂળાઈ મેં કીધી રે;

વાંઝ્યા ચોરાના વારસદારો

જમીંદારોને વિના કારણ વગોવ્યા,
પછી લીંગની વાટ મેં લીધી રે—વાગે.

કિસાનસભાનો કકળાટ કાઢવા,
મેલી સહજનંદને ટાંડી રે;
ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકને આઘા ખસેડીને,
પૂરા બનાવ્યા મેં પાછ રે—વાગે.

‘ગાંધીકો છોડ દો’નાં સૂત્રો પોકાર્યા,
એ તો રૈયતને રાખવા રાજ રે;
ખાદીની ટોપલી ને ખાદી-પે’રણ,
એ તો મૂરખ બનાવવાની ખાજ રે—વાગે.

હિંદુ-મુસ્લિમની એકતાને નામે,
ઘેરેઘેર છછુંદર ઘાલી રે;
‘આત્મનિર્ણય’ને આગળ રાખીને,
મેં અઝવી બે મોટી બિલાડી રે—વાગે.

વાંદરની ચાલ ખાદ વાગોળવા બેસું ત્યાં,
આડો અગ્યો સમાજવાદી રે;
‘ભાંગફેડિયો’ને વળી ‘પાંચમી કતારિયો’
એણે કરી દેશની બરખાદી રે—વાગે.

અમથી ડાક્ષિની અવળવાણી

સમાજવાદીને દેશદ્રોહી ઠરાવીને,
પ્રાગતિકને દીધો પાડી રે;
સુભાષને થાપ્યો ઝેરી કણ્ઠધર,
પછી કોઈની ન કાવે કારી રે—વાગે.

એવી ઠગેલ છતાં એવી અલખેલ કે,
ઝીણા પણુ જૂક્યા આ વારી રે;
શબદે સીધેલ તારા ગ્રેમે પીડેલ,
મને લાગી કલેજે કટારી રે—વાગે.

માઝમ રાત ને મધુરા સૂર,
લરી ટેન્કલડીને તાલે રે;
*કુખીશેવ ગામની કુંજગલનમેં,
ગોપી રમાડી વહાલે રે—વાગે.

•

* કુખીશેવ—રશિયાની બીજી રાજધાની.

૨

ખૂંટડાની ખેતી

લોહ લિનલિથગો વાઈસરોયપદેથી જીતર્યા અને જનરલ વેવેલ વાઈસરોય તરીકે આવ્યા ત્યારે કોઈકે કહેલું કે, ‘આળલાયુગ ગયો અને હાથીયુગ શરૂ થયો.’ ત્યારે તો મને એમ સમજાયેલું કે આ તો જરા કટાક્ષમાં બોલાયું લાગે છે, પણ આજે મને રહી રહીને એ વાક્યમાં રહેલું તથ્યાંશ સમજાય છે.

દેશ તેવા વેશ મુજબ લિનલિથગોને ઈંગ્લંડમાં ઘોડો પ્રિય હશે તેમ આ દેશમાં આળલો કેમ પ્રિય થઈ પડ્યો તે હવે ગરાબર સમજાય છે. આપણા દેશમાં ઘોડાં, ગધેડાં કે જાટિયાં દ્વારા ખેતી નથી થતી.

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પાડાને ભાગે જતી થોડીઘણી બાદ કરતાં લગભગ
બધી જ ખેતી આખલા દ્વારા જ થાય છે. આ આખ-
લાના અનેક પ્રકાર હોય છે : જેવા કે, બળદ, બળદિયા,
સાંઢ, ઢાંઢા, ખૂંટડા, ગોધા, ગોધલા, ઘોરી, નંદી,
પોઠિયા વગેરે.

આ દેશની ટપ ટકા પ્રજા ખેતી ઉપર આધાર
રાખનારી હોવાથી આપણી ખેતી (કૃષિ)નો દેવ
બળદ કહેતાં ઋષભ ગણાય છે. એટલે લોર્ડ લિનલિ-
થગો હિંદમાં આવતાંવેંત આ આખલાને જ વળગી
પડ્યા, કારણ કે આ ઉમરાવ પણ હિંદમાં ખેતી
કરવા જ આવેલા. પછી તો લોર્ડ લિનલિથગોની
આખલાપ્રીતિ ઉત્તરોત્તર એટલી વધી ગઈ કે હિંદના
બધા પ્રાંતો અને રાજ્યોના અમલદારો પણ બધે
વાઈસરોયની આંખે આખલા જ ભાળવા માંડ્યા. આ
બોઈને મને એમ જ લાગેલું કે જતે દહાડે લિનલિથગો
યુનિયન જેકમાં પણ આખલાનું પ્રતીક મૂકી દે તો
ના ન કહેવાય.

રાષ્ટ્રધ્વજમાં રેંટિયો મૂકીને આપણો દેશી ગાંધીડો
બચાડો ગોથું ખાઈ ગયો, ત્યારે સાત હજાર માઈલ
દૂરથી આવેલા આ પરદેશી ગોરાની આર્ષદૃષ્ટિ તો

જીઓ ! એણે આ દેશમાં આવતાંવેંત રેંટિયામાં નહિ પણ આખલામાં દેશનું દૈવત લાળી લીધું, કારણકે આખલા વગર ખેતી નહિ, ખેતી વગર કપાસ નહિ અને કપાસ વગર કંઈ રેંટિયાને પહેરાય-ઓઢાય છે થોડો ? દેશની અપ્રતિમ તાકાત એક માત્ર આખલામાં નિહાળીને એકધારાં સાત-સાત વર્ષ સુધી આખલાનો ઉપાસના કરનાર આ મહાન ખેડૂત લોર્ડ લિનલિથ-ગોનું બહુમાન કરીને આપણે એમને ‘ મહાન આખલો ’ એવી અપ્રાપ્ય પદવીથી વિભૂષિત કરવા જોઈતા હતા.

આ કંઈ મશ્કરીની વાત નથી. જૂના જમાનામાં આવી મહાન પદવી એ કાળના સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષોને જ અપાતી હા. ત. લગવાન કૃષ્ણને બહુ પ્રેમ વ્યાપી ગયો ત્યારે અર્જુનને એમણે પુરુષ-ઋષભ=‘ પુરુષર્ષભ ’ એટલે કે ‘ પુરુષોમાં બગદિયો ’ એવી પદવી આપેલી. ઋષભ એટલે બગદ. જૈનોના પહેલા તીર્થંકર ઋષભ-દેવ એટલે ‘ બગદ મહારાજ. ’ ગૌ-ગાયો-માં ઉત્તમ તે ગૌતમ-એટલે પણ બગદિયો. આપણા ન્યાયશાસ્ત્રના રચયિતા ગૌતમ એટલે બગદ. એ જ રીતે ગૌતમ-બુદ્ધનો અર્થ થાય જાગ્રત બગદિયો. ઋષભ એટલે બગદ તેમ વૃષભ એટલે પણ બગદ. ઋષભ એ પૃથ્વીનો કૃષિદેવ, વૃષભ એ દેવલોકનો કૃષિદેવ. એટલે

અમથી ડોશીની અવળવાણી

કે, દેવોના રાજા ઈંદ્રને પણ વૃષભ કહેતાં બળદિયો કહેવાય છે. ઋષભ-વૃષભ એટલે કે આખલાને જ દેશની એકમાત્ર જીવાહારી સમજીને રાજાઓમાં, ઋષિઓમાં અને દેવોમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય તેને જ ઋષભ-વૃષભ એટલે કે આખલા-બળદિયાની ઉપાધિ અપાતી.

‘મહાન આખલા’ની ઉપાધિને લોર્ડ લિનલિથગો જે રીતે લાયક ગણી શકાય: એક તો આ દેશમાં જીલાઈ જતી ‘આખલાપૂજા’નું પુનર્વિધાન કરવા માટે, અને બીજું, એમણે સાત વરસ સુધી જે મહાન ખેડ કરી તે માટે-કારણકે પુરાણકાળમાં ઋષિઓ જ ખેડ કરતા. આખલો કહેતાં ઋષભ હજીની આગળ ચાલે અને ઋષિ હજીની પાછળ ઋષભ અને ઋષિ બંનેમાં ઋ ધાતુ રહેલી છે એટલે વચમાંથી હજીનું અંતર ઉપાડી લઈએ તો બંને એક બની જાય. એ રીતે લોર્ડ લિનલિથગો લાંબી ખેતી કરવા માટે ઋષિપદને પામ્યા છે. ઋષભ તો એમને વહાલો હતો જ. વળી વચમાં ઋષિને હતું તેવું હજીનું અંતર પણ નહિ એટલે વિશ્વામિત્ર જેમ બ્રહ્મર્ષિપદ પામ્યા તેમ લિનલિથગો ઋષભદેવ કહેતાં ‘મહાન આખલા’નું પદ એમના યોગે કરીને પ્રાપ્ત કરી શક્યા કહેવાય.

આ આખલા દ્વારા ખેતી કરીને કપાસના ગંજ

ખડકનાર હજપતિઓ નવસા શા માટે રહે છે એનું કારણ મને હવે સમજાયું. એ બધા ઋષિસ્વરૂપ છે. નવસા બધા ઋષિસ્વરૂપ કહેવાય એનો એક પુરાવો અમદાવાદમાં સાક્ષરશ્રી બજવંતરાય ઠાકોરે શ્રમજીવી પછી બુદ્ધિજીવીનો જે મહિમા ગાયેલો એમાંથી મળે છે. બુદ્ધિજીવીને ભગવાન બુદ્ધની પડખોપડખ બેસાડીને એમણે કંઈક કહેલું કે એ બુદ્ધિ-ઉપાસકને વસ શું ને ન-વસ શું ? મતલબ કે બુદ્ધિજીવી કે જેને નાગા-પહેર્યાના કથા ભેદ નથી હોતા તેને હજપતિ (દૂબખાના અર્થમાં નહિ) અથવા ઋષિ જ કહેવાય.

શ્રી. ઠાકોરે બુદ્ધિજીવીનો ગાયેલો મહિમા ઋષિના વર્ણન સમો એટલે ઋષિપદના અધિકારી સમા આ બધા સાક્ષર, કવિ અને કલાકાર વગેરેને પણ ‘મહાન સાંઠ’, ‘મહાન ગોધો,’ ‘મહાન આખલો’ વગેરે ઉપાધિ-પ્રદાન કરી શકાય, કારણકે લોર્ડ લિનલિથગો કરતાં આ સાક્ષર-કવિઓનું આખલા-સાંઠ સાથે વધુ સ્વભાવ-સામ્ય છે. વળી સાંઠ અને સાક્ષર બંને વણનાથ્યા જ ફરતા હોય છે.

પૂર્વે સ્પેનમાં ભારે ગોધાખાણ-સાંઠની સાઠમારી-ખેલાતી. સ્પેનના વિખ્યાત વીરો ગોધાને પોતાની

અમથી ડોશીની અવળવાણી

વીરતાનું પ્રતીક લેખતા, પણ દુર્લાભ્યે એ ગોધાખાણનાં શૌર્યોત્તેજ અને અફસુત દૃશ્યો આજે આપણને જોવા નથી મળતાં. છતાં છેક નિરાશ થવા જેવું પણ નથી, કારણકે ‘એ રંગ ઘડી પણ અધિક સરસ રંગ’ આપણી સાહિત્યસલાઓ અને આપણાં સામયિકોની સાહિત્ય-કટારોમાં મળી આવશે.

યુદ્ધો વિરામે છે પણ સાક્ષરોની આ સાઠમારી કદી વિરામતી નથી, કારણકે શાંતિ એ નિઃપ્રાણ ગણાય છે જ્યારે સાઠમારી કહેતાં વિગ્રહમાં વિકાસનું ખીજ રહેલું છે. ખીજનું કંઈ ન મળે ને વરસાદની ગંધ આવ્યાથી પણ આળદો જેમ ઉન્મત્ત બનીને લેખકોમાં શીંગડાં લરાવીને માટીનાં પોડાં ઉડાડે છે તેમ સાક્ષરો પણ વરસાદ જેવી ગંધ હરદમ સૂંઘતા રહીને એકબીજાનાં પોડાં ઉડાડ્યા જ કરતા હોય છે. સાક્ષરોને વિપરિત કરીને રાક્ષસ કરવાનો મારો હેતુ નથી. પણ મારો હેતુ તો માત્ર સાંઠ અને સાક્ષરનું નજીકનું સગપણ બતાવવાનો જ છે. વળી સાક્ષરો ખૂંટ જેવા ખારીલા હોય છે એવી લોકોક્તિ પણ ખરાખર નથી. ખરું જોતાં સાંઠ કે સાક્ષરનો એ ખાર નથી હોતો પણ સ્વમાનશીલતા હોય છે. એ વાક્યને સુધારીને એમ કહી શકાય કે સાક્ષરોમાં ઋષભના સમાનઅર્થી ઋષિ જેવો પુણ્ય-

પ્રકોપ હોય છે. ખડું જોતાં આ સરખામણી પણ ખરાબર નથી, કારણકે ઋષિ કોષે બરાબ તો બાળીને બસમ કરી નાખે, જ્યારે સાક્ષરની સાઠમારીમાં સેજાં ગમે તેટલાં ગરમ થવા છતાં કેઈના શરીરને બાગ્યે જ આંચ આવે છે.

આમ સાક્ષર પછી કવિને પણ પુરાણોમાં પોતાના તપખળે આગળ વધેલો ઋષિ જ કહેવામાં આવે છે. એના પુરાવારૂપ કેટલાક ઋષિઓનું નામ જ કવિ હતું. કવિ પછી કલાકારોને લઈએ તો—‘ભરતમિલાપ’ પછી ‘રામરાજ્ય’ની કલાસૃષ્ટિમાંથી સીધા સાહિત્ય—પરિષદની ભૂમિમાં પગલાં પાડનાર શ્રી. કનુ દેસાઈએ જ કહેલું કે, ‘કલાકારો તો પરમાત્માના પ્રતિનિધિઓ છે.’ પરમાત્માના પ્રતિનિધિ ઋષિઓને ઋષલ કહેવામાં આવે છે તો પરમાત્માના પ્રતિનિધિ આ કલાકારને પણ ‘ગૌ’માં ઉત્તમ એવા ‘ગૌતમ’ શા માટે ન કહી શકાય ?

પરમાત્માના આ પ્રતિનિધિઓનું અને સરસ્વતીના સેવકોનું કટકઢળ બિતથું વટપ્રદના વિષ્ણુલોકે. સાહિત્ય-યજ્ઞમાં હવે લેવા પરમાત્માના પ્રતિનિધિ તો વિષ્ણુલોકે જ શોભે ને ! પણ રાજેશ્વર વિષ્ણુ તો ગયા

અમથી ડોશીની અવળવાણી

હતા સતી જલધરી (તુલસી) સમાં સીતાદેવીનું સત
છોડાવવા, એટલે વિષ્ણુલોકે ઉદ્ધવસમા કૃષ્ણમાચારી
દીવાને આ બધાને આવકાર્યા. એવામાં લક્ષ્મી સમાં
મહારાણીનું આવાગમન થયું ને ઉદ્ધવને ઈશારે સરસ્વ-
તીના સેવકો અને પરમાત્માના પ્રતિનિધિઓને બિઠ-
બેસ કરવી પડી. એમાં કશું ખોટું પણ ન હતું,
કારણકે વિષ્ણુના પ્રસાદ માટે બ્રહ્માને માછલું થવું
પડેલું, ત્યારે વિષ્ણુનો વધુ પડતો વજનદાર ખોરાક
આરોગવાના કારણે પરમાત્માના એ બધા પ્રતિનિધિ-
ઓનું સ્વાસ્થ્ય ન બગડે એવી ખાતર-બરદાસ્ત તો
ઉદ્ધવે કરવી જ રહી ને ! વળી સાહિત્યયજ્ઞ શરૂ થઈ
જતાં વિષ્ણુના દ્વારપાળોએ પાછળ રહી ગયેલા પરમા-
ત્માના થોડા પ્રતિનિધિઓને બહાર ટહેલતા રાખેલા
એનું કારણ પણ કંઈક હશે જ. જવા દો, વાતનું
વતેસર થયું. આપણા કહેવાનો ભાવાર્થ તો એ હતો
કે સાક્ષરો, કવિઓ અને કલાકારો-એ બધા ઋષિ સમા
સાધકો જ ગણાય તો રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક જેવી
એકધારી ઉપાધિ આપવા કરતાં એમાંના અમુક સાક્ષરોને
'મહાન સાંઠ', અમુક કવિઓને 'મહાનંદી' અને
અમુક કલાકારોને 'મહાન પોઠિયા' વગેરે ઉપાધિ
આપવાથી એમનો સાચી કદર કરી લેખાશે ને કોને

કયો સુવર્ણચંદ્રક આપવો એના ટંટા ફિસાદનો કાયમી ઉકેલ આવી જશે.

જેમ ‘ઋષભ’ અને ‘ઋષિ’માં ‘ઋષ’ ધાતુનું સામ્ય રહેલ છે તેમ ‘બળદ’ અને ‘બળવંત’માં ‘બળ’ ધાતુનું સામ્ય દેખાય છે. યંત્રોની શોધ આપણે ત્યાં પ્રથમ થઈ હોત તો અશ્વબળ (હોર્સ-પાવર)ને બદલે ‘આબલાબળ’ એવો શબ્દ રૂઠ થયો હોત. એટલે જે લોકો પોતાના બળથી દુનિયાને ધ્રુબવી રહ્યા છે એ બધામાં કેટકેટલું આબલાબળ છે એ ન જાણી શકીએ તો પણ મુસોલિનીને ‘મહાન ઢાંઢો’, ટોબેને ‘ધીર ધોરી’, હિટલરને ‘મહા ગોધો’, સ્ટેલીનને ‘અણનમ આબલો’, રૂઝવેલ્ટને ‘ઘરડો બળદ’ અને ચર્ચિલને ‘વકરેલો વૃષભ’ કહી શકાય.

કૃષિ-ખેતી-સાથે જેમ ઋષભ, વૃષભ કે બળદિયાનું નામ જોગયેલું હોય છે તેમ કોઈ પણ ઊથલપાથલ સાથે નંદીનું નામ હોય જ. જ્યારે જ્યારે શિવજી દેવો વા અસુરોથી કંટાળે ચા કોપિત થાય કે પૂછડું પછાડી શીંગડાં માંડીને નંદી ખડો જ હોય. રાવણને રાઠ નખાવનાર નંદીએ દક્ષપ્રજાપતિનો યજ્ઞ વેરવિખેર કરી નાખેલો એ તો પુરાણે પ્રસિદ્ધ વાત છે. કોઈ પણ દેવની

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પ્રતિમા સાથે એ દેવના વાહનની પ્રતિમા તમે નહિ લાગો, જ્યારે એક પણ શિવમંદિર નંદી વગરનું નહિ હોય. આવી મહાભારત ઊથલપાથલ કરનારો નંદી દેખાવે કેવો શાંત અને સૌમ્ય હોય છે ?—ખરાખર આપણા કેટલાક આશ્રમવાસી જેવો જ. આપણા ઘણા આશ્રમવાસીઓ તો ઉપાધિની વાસનાથી પણ રહિત હોય છે. કારણ કે એમને તો જીવવું એ જ એક મોટી ઉપાધિ હોય છે. છતાં એમાંના ઘણાને ‘મહાનંદી’, ‘શૃંગ-શૂરવીર’, ‘મહાગણિયેલ’, ‘ઠીંકમાર’, ‘પૂંછડે પડેલ’ કે ‘જલ્લ-ખહાદુર’ વગેરે વગેરે ઉપાધિ આપી શકાય.

આ નંદીનો પર્યાયવાચક શબ્દ છે ‘પોઠિયો’. ગોરાએ જ્યાં લગી આગગાડી નહોતી પહોંચાડી અને અગસ્ત્યે જ્યાં લગી સમદર નહોતા તાગ્યા ત્યાં લગી આ પોઠિયાઓની પોઠો-વણુન્દરો—અર્ધી દુનિયાનો વ્યવહાર પોતાની પીઠ ઉપર જ એડતી. આ પોઠિયાની ડોકે બાંધેલા ટોકરાના અવાજથી ગામનાં નાનાં—મોટાં સૌના કાન સરવા થતા કે ગામને પાદર ખડી—ભૂત-ડાથી માંડીને કેસર-કસ્તૂરી સુધીની ને પાંચીકાથી માંડી હીરા—માણિક સુધીની કોઈ ચીજો વેચાવા આવી છે. પોઠિયાની ડોકે બાંધેલો આ ટોકરો તે દિવસે પ્રજાજાતિના પ્રચારના મોટા સાધન—રૂપ ગણાતો.

સિંધુની મુસ્લિમ લીજના પ્રમુખ પેલા સૈયદે કહ્યું ને કે—‘ સિંધ, સરહદ અને પંજાબની ૭૦ હજાર મસ્જિદોમાં પાકિસ્તાનનો પ્રચાર કરવામાં આવે તો રેડિયો—અખબારની જરૂર ન રહે ! ’ પણ એ સૈયદ સાહબ બૂલી ગયા કે મસ્જિદો તો સ્થાવર વસ્તુ છે, જ્યારે પાકિસ્તાનના પોઠિયા તો હરતા—ફરતા અને મસ્જિદોથી અનેકગણી સંખ્યામાં છે. એટલે જો એ દરેકને ગળે ટોકરી, ટોકરા, ઘંટ, ઘંટડી વગેરે જે કંઈ બાંધી શકાય તેવું બાંધવામાં આવે તો નમાઝીઓને નિરાંત અને રેડિયા—અખબારની ગરજ વગર પાકિસ્તાનની વણજાર આખી દુનિયામાં ગાજતી રહે.

વળી આ પાકીસ્તાન અને પોઠિયો પણ નિકટતમ સામ્ય ધરાવે છે. શાસ્ત્રમાં નંદી કહેતાં પોઠિયાનું એવું સ્વરૂપવર્ણન આપ્યું છે કે : ‘ એની આકૃતિ મનુષ્ય જેવી હોઈને મોં વાનર જેવું છે, એના હાથપગ ટૂંકા છે. ’ ખરાબર પાકિસ્તાન જેવું જ ઉટપટાંગ. મિ. સૈયદની સલાહ બીજી રીતે પણ સાચી છે. કારણ કે આ યુદ્ધે સૌ કોઈને શિખવાડી દીધું છે કે પાછા જવામાં જેટલો માલ છે એટલો આગળ જવામાં નથી. અને ધારો કે કદાચ આગળ વધવું હોય, તો પણ પીછેહઠ એ તો આજે મહાન રાષ્ટ્રોની પણ નીતિ બની

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ગઈ છે. એટલે, લીગવાળા રેડિયો-અખબારોથી પાછળ હઠીને, મસ્જિદ તરફ પાછળ હઠતાં હઠતાં, ઠેઠ અરબ-સ્તાનના રણ સુધી પહોંચી જાય તો પણ આ દેશમાં એમને કોઈ ના નહિ પાડે. જાહેરજીવન, સમાન અધિકાર અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના આ જમાનાથી પાછળ હઠીને ઉલેમાઓના પ્રમુખ પીર ભૂરચંદીએ જ કરાંચી લીગ-અધિવેશનમાં જ. ઝીણા પાસે માગણી નહોતી કરી કે, ‘ પાકિસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને પરદાનશીન રહેવું પડશે, સહશિક્ષણ બંધ થશે ને દાદી વગેરે ફરજિયાત બનશે ’ વગેરે વગેરે !

એટલે સમયના પ્રવાહોમાં લીગવાળા પાછળ હઠવામાં સાર જુએ એમાં કંઈ ખોટું નથી. પાકિસ્તાનનો અર્થ પણ પાછળ હઠવું એવો જ થાય છે ને ! અનેક કોમો સાથે સંપીને ન રહેતાં મૂળ કોમ તરફ પાછળ હઠવું, મૂળ કોમમાંથી શાખા-પ્રશાખા તરફ પાછળ હઠવું, શાખાઓમાં વિભક્ત થઈને જંગલ તરફ પાછળ હઠવું, પછી ખૂનખાર લડાઈઓ લડવી-એમ કરતાં કરતાં આદિ-માનવ કહેતાં વાનર બનીને રહેવા સુધીની બધી શક્યતા પાકિસ્તાનમાં રહેલી છે-ને પોઠિયાનું મોં પણ વાનર જેવું છે. ફેર માત્ર એટલો જ કે પોઠિયો સાકાર છે ને પાકિસ્તાન નિરાકાર.

ખૂંટડાની ખેતી

આ બધું જોતાં, લૉર્ડ લિનલિથગોની ખેતી ભારે સફળ થઈ ગણાય. આદમજાતની ઓલાદ સુધારવામાં એમણે સાર જોયો હોત તો પોઠિયાને બદલે એમણે પહેલવાનોનાં પ્રદર્શન લયાં હોત. પણ એમણે તો સાત વરસ સુધી પોઠિયાની જ ખેતી ખેડ્યા કરી—પછી એમાં ઇન્સાનને બદલે આખલા અને પુરુષાથીને બદલે પોઠિયા જ જ્યાં—ત્યાં નજરે પડે એમાં નવાઈ પણ શી ?

ગાંધીજીના ચમત્કાર !

ગાંધીજીને રામલીલા દેખાડવાનો અમથી ડાશીને ઓરતો જ રહી ગયો, ને એ તો આલ્યા પૂના-પંચગની. સૌની જેમ અમથી ડાશીને પણ એવી તક મળી હોત તો વાલ્મિકિના 'રામાયણ'માં રહેલી ખામીઓ જેમ વિજય લદ્દે 'રામરાજ્ય'માં પૂરી તેમ 'રામરાજ્ય'માં રહેલી ખામીઓ અમથી ડાશી રામલીલામાં પૂરી કરીને ગાંધીજીને ખુશ કરી દેત. ગાંધીજીની રામરાજ્યની કલ્પના 'રામરાજ્ય'ની ક્લિષ્ઠ કરતાં કદાચ રામલીલામાં જ વધુ આકાર પામત, કારણ કે છેલ્લી ઢબની ક્લિષ્ઠો સામે રામલીલા એ આમ-

ઉદ્યોગનું સાચું સ્વરૂપ કહી શકાય; જેમ જમશેદપુરના આધુનિક યંત્ર સામે રેંટિયો.

સિનેમાઓને જે લાખોના ખર્ચવાળી ભવ્ય સ્ક્રીનસિનેરીની જરૂર પડે છે તેવી કોઈ જરૂર રામલીલાને રહેતી જ નથી. પ્રેક્ષકોની વિચારશક્તિને ધરાદાપૂર્વક ધિબળવી દેનારા ઘોંઘાટ કે શોરબકોરોનો પ્રશ્ન પણ રામલીલામાં રહેતો નથી. રામલીલા તો ગાંધીજીની ઝૂંપડી પેઠેકોઈ પણ ઠેકાણે થોડી તાડપત્રીથી ઊભી કરી શકાય. પક, પાઉડર, લીપસ્ટિકને બદલે સ્વદેશી ખાદ્યાર મોઢે ભૂંસીને થઈ શકે છે. કપડાં મોટે ભાગે આસપાસથી માગી લીધેલાં હોય છે—તેમાંય વળી સાધુ બાવાની તાંસબીની જેમ એકની એક સાડી પડદા તરીકે પણ ઉપયોગમાં આવી શકે છે, પાઘડી તરીકે બંધાય છે ને પોતિયા તરીકે પહેરી શકાય છે. એકનો એક એકટર રામ—સીતાથી માંડીને શૂર્પણખા સુધીનાં બધાં પત્રો ભજવીને વાળું વગાડવા પણ બેસી જઈ શકે છે.

એટલે રામલીલામાં કરકસર છે, એ આડંબર રહિત છે, સાદાઈ અને લોકોનો સહકાર તો હોય જ—ગાંધીજીને ગમતા બધા ય ગુણોનો એમાં અદ્ભુત સમન્વય થયો

અમથી ડોશીની અવળવાણી

છે. પરિચ્છિન્નું તો નામ-નિશાન ન મળે. બળલભાઈની ત્રણ માટલી પેઠે રામલીલા ગામના ખીચડા ઉપર જ નલે છે. આધુનિક શણુગારવાળી મુંબઈની એક હાઈ-સ્કૂલે જૂહુમાં જ્યારે છોકરીઓનાં નૃત્ય, રાસ ને ગરબાનો કાર્યક્રમ ગાંધીજી પાસે ગોઠવ્યો ત્યારે સુગંધી તેલ, કૂલ કે કપડાં વગેરેનો ભપકો કરવાની ખાસ ના પાડેલી તે આ રામલીલાના ત્રિવિધ ગુણોથી આકર્ષાઈને તો નહિ ? અમથી ડોશીને યાદ છે ત્યાં સુધી તો ગાંધીજીનું નાક થોડું ઘણું નપુંસક છે, એટલે ગંધ-બંધ ખાસ લઈ શકતા નથી. કૂલ સ્વ મહાદેવભાઈ અને સ્વ. કસ્તુરબાની સમાધિ ઉપર રોજ ખુદ ગાંધીજી ચડાવતા. કપડાં ને શરીર-શણુગારના ઠહારા ગાંધીજી માટે કંઈ નવા નહોતા ત્યારે હાઈસ્કૂલવાળાઓએ આ સાધ્વીસ્વરૂપે નૃત્ય, રાસ, ગરબા ગાવાનો કાર્યક્રમ શા માટે રાખ્યો હશે ? રૂપ, સુગંધ ને શણુગાર સંબંધી લીલડીથી પેલા શિવ મોહિત થઈ ગયા તેમ ગાંધીજી પણ ઘરડે ઘડપણે કદાચ છળી પડે એવો તો ખ્યાલ આની પછવાડે નહિ હોય ? કે ખુદ છોકરીઓ વિષે જ કાર્યક્રમના વ્યવસ્થાપકો શંકા સેવતા હશે ?

એમ પણ હોઈ શકે કે દેવમંદિરમાં ખૂટ-ચંપલ કે મોજડીસપાટ આપણે ખારણે જ ઉતારીને પ્રવેશીએ

ગાંધીજીના ચમત્કારો !

છીએ તેમ આ કાર્યક્રમના વ્યવસ્થાપકો એ રૂપ, સુગંધ ને શણગારમાં એવી જોડા-ચંપલ જેવી કોઈ મલિનતા તો નહિ ભાળતા હોય ? સંભવ છે કે રૂપ, સુગંધ ને શણગારમાં નહિ પણ એની પાછળ રહેલી આસક્તિમાં કાર્યક્રમના આ વ્યવસ્થાપકોને મલિનતા રહેલી દેખાઈ હોય. એ તો સાડું હતું કે એ બધી પારકી દીકરીઓ હતી, નહિ તો કદાચ બધા પ્રકારનાં રૂપ, અલંકાર ને સુગંધીની સાથોસાથ જોખઠ હેર ને ચોટલા ઉતરાવીને તથા મૂંડા કરાવીને પછી જ રાસ-ગરળા લેવરાવ્યા હોત તો અમથી ડાશીને વધુ યથાર્થ લાગત, કારણ કે દેવમંદિરમાં સંસારના સંતાપ વેગળા મૂકીને પછી જ પ્રવેશ કરાય ને ? કોઈ વેળા એકલી મૂંડીઓનો જ રાસ-ગરળાનો કાર્યક્રમ રાખવા જેવો છે હો ?

આજે તો જૂહુનું ગાંધીગ્રામ દેવમંદિરથી ચે આગળ નીકળી ગયું છે, ને ગાંધીજી દેવાધિદેવથી ચે અદકા બન્યા છે. આ મંતવ્ય વિષે કોઈને શંકા-આશંકા થતી હોય તો એણે છેલ્લા એક-દોઢ મહિનાનાં દેશી ભાષાનાં અળખારો વાંચી જોવાં ગીતાના કૃષ્ણ, ખ્રિસ્તીના ઇશુ ને ઇસ્લામના મહમ્મદના ચમત્કારો કરતાં ગાંધીજીના જૂહુતટના ચમત્કારો જરા ય ઓછા ઊતરતા

અમથી ડોશીની અવળવાણી

નથી એવું તમે એ અખબારોની દૈનિક કટારોમાં ઉઘાડે-
છોગ વાંચી શકશો.

એ બધાથી વિશેષ એક દિવસ તો એક અખબાર-
રમાં એવા સમાચાર આવ્યા કે, 'ગાંધીજી હમેશ
મુજબ દરિયા-કિનારે ફરવા નીકળ્યા ને પાણીમાંથી
તાકી રહેલી માછલીઓને જોઈને ગાંધીજી આંખો મીચી
ગયા.' જોયું, કેવો અદ્ભુત ચમત્કાર ! માછલીઓને
જોઈને ગાંધીજી આંખો મીચી ગયા એનો અર્થ એ
કે માછલીઓને પ્રભુસ્વરૂપ સમજીને ગાંધીજીએ નમન
કર્તું, અથવા ગાંધીજીને માછલીઓએ નમન કર્યું તે
ગાંધીજીએ સ્વીકાર્યું; અથવા તો પરસ્પર આંખો ઉઘાડ-
ખીડ કરીને, પરસ્પરની સંવેદના પામી જઈને, સમભાવ
પ્રગટ કર્યો. પુરાણકાળે પણ કોઈ સંતમહંતને આવો જ
પ્રસંગ બનેલો એવી કોઈ યાદ યા સમાચાર સાથે
પ્રગટ થયેલા કે કેમ એની અમથી ડોશીને નથી ખબર,
પણ ગાંધીજીએ એવો ખુલાસો પ્રગટ કરેલો કે 'હું
તો ભાઈ, ચાલી ચાલીને થાકી ગયેલો એટલે આંખો
મીચી ગયેલો.' અમથી ડોશીને તો ગાંધીજીના આ
ખુલાસામાં અતિ નમ્રતા જ ભરેલી દેખાય છે. ગાંધી-
જીએ આ નમ્રતા ન બતાવી હોય તો તો પછી માછલી
દ્વારા સંદેશ મોકલવાનું આ કોઈ ધૂપું કાવતરું જ

હોવું જોઈએ, કારણ કે માછલી જેવું વેગવંત ને શંકાથી પર એવું સંદેશવાહક પ્રાણી, દરિયા જેવો સલામત માર્ગ અને આંખમિઆમણાં જેવી છૂપી લાવાનો મર્મ પામી જવાની પેલા અખખારનવેશની આ અદ્ભુત સિદ્ધિ કહી શકાય. પેલી કહેવત છે ને કે ‘જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ !’ એમ એક નવી કહેવત શરૂ કરવા જેવી છે કે, ‘જ્યાં ન પહોંચે બાપુ, ત્યાં પહોંચે છાપું.’

આવા આવા કંઈક ચમત્કારો લાગીને અમથી ડોશી તો એવા નિર્ણય આવી લાગ્યાં છે કે ‘અખખારોના ચમત્કાર’ એવો તો નહિ, પણ ‘ગાંધીજીના ચમત્કાર’ એવો એક હજારો પાનાંનો દળદાર ગ્રંથ પ્રગટ કરવો. સ્વ. કસ્તુરભાના જીવનચરિત્ર જેવી એકાદ પુસ્તિકા પ્રગટ કરવી હોય તો તે જૂહુતટનાં અખખારોએ આલેખ્યા ચમત્કારો જ બસ થઈ પડશે. વળી જેમ વિક્રમ દિસહસાજિદમાંથી ફિદ્મ-કંપનીવાળાને ‘સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય’ નામનું મોતી લાઘ્યું તેમ આ પુસ્તકમાંથી પણ ‘ચમત્કારસમ્રાટ ગાંધી’ નામની ફિદ્મ ઉતારી શકાશે. આવી માત્ર ‘ચમત્કારી ગાંધી’ની ફિદ્મને કાયદેસર પ્રસ્થાપિત થયેલી સરકારને કશી બાધરૂપ નથી એવા અભિપ્રાય સાથે સેન્સર-બોર્ડ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

રાજી થઈને પરવાતગી આપશે એમાં અમથી ડાશીને કોઈ શક નથી. પછી ગાંધીજીને જેમ 'મિશન ટુ મોસ્કો' અને 'રામરાજ્ય' દેખાડ્યાં, તેમ લોકોને 'અમત્કારી ગાંધી' દ્વારા જે જોઈએ છે તે મળશે અને જે પાવું હશે તે પવાશે.

એમાં સંત તુકારામ, એકનાથ, જ્ઞાનદેવ, સંત તુલસીદાસ, સુરદાસ ને કબીર, ગોરા કુંભાર ને નરસી ભગતની કિલ્મોને બુલાવી દે એવો યોક્સનો તડાકો ન પડે તો અમથી ડાશીનું નામ ફેરવી નાખજો. વળી 'રામરાજ્ય'માં 'મિથિલા કી રાજદુલારી કી' કથા ગાતાં ગાતાં લોકોનાં દિલ હલાવી ન શક્યા હોય તેમ એકાએક લવકુશ ભાષણ કરવા મંડી જાય છે, એવો કોઈ અમત્કાર ખેંચી આણવાની જરૂર નહિ રહે. અમથી ડાશીનો ખાસ આગ્રહ છે કે ગાંધીજીની ૭૫ મી જયન્તી ઉપર જેમ ઘણા ય અમત્કારો થવાના છે તેમાં આ પુસ્તક અને કિલ્મ અનોખી ભાત પાડશે. એટલે 'રામરાજ્ય'ની જેમ અતિ પ્રજાપ્રિય બની ગાંધીજીની ૭૫ મી જયન્તી દ્વારા રાજકોટવાળા નારણદાસ ગાંધી જેમ નારણ (નારાયણ)ની દરિદ્રતાનો કુગાવો કમી કરવા, શ્રદ્ધાજડ થયા વગર, જ્ઞાનપૂર્વક જે પ્રયાસ અદરાવી રહ્યા છે એવા જ પ્રયાસ સાથે ગાંધીજીની

૭૫ મી જયન્તી ઉપર ‘ગાંધીજીના ચમત્કાર’ નામનો ગ્રંથ અને ‘ચમત્કારસમ્રાટ ગાંધીજી’ નામની ફિલ્મ કોર્મ પણ હિસાબે બકાર પાડી દેવી.

આ ફિલ્મના થોડા પસંદ કરેલા ટુકડા રૂઝવેલ્ટ, ચર્ચિલ અને સ્ટેલિનને બતાવીને અગર વગર બતાવ્યે પેલી ‘માલી’ નામની ફિલ્મની જાહેરખબર ઉપર ‘ગાંધીજી શું કહે છે ?’ એવા મથાળા સાથે જે ફકરો આવે છે એવા જ ફકરાઓ ‘ચર્ચિલ શું કહે છે ?’ ‘સ્ટેલિન શું કહે છે ?’ ને ‘રૂઝવેલ્ટ શું કહે છે ?’ એવાં મથાળાં સાથે એની જાહેરખબર આપવી.

વધુમાં ગાંધીજીના વધારે ચમત્કારો આપણે સમજી શકીએ-જોઈ શકીએ એ માટે પોતાનાં દર્શને આવતા દરેક પાસેથી પાંચ કે એથી જેટલા વધુ મળે તેટલા રૂપિયા ગાંધીજી હરિજન-ફંડમાં પડાવે છે, તેમ ન કરતાં હીવા માટે શુદ્ધ ઘી અને પૈસાને બદલે પાણીયાં ને ગડગડિયાં નાખિયેર લેવાનું નક્કી કરે તો ઘણું ફાયદો થાય. એક તો એ કે આજે લાગવગ ને પૈસા-વાળા જ ગાંધીજીનાં દર્શન નજીકથી પામી શકે છે તેને બદલે સૌ કોઈ દર્શન-ભૂખ્યાં ગરીબગરબાં પણ દર્શનનો લાભ નજીકથી લઈ શકે, પૂજારીઓની રક્ષણ-

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ખાઈઓનાં બંધિયાર પાણી વહેતાં થાય, ને ઘેર બેઠાં ગાંધીજી દેશના ખૂણેખૂણાનો પ્રત્યક્ષ પરિચય પામતા રહે. બીજી રીતે જોતાં આજે શુદ્ધ ધીનાં મોં-માઘ્યાં દામ મળે છે ને નાળિયેરનો જથ્થો એકલો ગાંધીજી પાસે જ જમા થતાં મન-માઘ્યા ભાવે વેચીને વધુ પૈસા ઉપજાવી શકાય સરકારને પણ રેલગાડીના ફર્ટ ને સેકન્ડ ક્લાસના મુસાફરો કરતાં થર્ડ ક્લાસના મુસાફરો જ વધુ કમાવી આપે છે એ વાત જાણીતી છે.

આમ થતાં અનેક રોગિયાંના રોગ, પતિયાનાં પત અને દુઃખિયાનાં દુઃખ દૂર થશે. કંઈકની બાધા-આબડી છૂટશે. પછી તો ચમત્કારો વંધતાં વગર આગે દીવા પ્રગટશે અને વગર ફેાડયે અદ્ધરોઅદ્ધર નાળિયેર ફૂટી જશે. આ રીતે માત્ર ગાંધીજીનાં દર્શન, પૂજા ને કણકાપ્રસાદમાત્રથી દેશનાં દુઃખ દૂર થતાં સત્યાગ્રહ કે અસહકાર કરવા જેવું રહેશે જ નહિ. હિંસા-અહિંસાની તકરાર પણ પછી ક્યાં રહે છે ?

પેલા સામ્યવાદીઓ, અને ખાત્ર કરીને સામ્યવાદી સરદાર પૃથ્વીસિંહ, કે જે ગાંધીજીને શરણે જઈને-એટલે કે ગાંધિયન વિચારઆચારને શરણે જઈને-

ગાંધીજીના ચમત્કારો !

મુક્તિ મેળવીને પછી એકાદ વાતમાં ગાંધીજી પ્રત્યેનો અવિશ્વાસ ધરાવીને પાછા સામ્યવાદી બની ગયા, ને હવે ગાંધીજીનાં ચિત્રોનું લિલાઉં કરી, પાછાં મેળવી, વળી પાછાં લિલાઉં કરીને વારંવાર એ એકના એક ચિત્રના પૈસા ઉપજાવી રહ્યા છે, ને એ રીતે પોતાના સિદ્ધાંતથી વિરોધી એવી વ્યક્તિપૂજાની વૃત્તિને ભારે ઉત્તેજના આપી રહ્યા છે, ત્યારે બીજાઓએ શા માટે બાકી રાખવું ? ગોળના ગાડવાને તો જેટલા મકોડા ખોતરી ખાય તેટલા ઓછા. આવા અવસરે ગાંધી-લકતોએ તો આ તક ખસૂસ નથી ચૂકવા જેવી.

બુદ્ધના તો મૂઆ બાદ એનો એકાદ વાળ, એકાદ નખકણી કે એકાદ ચરણુરજ ઉપર વિહારો રચાયા, સ્તૂપો રચાયા ને એના જ અનુયાયીઓનાં લોહી ત્યાં રેડાયાં, ત્યારે ગાંધીલકતો આ તક જવા દેશે તો ગાંધીજીના જીવતાંજીવત આંતરવિગ્રહ પેદા થઈ જશે. બુદ્ધના નિર્વાણ પછી માંસ ખાવું કે ન ખાવું, ને ખાવું તો કેાનું માંસ ખાવું, એવા પ્રશ્ન નિમિત્તે હીનયાન-મહાયાનના બે મોટા પંથ પડ્યા, ત્યારે ગાંધીજીના પૂજારીઓએ તો એમના જીવતાંજીવત જ બધું નક્કી કરી લેવું સારું—પાછળ રહેશે તે પસ્તાશે !

માટે અમથી ડોશોનો એવો આગ્રહ છે કે જૂહુ-

અમથી ડાશીની અવળવાણી

તટના ચાલુ નિવાસ દરમિયાન માંદગી અંગેના મૌનને કારણે ગાંધીજીએ સેંકડો મુલાકાતીઓને જેમ ચિકી, ચપાટી ને ચખરખી તથા પ્રશ્નોત્તરી હાથે લખી લખીને આપી તેવી ખીજી હબરો ચખરખીઓ જેમ બને તેમ સૌએ જલદી મેળવી લેવી, કારણ કે આજે આ ચખરખી દ્વારકાની છાપ કરતાં વધુ સદ્ગર, વારાણસીના ગંગોદક કરતાં વધુ પવિત્ર અને જગતના કોઈ પણ પ્રમાણ-પત્રથી વધુ મૂલ્યવાન બની રહી છે. આજે દેશના ઘણા ભાગોમાં આવી ચખરખીઓ ગાંધીજીના પ્રસાદરૂપે ફરી રહી છે. કોઈ અમૂલ્ય સિદ્ધિની જેમ આ ચખરખીઓ આજે બતાવાઈ રહી છે. આ ચખરખી દુનિયાની શાંતિ, અંધાની લાકડી, થાક્યાનો વિસામો, બેઆબરૂની પ્રતિષ્ઠા, દંભીની ઢાલ, નબળાઓનું હથિયાર, નફાખો-રૈનું પ્રમાણપત્ર, સાક્ષરોને સરસ્વતીનો પ્રસાદ ને કલાકારોનો જીવનસંતોષ આજે તો બની રહી છે. એટલે જેમ બને તેમ આવી ચખરખીઓ પાંચ રૂપિયા ખરચીને પણ મેળવી લેવાની ખાસ ભલામણ છે, નહિ તો પછી અછતના ભાવ વધી જશે. ભવિષ્યમાં તો આ ચખરખીઓ કદાચ કલ્પવૃક્ષનું પણ કામ આપે. ગાંધીજીની પછવાડે, સંભવ છે કે, આ ચખરખીઓ ખ્રિસ્તી પાદરીઓ જેમ ‘સ્વર્ગની ચિકી’ કાઢી દેતા તેમ સ્વર્ગનું સાધન અને ‘સ્વર્ગનો પરવાનો’ પણ

ખની જાય તો ના નહિ. એટલે જેણે ન મેળવી હોય તે મેળવી લે, ને જેણે મેળવી હોય તેઓ વીંટીમાં, કંઠીમાં, હારના ચગત્રમાં, હાથની પોંચીમાં, લોકેટમાં, રૂપા-સોનાની ડાડીમાં મઢાવી લે. આવાં ગુપ્ત અને સલામત સ્થળોએ ન રાખવી હોય તો ઘણા રાખે છે તેમ ઘર, ઑફિસ કે કારખાનાના પ્રવેશદ્વારમાં મઢાવીને એવી રીતે લટકાવી દે કે જેથી આવતાં-જતાં સૌ કેઈ વાંચવાનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરતા જાય. વળી જે વધારે પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવા માગતા હોય તેમણે એકની નવ નકલ કરી નવ ઠેકાણે એવું લખીને મોકલવી કે આવી નવ નવ નકલ કરીને નવ ઠેકાણે મોકલી આપશે તો એકગણું દાન ને સહસ્રગણું પુણ્ય મળશે, અને એ પ્રમાણે નહિ કરે એ રૌરવ નરકમાં પડશે વગેરે.

ગાંધીજીના સેવકોએ તો ગાંધીજીએ અત્યાર સુધી શું કર્યું છે એવું ન જોતાં શું શું નથી કર્યું તે જોવું, અને જે નથી કર્યું તે ળધું કરાવવું એમાં જ દેશની સાચી સેવા છે. રેડિયા સંભળાવ્યા, આઈસક્રીમ ખવરાવ્યા, બેડમિંટન રમાડ્યા, મોતના સાથરા તો કંઈક વાર તણાવ્યા, ઝીણાના મોટા અપમાન-ઘૂંટણ ગળાવ્યા, જૂઠ્ઠી ઉપર તો અનેક રંગો અને રસો ચખાડ્યા, છેવટ હૂક-વર્મ માટેની દવા પણ પિવરાવી. હવે વિક્રમે ખાધો હતો તેમ કાગડો ખવરાવવાનું એક ખાકી છે.

સ્વરાજ ભલે રંડાય; પણ રેંટિયો નહિ !

શું જાણતા હશે મહાત્મા ગાંધીના એ મંત્રી મહાદેવ દેસાઈ ! એ સાહેબ કેંગ્રેસના ચાલુ પ્રમુખ મોદાના અણુલ કલામ આગદના દેશપારના મહાન સંબંધો વર્ણવતાં કહે છે કે ‘ મોદાના ઇશ્તના ઝગલુલ પાશા તથા ફતી બે, તુર્કસ્તાનના મુસ્તફા કમાલ પાશા તથા ક્રાંતિકારી નવજુવાન પાર્સી અને ઇરાનના મહાન મુસ્લિમ આગેવાનો સાથે યત્નવ્યવહાર દ્વારા ઊંડા સંપર્કમાં રહેલા અને હજી ચે રહે છે.’

આમાં અમથી ડાશીની સીધી બદનક્ષી છે કે બીજું કંઈ ? અમથી ડાશી દેશપારની અને દરિયા-

સ્વરાજ ભલે રંગાય; પણ રેંટિયો નહિ !

પારની મહાન વ્યક્તિઓ સાથે પત્રવ્યવહાર રાખે એ કથા લેખામાં નહિ અને મોલાનાને મોટા કરી દેખાડવા. અરે હજી ગર્ભ કાલે જ અમથી ડોશીએ ચીનની મહાન અધિષ્ઠાત્રી માદામ ચાંગ-કાઈ-શેકને એક લાંબો પત્ર લખ્યો છે ને અમેરિકાની હિંદી લીગને પણ પત્ર દ્વારા ખબરડાવી નાખી છે.

વળી આગળ જતાં ગાંધીજીના એ મહાન મંત્રી-સાહેબ અમથી ડોશીનું વધુ અપમાન કરતાં કહે છે કે “ મોલાનાસાહેબ શબ્દશાસ્ત્રના મહાન પંડિત છે. એક વાર જરા લહેરમાં આવી જતાં આંગલીખાઉ તામિલી આગેવાનોને કહેવા લાગ્યા કે ‘ અરે તમે તામિલીઓ ‘ટેમરીન્ડ’ (આંગલી) તો અપચો થાય એટલી ખાઓ છો પણ એનો મૂળ અર્થ તો તમે બાણતા નથી ! ‘ટેમરીન્ડ’ શબ્દ છે અંગ્રેજી, પણ અંગ્રેજોએ એ શબ્દ રૂપેનના ‘તમરીન્દો’ શબ્દ ઉપરથી લીધો. રૂપેનિશ લોકોએ એ શબ્દ અરુણી ભાષાના ‘તમર-એ-હિન્દ’ નામના શબ્દ ઉપરથી લીધો. આરબ લોકો બ્યારે હિંદમાં આવ્યા ત્યારે તેમણે કયાંય ખજૂર ન જાણી, પણ આંગલીના કાતરા એમને ખજૂર જેવા લાગતાં એનું નામ પાડ્યું તમર-એ-હિન્દ એટલે કે હિન્દની

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ખબુર. એટલે અરબ લોકોની ભાષામાં તમે આંખલી નહિ પણ ખબુર ખાઓ છો.’

બુચો ભાળ્યા ન હોય તો મોટા પંડિત ! મોલાના મોટા પંડિત ને અમથી ડોશી સાવ મફતણી ! દુનિયાને કંઈ કદર જ ક્યાં છે ? માદામ ચાંગ-કાઈ-શેકને પત્ર લખતાં અમથી ડોશી પણ ‘માદામ’ શબ્દ ઉપરથી એની ઉત્પત્તિ-વ્યુત્પત્તિના વિચારમાંથી ક્યાંય નીકળી ગયેલાં.

અમથી ડોશીએ ઉકેલી કાઢ્યું કે ‘માદામ’ શબ્દ મૂળ ફ્રેન્ચ ભાષાનો છે. અંગ્રેજોને ખોલતાં ન આવડ્યું એટલે ‘માદામ’નું એમણે ‘મેડમ’ કરી નાખ્યું. આ અંગ્રેજી શબ્દ ‘મેડમ’નું ગુજરાતી થયું ‘મદમ.’ આ ‘મદમ’ શબ્દના સ્મરણથી અમથી ડોશીને એક પ્રસંગ યાદ આવી ગયો.

ખારડોલી સત્યાગ્રહમાં જમીન મહેસૂલ ન ભરનારાઓની કેટલીક લેંસો સરકાર જપ્તીમાં ઉઠાવી ગયેલ. આ લેંસોને લાંબા દિવસો સુધી ડખામાં પૂરી રાખતાં લેંસો ભૂરી થઈ ગઈ. આ કાળી લેંસોને ભૂરી થઈ ગયેલી ભાળીને સરદાર વડલભભાઈ કહે કે ‘સરકારના સંસર્ગમાં રહીને લેંસો પણ મદમડી બની ગઈ મદમડી.’

સ્વરાજ ભલે રંડાય; પણ રેટિયો નહિ !

આપણે ત્યાં અતિ ઊજળાં ભૂરાં કહેવાય છે ને ભૂરાં હોય એને મઠમડી જેવો કે જેવી કહેવાય છે. પણ લેંસ ભૂરી હોય તો એ પણ ‘મઠમડી’ એવો પહેલ-વહેલો પ્રયોગ કરીને સરદારે લેંસને ગાળ દીધી કે લેંસનું બહુમાન ક્યું એ હજી સુધી મને નથી સમજાયું.

જારું જોતાં આ ‘મઠમડી’ શબ્દ ગોરી જાતોને ઉતારી પાડવા નથી ચોખ્ખો, પણ આપણે ત્યાં ઘણાંક લાડઘેલાં નામ-સંસ્કરણ થાય છે એમાંનું આ એક છે. જેમકે કોયલડી, ગાવલડી, લેંસલડી એવી જ રીતે મઠમડી.

હવે તમને પણ લાગશે કે મૌલાના અણુત કલામ આઝાદથી ડોશી જરાય એાછાં ઊતરે એવાં નથી. અમથી ડોશી પણ ચૌદે વિદ્યા કચ્ચરઘાણ છે પણ દુનિયાને કદર જ ક્યાં છે ? ખેર, જવા દો એ વાત. અમથી ડોશીને એવી મક્તની કુરસદ જ ક્યાં છે તે દુનિયાનું કહાપણ ડોળવા બેસે ! મૂળ વાત તો ડોશીએ માદામ ચાંગ-કાર્થ-શેકને કાગળ લખ્યો એની હતી.

તમને કદાચ ખબર નહિ હોય પણ માદામ ચાંગ-કાર્થ-શેકે મહાન પાતક કરી નાખ્યું છે. અઘોર અન્યાય આચરી બેઠાં છે એ માદામ. એમનાં એ અન્યાયી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પગલાંથી હિંદભરમાં હલચલ પેદા થઈ ગઈ છે. એવા એમના પક્ષપાતી પગલાં સામે જેહાદ જગવવા અમથી ડોશી પત્ર ન લખે તો ચાલે જ કેમ ? વાત એમ બની છે કે પંડિત જવાહરની બે ૧૫-૧૭ વર્ષની ભાણેજ નામે ચંદ્રલેખા અને નયનતારા પહેલાં તો મોટે ઉપાટે સત્યાગ્રહની લડતમાં લખેલી અને હવે હાલી અમેરિકામાં અભ્યાસ કરવા પહેલાં તો સરકારે અમેરિકા જવાની પરવાનગી ન આપી પણ પછી કોણ જાણે કેમ તે બંને પહોંચી અમેરિકા. આ માદામ ચાંગ-કાર્મ-શેકે એ બંને છોકરીઓને પોતે જે કોલેજમાં અભ્યાસ કરેલો એમાં દાખલ કરવાની લલામણુ-ચિઠ્ઠી લખી દઈને મહા દુષ્કૃત્યરૂકરી નાખ્યું.*

* ૧૯૪૨ ના ચાલુ સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ દરમિયાન પં. જવાહરની બે ભાણેજો અમેરિકામાં ભણવા ગઈ અને માદામ ચાંગ-કાર્મ-શેકે એને પોતે ભણ્યા હતાં એજ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરવાનો લલામણુપત્ર લખી આપ્યો અને અમેરિકાના ઈડિયા લીગના ૫૦ સભ્યોએ એ બંને છોકરીને માનપત્ર આપ્યું. એમાં આપણા એક પ્રતિષ્ઠિત સાપ્તાહિકે ઊતરી પડીને ખૂબ ટીકા કરેલી કે 'પારકાં છોકરાંને જાતિ કરીને પોતાનાં છોકરાંને ઠેક અમેરિકા ભણવા મોકલે છે' વગેરે વગેરે. ઘણું ઘણું લખી નાખીને હિંદભરમાં જાણે રોષ ફાટી નીકળ્યો હોય એવું સ્વરૂપ આપી દીધેલું.

સ્વરાજ ભલે રંગાય; પણ રેંટિયો નહિ !

હિંદની લાખો કરોડો કુમારિકાઓ આજે અક્ષર-જ્ઞાન વિના અજ્ઞાનતાના અંધારરૂપમાં અથડાતી હોય ત્યારે જેનાં માતાપિતાએ હિંદના ખુદ્દા બળવાને નામે કરોડો કુમાર-કુમારિકાનાં ભણતર છોડાવીને ભવ બગાડ્યા એનાં જ બાળકોને અમીરી શિશુ આપવાની ભલામણ કે સગવડ કરી આપવી એ હિંદી રાષ્ટ્રિય-તાનો મહા દ્રોહ નહિ તો બીજું શું કહેવાય ? માદામ ચાંગ-કાઈ-શેકના આ પક્ષપાતી પગલાંથી હિંદનાં લાખો માતાપિતાના દિલમાં રોષની ચિનગારી ફેલાઈ ગઈ છે.

જગન્નાથજીના મંદિરમાં હરિજનોને પ્રવેશવાનો અધિકાર નથી ત્યાં કસ્તુરબા અને શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ દર્શને જતાં ગાંધીજીએ ધૂળ કાઢી નાખેલી. એનું નામ દેશદાઝ, -દલિતદાઝ ને ગરીબોની દાઝ કહેવાય પણ દેશનાં છોકરાંને જતિ બનાવી પોતાનાં છોકરાંને અમીર બનાવવા મોકલનાર પં. જવાહરના બુદ્ધી કૃત્યમાં ભાગીદાર બનીને માદામ ચાંગ-કાઈ-શેકે કચડાઈ રહેલી સ્ત્રીજાતિનું સાચું પ્રતિનિધિત્વ ગુમાવ્યું છે.

મેં માદામ ચાંગ-કાઈ-શેકને લખ્યું કે તમે અંતે તો એ બન્ને છોકરીને અમેરિકામાં ભણાવીને ‘મદમડી’ જ બનાવવા માગો છો ને ? અમેરિકાની વિશિષ્ટતા

અમથી ડોશીની અવળવાણી

તો એ છે કે ત્યાં ચા કે કોપ્રી ન લાવતાં છૂટાછેડા લઈ શકાય. થોડીક વધુ છીંક કે બગાસાં ખાતાં એક-બીજને ન ગમે તો લે છૂટાછેડા. સિગારની ગંધ ન ગમે તો લે છૂટાછેડા. પણ એવું તો અમારે ત્યાં આદુકાળથી આવ્યું આવે છે. અમારે ત્યાં તો કહેવત પડી ગઈ છે કે ‘કોળી ભાઈનો કૂબો, એક મૂવો ને બીજો બિલો.’ પણ અમેરિકા તો કોળી-વાધરીમાંથી પણ ગયું.

અરે, હજી હમણાં શ્રીરોજપુરની કોર્ટમાં એક મુસ્લિમ કારકુને તલ્લાકની માગણી કરતાં કહ્યું કે ‘મારી સ્ત્રી રોજ રાતે રણડયા કરે છે. કારણ વગર ઝગડયા કરે છે. ગાળો તો એના મુખમાંથી વરસાદની પેઠે વરસ્યા કરે છે ને ક્યારેક તડકાવી પણ દ્યે છે. પગાર બધો મારી પાસેથી પડાવી દ્યે છે. ન આપું તો ઓફિસમાંથી પરભારો ઉપાડી જાય છે ને થોડા પૈસા મારાથી વપરાઈ જાય તો હેરાનપરેશાન કરવાની ધમકી આપે છે.’ આવું જોરદાર સ્ત્રીશિક્ષણ તો તમારા અમેરિકામાં નહિ જ મળતું હોય. અમારે ત્યાં સ્ત્રીશક્તિના એવા એવા કિસ્સા બની ગયા છે કે પ્રભાતના પહોરે પુરુષને બિલો રાખીને સ્ત્રી સાત ખાસડાં ગણીગણીને મારી દ્યે પછી જ બીજું કામકાજ

સ્વરાજ ભલે રંડાય; પણ રેંટિયો નહિ !

કરે. વતનનું આવું વીર્યવાન શિક્ષણ મુકાવીને અમેરિકાનું શિક્ષણ અપાવવામાં તમારો હેતુ હિંદી સ્ત્રીશક્તિને નબળી પાડવાનો જ હોઈ શકે કે બીજું કંઈ ?

અને તમે અમેરિકામાં પેંધ્યા પડ્યા હિંદીમંડળ (લીગ)ના ૫૦ હિંદી દેશદ્રોહીઓ ! માદામ આંગ-કાઈ-શેકે તો ભૂલ કરી પણ તમે શું જોઈને આ વેઠા જેવડી છોકરીઓને માનપાનના મેળાવડા આપ્યા ? એનાં માતાપિતા રાષ્ટ્રીય હિંદનાં માનીતાં છે એ કારણે જ ને ! ઓ ખુશામદખોરો ! એ નહેરુ અને પંડિત કુટુંબના વંશવેલાએ દેશની ખાતર ભલે જીવનની ખરબાદી વહોરી લીધી હોય પણ દેશનાં છોકરાંઓને શૂળીએ ચડાવીને પોતાનાં બાળકોને અમેરિકા મોકલી સલામત બનાવી લીધાં ને ! ધૂળ પડી એ પંડિત-નહેરુ કુટુંબની અને ભેગો તમારી ય દેશભક્તિમાં અને જીવન-ખરબ દીમાં.

અને તમારી દેશભક્તિ ઉછાળા મારી રહી હતી તો હિંદમાં બીજા કાર્યક્રમો ક્યાં થોડા છે તે જે છોકરીને માનપાન આપવામાં જ દેશસેવાનો આત્મસંતોષ લઈ બેઠા ? કાર્યક્રમો તો અપરંપાર પડ્યા છે એમાંથી થોડા વીણીવીણીને તમારી પસંદગી ઉપર છોડું છું.

અમથી ડોશીની અવળવાણી

કાર્યક્રમ : ૧

તમારે ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિમાં સીધો ભાગ લીધા સિવાય એની પ્રતિષ્ઠા ખાટવી હોય તો ખાનગી ખૂણે કહેવું કે ‘એ બધાને હું જ પૈસા આપું છું, બધાને આગળું છું. એ બધા મારા મિત્રો છે વગેરે.’

કાર્યક્રમ : ૨

તમારી સ્થિતિ, શક્તિ ને સંજોગો તમને એવી પ્રતિષ્ઠા ખાટતાં અટકાવે તો તમે બહાર સભાસરઘ-સમાં જોડાઈને જેલ જવાની સહેલી કમાણી કરી શકો. જેલમાં જઈને ઠીક ન લાગે તો તળિયતને બહાને જુદા જુદા જોરાકો ને સગવડો લઈ શકો. એમ પણ ઠીક ન પડે તો પેરોલ પર છૂટીને બહાર આવી થોડા જલસા પણ કરી જઈ શકો.

કાર્યક્રમ : ૩

એક વાર જેલમાંથી છૂટ્યા બાદ ફરીથી જવાનું દિલ નાકબૂલ કરે તો તમારે કહેવું કે કોંગ્રેસની નીતિ પુનઃવિચારણા માગે છે. એવાં નિવેદનો પણ તમે કરી શકો અને છેવટ એકલે હાથે ન ફાવે તો યુક્તપ્રાંતની ધારાસભાના માણ કોંગ્રેસી મંત્રી શ્રી. ગોપીનાથ

સ્વરાજ ભલે રંગાય; પણ રેટિયો નહિ !

શ્રીવાસ્તવની મંડળીમાં લગી જવું. એ તમને દિક્ષપસંદ માર્ગે દોરી જશે.

કાર્યક્રમ : ૪

તમે ભુલાર્થ જતા હો, વીસરાર્થ જતા હો, તમારી નબળાઈ તમને ક્રાંતિકારી કાર્યક્રમોમાં લાગ લેતાં અટકાવતી હોય, તમારું માનસ બંધારણીય બની ગયું હોય અને છતાં તમે દેશમાં આગેવાનીભર્યો લાગ લેવા માગતા હો તો કોંગ્રેસ અને ગાંધીજીની નીતિ અને વિચારણા સામે સમયને આંતરે આંતરે નાનાં-મોટાં નિવેદનો બહાર પાડતા રહેજો. પણ કોંગ્રેસનો પાકો વિરોધ તમને કોંગ્રેસના ઈતર લાલોથી વંચિત રાખે તેમ હોય તો અવારનવાર કોંગ્રેસનો હેતુ સાચો હોવાનું જાહેર કરતા રહેજો અને છેવટે કોંગ્રેસની ગેરહાજરીમાં કોંગ્રેસને જીવતી નાખવાના બહાને એકાદ સ્વરાજ પક્ષ સ્થાપવાની ઝૂંબેશ શરૂ કરજો. તમને ન કાવે તો શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી શરણુ મુ ગચ્છામિ.

કાર્યક્રમ : ૫

પણ તમારે કોંગ્રેસને મન લાવવું હોય, ઝીણું

અમથી ડાશીની અવળવાણી

મન મીઠા લાગવું હોય, રાજીજીને રાજી રાખવા હોય અને સરકારને પણ સારું લગાડવું હોય તો કાં સામ્યવાદી બની જાવો અગર મદ્રાસના કોંગ્રેસી આગેવાન શ્રી. પ્રકાશન પેઠે છૂટા થઈને નિવેદન બહાર પાડ્યો કે ‘કોંગ્રેસને છોડાવવવાનો એક માત્ર ઉપાય એ જ છે કે લીગવાદી પ્રધાનમંડળોને સહકાર આપવો.’ એથી તમે કોમી એકતાના પેગંબર બની જશો.

કાર્યક્રમ : ૬

આમ જેલમાં જવું અને છૂટીને બહાર આવવું ને આવું ધાંધલ કરવું તમને ન ફાવે તો ક્યારેક અનાજ-કાપડની સલાઓ ભરજો, ક્યારેક ગાંધીજીનો તો ક્યારેક કોંગ્રેસનો બચાવ કરતાં નિવેદનો બહાર પાડજો. ગાંધીજીના સ્વજનોને અને સરકારના સહકારીઓને અવારનવાર મળતા હળતા અને નમતા ભજતા રહેજો, એટલે જેલ જવા કરતાં વધુ પુણ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો. તમને ના આવડે તો શ્રી કમલનયન બળજની કળા થોડી વેચાતી લઈ જાવો.

કાર્યક્રમ : ૭

ઉપરના છ કાર્યક્રમમાંથી તમને એકે માફક ન આવે અને છતાંય તમારે છ જે કાર્યક્રમનું પુણ્ય

સ્વરાજ ભલે રંગાય; પણ રેંટિયો નહિ !

પ્રાપ્ત કરવું હોય તો ખીજે એક પણ વિચાર કર્યા વગર ખાદી કાર્યાલયો ખોલવા માંડજો ને ધમધોકાર રેંટિયા ચલાવવા મંડી પડજો. સર્વ કાળે ને સર્વ સ્થિતિમાં ખાદીસેવાને પ્રભુસેવા માનીને અવધૂતની પેઠે પલાંડી ભીડીને બેસી જાઓ. જેમ પોતાનો મહેલ સજાગવા છતાં જનક રાજા નિર્વૈપ-અનાસક્ત ભાવે રાજસભામાં ધર્મચર્યા કરતા બેસી રહ્યા ને લવવેશ માનસિક સંતાપ-ઉતાપ ન પામ્યા તેમ રેંટિયાનો ચલાવનાર સર્વ સ્થિતિમાં જનક રાજા જેવો વિદેહી જ રહેતો હોવાથી ગાંધીજીના કાયમી આશીર્વાદ તો પામે જ છે, પણ પ્રભુના પણ આશીર્વાદ પામે છે.

રેંટિયો એ તો આદિકાળ ચાલતું આવતું અસુરો સામેનું સુરોનું યુદ્ધ છે. એને તમે કાળ લગવાનું ન કહો તો ભલે પણ કૃષ્ણ લગવાનું ચક્ર તો તમારે એને કહેવું જ પડશે. કારણ કે આ દેશમાં જેમ જેમ વધુ ને વધુ રેંટિયાનાં ચક્રો ચાલે છે તેમ તેમ ઈંગ્લેન્ડ અમેરિકા તો ઠીક પણ સ્કોટા અને કંપસનાં કારખાનાંનાં ચક્રો પણ ચાલતાં અટકી જાય છે. જર્મની, જાપાન કે ઈંગ્લેન્ડ-અમેરિકાના જોળ જમે તેટલા વિનાશક હોય પણ એનો હિંસક કે અહિંસક સામનો કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે રેંટિયો મૂળ રોગને

અમથી ડાશીની અવળવાણી

અહિંસક રીતે હથે છે. જેમ ભૈરવજય ખાનારો જનમ-
મરણના ફેરામાંથી છૂટી ગયો તેમ રેંટિયાનો ફેરવનારો
પણ સ્વરાજ વગેરે કર્મબંધનોમાંથી મુક્ત થયો
માનવો. એને સ્વરાજ માટે પ્રયત્ન કરવાનો હોય જ નહિ.

બસ, બધાં ચક્રો ભલે અટકી પડે, કારખાનાનાં
અને કારીગરોનાં, મોટરોનાં અને ઘોડાગાડીઓનાં,
રમતનાં ને રાજકારણનાં અરે, લેખનાં ચક્રો પણ
ભલે અટકી પડે પણ બધાં ચ ચક્કરને લોગે રેંટિયાનાં
ચક્રો ચાલુ રાખો. ગાંધીજીની હાજરીમાં અને ગેર-
હાજરીમાં તમારું એ મરણાન્ત કર્તવ્ય બની રહે છે.

તૈલપના કેદી બનેલ મુંજને પોતાના મૃત્યુ કરતાં
ધારાનગરીનાં સરસ્વતી વિદ્યાલયો રંડાવાની ભારે ચિંતા
રહ્યા કરતી હતી, તેમ અંગ્રેજ સરકારના કેદી બનેલ
ગાંધીજી પણ એવી બધી ચિંતાથી મુક્ત બને એ માટે
કેંગ્રેસ ભલે રંડાય પણ રેંટિયો ન રંડાવો જોઈએ.
રેંટિયો છે તો સ્વરાજ છે. રેંટિયા વગરનું સ્વરાજ
પણ શા બપનું ? હું તો કહું છું કે સ્વરાજ માટે
રેંટિયો નથી પણ રેંટિયા માટે જ સ્વરાજની જરૂર
છે. એટલે સ્વરાજને ભોગે પણ રેંટિયો ચાલુ રાખો.
જ્યાં સુધી રેંટિયાનાં ચક્રો ચાલે છે ત્યાં સુધી કોઈને
ચાલવાની જરૂર નથી. જ્યાં સુધી રેંટિયાનાં ચક્રો ઢોડે

સ્વરાજ ભલે રંગાય; પણ રેટિયો નહિ !

છે ત્યાં સુધી બુદ્ધિને દોડાવવાની જરૂર નથી. ખાડી રહેલાં આંખ, કાન, નાક, બધું બંધ-એક માત્ર રેટિયાનું ચક્ર ચાલુ રાખો.

કોઈ દુર્મતિની પળે ગાંધીજીએ આ બુદ્ધિ બળવાની હાકલ કરી હશે. નહિ તો તરણતારણ રેટિયાને છોડીને આવું બખડજંતર શીદ ને કરત ! ગાંધીજીએ પણ ‘સાકર ને શેરડીનો સ્વાદ તજીને, કડવો તે લીંબડો ઘોળ મા !’ વાળું કાવ્ય પૂરું પચાવ્યું લાગતું નથી.

કોઈ કિશોરભાઈ તમને કહે કે ‘ખાદી એ ભાવના છે અને લડત એ યોજના છે, એટલે સ્વરાજની લડતની યોજનામાં ખાદી પ્રેરણારૂપ બનવાને બદલે ઘંટીના પડ રૂપ બની લડતનું ગળું ઘૂંટે તો એ ખાદીમાં ગાંધી ન રહે, એ ખાદી બરખાદી બેસાડે’ તો એ કિશોરભાઈનું ચક્કર સાબૂત નથી એમ તમારે માનવું.

કોઈ કાકા કાલેલકર કિશોરભાઈની તરફેણ કરે તો તમારે માનવું અને મનાવવું કે તિલક મહારાજના હિંસક મહારાષ્ટ્રીઓનાં ચક્કર તો આગલા દિવસથી ફરી ગયાં છે.

કોઈ કુમારખા કિશોરભાઈ ને કાકા કાલેલકરના સમર્થનમાં અકોડાબંધ વાત કરે કે ‘સ્વરાજ વિનાનું

અમથી ડોરીની અવળવાણી

ખાદીનું અર્થશાસ્ત્ર કાગળ પરના ચીતરામણ જેવું છે ' તો તમારે કહેવું કે મદ્રાસીઓને તો ખુદ્દિનો મદ ચડી ગયો છે. એમાં જ રાજીજીનું ચક્કર ખસી ગયું છે ને !

ને કદાચ ખુદ ગાંધીજી આવીને ઉપરોક્ત વ્યક્તિ-ઓની વાતને સમર્થન આપે તો તમારે કહેવું કે ચરવડા ચકની શોધ પછી ખુદ ગાંધીજીનું પણ કયાં ઠેકાણું છે ?

સાચું પૂછો તો આ રંટિયો છોડીને ગાંધીજીએ લડતની હાકલ કરવામાં હિમાલય જેવડી ભૂલ કરી છે. આવા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં લડત શરૂ કરવાથી અહિંસા પાછી પડી અને હિંસક તત્વો સાનુકૂળ સંજોગોથી ઉશ્કેરાઈને ઊમટી હાલ્યાં. જે દિવસે જગત હિંસક યુદ્ધોથી થાકે અથવા થાકીને પડતાં મૂકે તે દિવસે અહિંસક યુદ્ધ શરૂ કરવું જોઈએ. ગાંધીજીના આ ચાલુ અવતારે એવું વાતાવરણ પેદા ન થાય તો ૮૪ હજાર યોની માંહેના કોઈ પણ એક અવતારે સાનુકૂળ સંજોગ-વાતાવરણ મળતાં અહિંસક યુદ્ધનું એ અવતારકાર્ય પૂરું કરવું. કોઈ અવતારે એવું વાતાવરણ કે સંજોગો ઊભા ન જ થાય તો ખુદ

સ્વરાજ ભલે રંડાય; પણ રંટિયો નહિ !

હાજરી હ્યે ત્યારે કહેલું કે : ‘અય પરવર દિગાર !
કર્ણુને ખાળવા જેમ કૃષ્ણને સોયની આણી જેટલી
કુંવારી જમીન જગત આખું ઢૂંઢતાં ન મળી તેમ આ
તારા બંદાને એવી કોઈ અહિંસક તક ન મળતાં મારું
એ અવતારકાર્ય મારા લકતો કે જે ‘સવાઈ ગાંધી’
છે એમને સોંપીને આવ્યો છું.’

એક મહાજને થોડા સમય પહેલાં મને એક ઉર્ફ
શાયરનો ખેત સંલળાવેલો કે :

‘મુઝે ખટકા હુઆ થા, જખ બિનાયેં કાખા પડતી થી,
કી, બડા ચક્કર મેં ડાલેગી, ગૈરેં ઔર મુસલમાં કો’

—મક્કા શરીફમાં જે દિવસે આ કાખાનો પાયો
નખાતો હતો તે દિવસે જ મારા દિલમાં ખટકો પેદા
થયો હતો કે આ કાખાનો પથર મુસલમાનોને અને
ખીજા બધાને એક ચકરાવામાં ફસાવી મારશે.

એ જ રીતે આ રંટિયા-પીંજણ ને ખાદીની જડ
(પાયો) જે દિવસે નખાણી તે દિવસે મને પણ
એમ જ થયું હતું કે :

‘મુઝે ખટકા હુઆ થા, જખ બિનાયેં ચરખા પડતી થી,
કી, બડા ચક્કર મેં ડાલેગી, ગૈરેં ઔર ગાંધોવાલોં કો.’

અક્કલમંદોની અજબ દુનિયામાં

અજકાલ કરતાં કેટલાક દિવસથી અમધીડાશી ઘુ(વ)ડ જેવાં બનીને બેઠાં છે. જેમ ઘોળા દિવસનો બળાંબળાં પ્રકાશ ધ્રુવડની આંખો આડે પડદો દર્દી છે છે તેમ ચંદ્રની કળાની જેમ વિકાસ પામતી કેટલાકોની અક્કલના લખલખાટ પ્રકાશથી અમધીમાની અક્કલ આડે અંધારાં વળી ગયાં છે. અમધીમા કાળાં બગ્ગર (Black Market)ની એકેએક ગલીકૂંચી કૂંચી આવ્યાં. એકથી આઠગણ્યાં દામ દેતા છતાં ત્યાં અક્કલ વેચાતી ન મળી, અને સરકારી રાશન કહેતાં માપબંધીની દુકાનોએ તો એક અક્કલ સિવાય બીજું બધું જ વેચાય છે, એટલે ડાશી ઠાલે લેને પાછાં આવ્યાં.

ન્યાય તો એવો છે કે અંધાને આખી દુનિયા અંધી જ લાગે. રસ્તે લાકડી ઠબકારતો ચાલ્યો જતો આંધળો આજે રસ્તે દેખતા માણસને કહેતો જતો હોય છે કે, 'સંભાળજો ભાઈ!' જ્યારે સંભાળ તો ખરી રીતે દેખતાને નહિ પણ આંધળાને રાખવાની હોય છે, છતાં આંધળાને એમ લાગતું હોય છે કે આખી દુનિયા પોતાની સાથે ભટકાઈને જ ચાલે છે. એવી જ રીતે લગભગ બધા બહેરા બૂમો પાડીને જ બોલતા હોય છે, કારણ કે બહેરાઓ પોતે નથી સાંભળતા એટલે આખી દુનિયા નથી સાંભળતી એમ જ માને છે એવી જ રીતે રસ્તેથી પસાર થતો લાંગડો સમતુલા નળવી ન શકતાં બીજા સાથે ભટકાઈ પડે એમાં પોતાનો દોષ ન દેખતાં પેલા બે પગવાળાને જ ગાળો ચોપડવા માંડશે. એક ટાંગને કારણે પોતે ગોથું ખાઈ ગયો કે ગળડી પડ્યો એમ એને લાગશે જ નહિ એ તો સાબૂત પગવાળાનો જ દોષ જશે.

જેમ દુનિયા અંધાને મન અંધી, બહેરાને મન બહેરી અને લૂણટાંગને મન લાંગડી તેમ શાહુકારોને આ દુનિયા ઘણે ભાગે શાહુકાર જ લાગશે. દુકાળ પડતાં એક ગામમાંથી બધાં દુકાળિયાં ગામ છોડી પરગામ જતાં એક શાહુકારની હવેલી પાસેથી પસાર

અમથી ડાશીની અવળવાણી

થયાં. પેલો શાહુકાર કહે, 'શા માટે આ બધાં ગામ છોડી ચાલ્યાં જાય છે?' જવાબ મળ્યો કે 'દુકાળ પડ્યો છે એટલે.' ત્યારે પેલો શાહુકાર કહે, 'એમાં ગામ છોડીને શા માટે ચાલ્યાં જાય છે? ખાંડ નહિ ખાતાં ને ખાંડ?' ન્યાય એવો હોઈને અમથી-માની અછલ આડે અંધારું વળી જતાં દુનિયા આખી એમને અછલ વગરની અને મૂરખ લાગવી જોઈએ. જ્યારે હકીકત એથી તદ્દન ભિન્ન છે. અમથીમાને તો બુદ્ધિના સાગરમાં ડૂબકી-દા રમતાં અછલમંદ માનવીઓ જ જ્યાં ત્યાં નજરે ચડે છે.

અહીં અછલ-મંદ શબ્દનો અર્થ સમજવામાં રખે ગોટાળો કરતા! આ મંદ શબ્દની ખૂબી પેલા રાજા-બાદશાહનાં કલગી-ચામર જેવી છે. એ કલગીને શિરપેચ તરીકે ચોડવામાં આવે તો બાદશાહ ગણાય અને પાછળ ચોડવામાં આવે તો પશુ ગણાય. પેલું રાજા-બાદશાહ ઉપર ઢોળાતા ચામરનું પણ કંઈક એવું જ છે. પશુઓને ચામરની જરૂર નથી પડતી, કારણ કે એ પૂછડાના ઝંડાથી પવન ખાઈ શકે છે કે માખીઓ ઉડાડી શકે છે, જ્યારે રાજા-બાદશાહોને પશુઓ જેવું પૂછડું ન હોવાથી, વિધાતાની ભૂલ સુધારી, પૂછડાના વાળ લેગા કરીને તેઓ ચામર બનાવીને માખીઓ મારે છે.

આ કલગી અને ચામરની પેઠે ‘ મંદ ’ શબ્દમાં પણ ભારે ખૂબી ભરી છે. આ ‘ મંદ ’ શબ્દને અક્કલની આગળ મૂકો તો મંદઅક્કલ-કહેતાં બુદ્ધિહીન, ગમાર-એવો અર્થ થાય અને ‘ મંદ ’ શબ્દને અક્કલની પાછળ મૂકો તો અક્કલમંદ એટલે કે બુદ્ધિશાળી એવો અર્થ થાય એક વાર અમથીમાનું એક ફેફડું ખડી જતાં એક હોમિયોપથ ડોક્ટરે આવી ખૂબી બતાવેલી. એ તાવ ઉતારવાની દવા આપે ત્યારે તાવ ચડવા માંડે અને તાવ ચડાવવાની દવા આપે ત્યારે તાવ ઊતરવા માંડે. અમથીમાએ આ અવગા ફેરફાર તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું ત્યારે ડોક્ટર કહે કે, ‘ દયો, વાહ ! અમારી દવાની ખૂબી જ આ છે. જોયું ને ! કેવી Wonderfull effect (આશ્ચર્યજનક અસર) થઈ ! અમને પણ ખબર ન પડે એવી રીતે અમારી દવા કામ કરે છે. એ જ એની ખૂબી છે ! ’ દવાની ખૂબીવાળા આ દાકતરની અક્કલની પાછળ કે આગળ મંદ શબ્દની ખૂબી પણ જોડાયેલી છે એમ રખે માની લેતા !

અક્કલમંદ અમથીમા મંદઅક્કલ બની ગયાં પછી આખી દુનિયા એમને અક્કલવાળી લાગી છે. બાપને પોતાના કરતાં પારકાનો દીકરો વધુ અક્કલવાળો ને કહ્યાગરો લાગે, સાસુને પોતાની વહુ કરતાં પારકાની

અમથી ડોશીની અવળવાણી

વહુ વધુ ઠાવકી, કામઢી, શાણી ને સુશીલ લાગે, એ એક વાત; પણ પોતાનામાં ન્યારે કોઈ વસ્તુની ત્રુટી હોય છે ત્યારે એ વસ્તુનું આરોપણ માણસ મોટે ભાગે બીજામાં કરતો હોય છે.

દા. ત. નબળો માણસ પારકાની નજીવી બહાદુરીનાં બેહદ વખાણ કરતો હોય છે. પોતાનામાં નથી હોતું એની ઝંખના માણસમાં હોય એ સ્વાભાવિક છે, પણ એથી આગળ વધીને પોતાનામાં નથી હોતું એવું પોતાનું પ્રતિબિંબ જોવા માટે માનવી અનાદિકાળથી મથતો આવે છે.—આયનામાં સુખ નિહાળવા પછાળ આ જ સિદ્ધાંત કામ કરી રહ્યો છે. પોતાનું પ્રતિબિંબ નિહાળવા નહિ પણ પોતાને રૂપાળો લાગવા માટે જ માણસ આયનામાં જોતો હોય છે. આયનાને વાચા હોત, ને એણે કાળાને કાળું ને કૂળડાને કૂળડું કહેવાની હિંમત કરી હોત તો આજે લાગ્યશાળીને ઘેર જ આયના જોવા મળત. આયનાની એવી હિંમત એની શરીરીમાં જ પરિણમે વાંદરાં એકે આયનાને સાજો નથી મેલતાં એ આ જ કારણે. એ જ ન્યાયે અમથીમા પોતાનામાં નથી એવી અક્કલ બીજામાં લાગવા પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે એટલે એમને ઠેકઠેકાણે અક્કલના આગળા ઊઘડી ગયા લાગે છે.

દા. ત. કોંગ્રેસનો પરાલવ કરવામાં સરકાર સફળ થઈ ત્યારથી ઘણા કોંગ્રેસીઓની અક્ષલ દિવસે નથી વધતી એટલી રાતે વધે છે ને રાતે નથી વધતી એટલી દિવસે વધે છે. આમાંના એક વર્ગે ‘હિંદ ખાલી કરો’ એ સૂત્ર પડતું મૂકીને ‘કોંગ્રેસ જીવતી છે’ એવું સૂત્ર ઉપાડી લેવામાં જે અક્ષલ વાપરી છે એવી તો અગાઉ દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિએ પણ નહિ વાપરી હોય. આપણે જીવતા છીએ એવું એક વાર સાળિત થયા સિવાય આપણે શ્વાસ લઈએ છીએ એમ કહેવાય જ કેમ? કોંગ્રેસ જીવતી છે એવું પુરવાર કર્યા સિવાય કોઈકે મૂર્ખ આગેવાને ‘કરો યા મરો’ એવું સૂત્ર હિંદની અજડ પ્રજાની જીતે ચડાવી દીધું. ‘કરો’ના અર્થ ‘જેલો જ લરો’ એવો થોડો અર્થ ધાય છે કંઈ? જિલ્લાખોડો અને લોકલખોડોની બેઠકો ભરો, સંસ્થાઓની સમિતિઓ ભરો, છાપાનાં કોલમ ભરો, સુધારાઈની બેઠકો ભરો, અને વધારામાં નાનીમોટી ધારાસભાની બેઠકો ભરો એવો અર્થ શા માટે નહિ? ‘કરો’ની સાથે ‘મરો’ શબ્દને જોડી દેનારે તો અક્ષલનું દેવાળું જ કાઢ્યું છે. એથી ઊલટું એણે તો એમ કહેવું જોઈતું હતું કે, ‘જીવતો નર ભદ્રા પામે’ માટે ‘જીવો અને જુઓ.’ જે નથી મરતા તે બધા શું હાથપગ જોડીને બેસી જ રહેતા હશે ?

અમથી ડોશીની અવળવાણી

‘ મરે ’ પછી ‘ કરે ’ કોણ ? મર્યા પછીની મડાગાંઠ
ઊઠલે પણ શી રીતે ? આવી સામાન્ય અકેલની વાત
પણ એ મૂર્ખ સૂત્રકારને નહિ સમજાઈ હોય ? ને
આજે નહિ તો કોઈક દિવસ સૌને મરવાનું તો છે જ
ને ! કોણ અમરપટો લઈને જન્મ્યું હતું વળી ? ધારો
કે બધા ય મરી જાય, પછી સ્વરાજ આવી પડે તો
એનું સંચાલન કરે કોણ ? એટલે થોડાકે મરવાનું
તો જાકીનાએ કંઈક કરવા માટે જીવવાનું રહે છે જ.
ધારો કે અંગ્રેજો હિંદ ખાલી કરી ગયા, પછી એની
જગ્યાએ ભરશે કોણ ? એટલા માટે કોંગ્રેસ જીવતી
છે એ પુરવાર કરવાની જરૂર છે. જેમ પહેલાં ધરપકડ
કરી અટકાયતમાં રાખીને પછી સરકાર હવે પૂછે છે
કે, ‘ તમને શા માટે અટકાયતમાં ન રાખવા એનાં
કારણો આપો. ’ અટકાયતમાં શા માટે રાખ્યા છે
એનાં કારણો આપવાની જેમ જરૂર જ ઊભી થતી
નથી તેમ કોંગ્રેસ ક્યારે મરી ગઈ એના પુરાવા
આપવાની જરૂર નથી. સ્થાનિક સંસ્થાઓ અને ધારા-
સભાની બેઠકો ભરવાની જરૂર છે, એ બેઠકો ભરવા
કોંગ્રેસીઓએ જેલની બહાર રહેવાની જરૂર છે, અને
જેલ બહાર રહેવા જીવવાની જરૂર છે—કારણ કે આ
બધા જીવે તો જ કોંગ્રેસને જીવતી પુરવાર કરી શકાય.

જેલમાં પડ્યા એ તો બધા પાળિયા બરોબર. આ તો સારું છે કે એમણે ‘ગાંધીજી જીવતા છે’ એવી ઝુંબેશ નથી ઉઠાવી, નહિ તો આજે ગાંધીજી પણ કોંગ્રેસની જેમ જ આપણી વચ્ચે નિરાકાર સ્વરૂપે છે, એટલે ગાંધીજી જીવે છે એની સાબિતી શી ? અને દુશ્મનો જ નહિ પણ હાડોહાડ કોંગ્રેસવાદીઓ પણ કહે છે કે કોંગ્રેસ એટલે ગાંધીજી. એટલે ‘કોંગ્રેસ જીવતી છે એવું પુરવાર કરો’ એનો ખીજો અર્થ ‘ગાંધીજી જીવતા છે એવું પુરવાર કરો’ એમ જણાય ધન્ય છે આવાં સૂત્રોના શરૂ કરનાર કોંગ્રેસીઓની કળદુષ્પ અક્કલમંદીને !

આગળ ક્યાં જવું ? હવે તો અમથીમાન ભૂત-કાળની અને વર્તમાનકાળની અક્કલ વચ્ચેથી અંતર જ પાસી ગયું લાગે છે એક કાળે પેલી કણુખીની કોમ રોંચા, ડૂચા, ડોખા, કણુખા, શેફા ને બળદિયામાં ગણુતી, કારણકે ગાળકો માનાં પેટમાં હોય ત્યારથી એ લોકો એકબીજાનાં સગપણ તો ઠીક, પણ લક્ષ સુદ્ધાં પતાવી દેતા. વર અને વહુને બદલે ગર્ભવતી કણુબણો ચોરી ફરતા ફેરા ફરતી. છેવટ બંને છોકરા આવે તો વિવાહ ફેક અને બંને છોકરી આવે તો

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પણ ફ્રેક. એક છોકરો ને એક છોકરી આવે તો તો
પછી કશું કહેવાયણું જ ક્યાં રહે છે ?

ગમાર ગણાતી આ ભૂતકાલીન પ્રથા આજે
મિત્રરાજ્યોને હાથે આધુનિક સ્વરૂપ પામી રહી છે.
તહેરાનમાં જ્યારે ચર્ચિલ, રૂઝવેલ્ટ અને સ્ટેલિન
મળ્યા ત્યારે જર્મનીનો કયો ભાગ કોના તાળા નીચે
રાખવો એ બધું નક્કી થઈ ગયું છે. એંગ્લો-અમેરિકન
લશ્કરો ઇટાલિના કેમ્પીનો નગરના પાધરમાં ત્રણ-ચાર
મહિનાથી ફેરફાર કરી રહ્યાં કરે છે. રશિયાએ પહેલી
દોટમાં એક વર્ષમાં ૬૦૦ માઈલ કાપી નાખ્યા, પણ
હવે તો એક એક માઈલ ૧૦૦-માઈલ જેવો થઈ
પડ્યો છે. બર્લિનની બાજુ સાવ બગડી બેઠી હોવાનાં
ચિહ્નો હજી નથી જણાતાં. બીજો મોરચો હજી ભાવિના
ગર્ભમાં પડ્યો છે. કસુવાવડ થઈ હશે એમ માનવાનું
કારણ નથી, પણ પૂરા માસ વીતી ચૂક્યા હોવા છતાં
છેડા-છૂટકો નથી થતો, એનો અર્થ એ કે અઢાર-
અઠાર માસ માના ગર્ભમાં રહેનાર અભિમન્યુની પેઠે
બીજો મોરચો પણ કોઈ કૃષ્ણની પાસે સાત કોઠા
ભાંગવાની વિદ્યા ભણતો હશે. આમ જર્મનીને તો
ઠીક, પણ આખી પૃથ્વીના ગોળાને કયો ઘાટ આપવો
એની યોજના પણ વિચારાઈ ગઈ છે. કોણ કહે છે કે

અક્કલમંદોની અજબ દુનિયામાં

અંગ્રેજ અને અમેરિકન સત્તાઓ કણબીની પેઠે રાંચી, દૂચી, ડોળી કે ગમાર છે ? આ ગોરી સત્તાઓ તો ખાહોશ, ચમરાક, દીર્ઘદ્રષ્ટા અને મુતસદી છે. ધન્ય છે આ ગોરી સત્તાઓની અક્કલમંદીને !

આજે તો ડોશી નજર નાખે છે ને આ ગોરી સત્તાઓની અક્કલ આસમાનને આંખી ગઈ લાગે છે. જાપાનીઓ મણિપુર રાજ્યમાં ઘૂસી ગયા એ તો બાય-સ્કાઉટ પણ સમજી શકે એવી વાત હતી. છતાં દૂધ પીતાં બચ્ચાં જેવાં હિંદીઓને એ ન સમજાવવામાં આવ્યું હોત તો એ એમ જ સમજી બેસત કે જાપાનીઓ બનાવટી ખાદી વેચવા હાલ્યા આવ્યા હશે. અને ઈશ્કાલથી ટીડીમ વચ્ચે બબ્બે વર્ષની ભારી જહેમતે જે નાની સડક ખાંધી શકાઈ છે એનો સાચો ખ્યાલ આપવામાં ન આવ્યો હોત તો આ મૂરખ એમ જ સમજી બેસત કે:—

સકરકંઠકા ડ્રાટ બનાયા, મૂલીકા દરવાજા,

ગાજરકી તો તોપ બનાઈ, લડે ફિરંગી રાજા—તરકારી લે લો...

સાચું બોલાવો તો જાપાનીઓ મણિપુર રાજ્યમાં નહિ પણ હિંદીઓના ઉપલા માળમાં જ ઘૂસી ગયા કહી શકાય. કારણકે છોકરાં સમજે એવી વાત

અમથી ડોશીની અવગવાણી

ન સમજે એવા મોટાઓને તો મંદઅક્ષલ કહી શકાય ને !

વધુ તો આ સરકારને ધન્યવાદ દેવાનું એટલા માટે મન થાય છે કે ધરી-રાજ્યો તો ભયથી પ્રીત કરાવે છે, જ્યારે આપણી સરકારના પ્રેમને વશ થઈને હવે એક પછી એક હિંદી બંડખોરો શરણે આવતા જાય છે. પણ અમથી ડોશી તો સરકારને ધન્યવાદ આપે કે શરણાગતોની અકક્ષમંદીને ! સરકાર તો પોતાના સદ્ભાવને કારણે જીતી, પણ વિભ્રમિત થયેલી પ્રજાને સાચું જ્ઞાન કરાવનાર તો છે આ અમદાવાદી શરણાગતો. આજ સુધી અચરાયેલી શેખાઈ અને તેનાં બળુગાં પોકળ હતાં એમ એ લોકોએ શરણે જઈને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. ભાગતા ફરવામાં નાદાનિયત હતી એવો સત્યનો તેજસ્વી સાક્ષાત્કાર એ લોકોએ કરી બતાવ્યો છે. ભાગવામાં માલ પણ શો બળ્યો છે ? એમ તો ઉંદર બિલાડીથી ભાગતા જ ફરે છે ને ! જાપાનીઓ મિત્ર રાજ્યોથી ભાગતા ફરે છે ! હુકોંગની ખીણ મિત્રરાજ્યોએ કબજે કરી ત્યાં ભાગીને મણિપુર રાજ્યમાં કેવા ઘૂસી ગયા ? એટલે, ભાગવું એ નામરદી છે-શરણે જવામાં મર્દાનગી છે. ભાવનગરનો ઓદ્યો જીવાનડો બહારવટિયો હયાતખાન શરણે

ન આવ્યો તો જીવથી ગયો. શો લાભ કાઢ્યો એણે ?
 ‘આપણે માટે શરણાગતિનો કોઈ માર્ગ નથી’ એવાં
 ખાલાં ઝીંકનાર પેલાં સરોજિનીદેવીને આ લોકોએ
 સન્માર્ગે વાળીને ચોગ્ય છક્કડ આપી કહી શકાય.
 સરોજિનીદેવી તો બુલબુલ રહ્યાં ને ! અને બુલબુલો
 બધાં ધરિાનના વેરાન-પ્રદેશનાં વાસી ગણાય. વસ્તી-
 વાળા પ્રદેશમાં કેમ ગાવું એની વેરાનમાં વસનારાંને
 ક્યાંથી ગતાગમ હોય ?

વળી સરકારને શરણુ જવું એટલે માળાપને ખોળે
 જવું. સરકાર આપણી માળાપ છે એવો સાક્ષાત્કાર
 આ શરણાગતોએ આપણને કરાવ્યો છે. અમધોમાને
 લાગે છે કે આ શરણાગતોમાં ગાંધીજીની અહિંસા
 રંગેરંગમાં ઊતરી ગઈ હોવી જોઈએ. સાચો અહિંસક
 સત્યાગ્રહી એ જ કે જે અસત્ય-આચરણમાંથી ગમે
 ત્યારે, ગમે તે ભોગે, ગમે તેના ભોગે, પાછો ફરવાની
 તાકાત ધરાવે. એ દુનિયાની નિંદાની પરવા નથી
 કરતો, પણ આત્માના અવાજને માન આપે છે. ચોરી-
 ચોરાનો હત્યાકાંડ અને ગાંધીજીનો દાખલો મોજૂદ છે.
 પૂર્વે સરદાર પૃથ્વીસિંહે પણ પહેલાં ગાંધીજીની અહિંસા
 સ્વીકારી તે પછી સરકારની શરણાગતિ સ્વીકારી. હવે
 તેમણે સામ્યવાદની સરદારી સ્વીકારી છે એટલે રખે

અમથી ડોશીની અવળવાણી

માની એસતા કે ગાંધીવાદની કે સરકારની શરણાગતિ એ તો એમની ચાલખાજી હતી ! અમથીમાને લાગે છે કે આ શરણાગતોને પણ એ સામ્યવાદીઓમાંથી તો પ્રેરણા નહિ મળી હોય ? કારણકે જનતાનું યુદ્ધ ત્યાં જ સંભવે, જ્યાં જનતાની સરકાર હોય. એટલે પોતે જનતાની સરકાર સામે લડી રહ્યા હોવાનો કોઈ કોઈ પ્રકાશ તો એમને નહિ લાધ્યો હોય ? વળી ગાંધીજીને ગાંધીજીથી પણ વધુ સમજનાર કોઈ હોય તો તે કોમ્યુનિસ્ટો જ છે.

જૂની કહેવત અનુસાર આ કોમ્યુનિસ્ટો આજે બિઘર્ષની પેઠે રાગદ્વેષરહિત બન્યા છે.

‘ આડું નાખો, પાડું નાખો, પાડાને પછાડી નાખો,
તોયે પાડો શેર દૂધ કાઢે. ’

ખેર, સન્માર્ગે વળેલા શરણાગતોની અઠ્ઠલમંદીને ધન્યવાદ આપતાં અમથીમાને ભય એક જ છે કે પેલો બિં-ચી-ટાંગ ચીનો આવીને નાક વાઢીને ક્યાંક અપ-શુકન કરાવે નહિ ! બિં-ચી-ટાંગ કે લીન-ચુ-ટાંગ એવું કંઈક નામ છે. એ આવ્યા છે સ્વ રણજિત પંડિતનો શોક દર્શાવવાને મશે અને ભાષણ કરે છે ત્યારે મગ ને અડદ બંને ભરડે છે.

આ ચીની ફિલસૂફે કલકત્તા યુનિવર્સિટિના વિદ્યા-

શીઓ સમક્ષ એવું બાક્યું કે, 'રેલવેની લાંગફાડ કરવા અંગે હિંદીવાનોને કોંગ્રેસે ઉશ્કેર્યા એવો સરકાર આરોપ મૂકે છે, ત્યારે કાંસમાં રેલવેની લાંગફાડ કરનારાઓને દેશપ્રેમી બહારવટિયા કહીને બિરદાવવામાં કાં આવે ?' એથી ચે આગળ વધીને આ ફાટેલ ભેજનો ફિલસૂફ કહે છે કે, 'ઘણી વાર ઇશ્વર ટોળાંની મારફત પોતાની રાજ-નારાજ વ્યક્ત કરે છે.' જે માણસ લોકમાનસના અલાન ઉશ્કેરાટમાં ઇશ્વરની ઇચ્છા-અનિચ્છા ભાળે ને જે લાંગફાડની નાદાનિયતમાં દેશપ્રેમ ભાળે એ હિંદી લાંગફાડિયા કે કહેવાતા બંડખોરોનો શરણાગતિમાં દેશદ્રોહ જ ભાળે ને ! એને તો એ શરણાગતિમાં સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધના નૈતિક બળનું નખખોદ નીકળી જતું જ લાગે ને ! એ શરણાગતિમાં પ્રજાની આઝાદીની ભાવનાનું નર્શું શોષણ થયેલું જ દેખાય ને ! અને એ કહેવાતો ફિલસૂફ એવો જ મત બાંધતો જાય ને કે હિંદી પ્રજાની યુવાન આગેવાની કાચી બુદ્ધિની અને છોકરમત ભરી છે ?

અરે, ભલે ને ગમે તેવો મત બાંધી જાય ! એવા વાર-તહેવારે હાલી મળતા ચીનાઓના અભિપ્રાયો કે મતોની કોણ દરકાર કરે છે ? વર્તમાનકાળમાં તો આવા ઘણા ચીના ફિલસૂફો આવી ગયા. પૂર્વે પણ

અમથી કોસીની અવગવાણી

રથેન ચાંગ* અને કાલિયાન વચેરે કંઈક આવી ગયા,
પણ એમાંનો કોઈ હિંદને સાચું સમજવાની અક્લ
ધરાવતો જ નથી. પછી એનો ધોખો સો કરવો ?

આપણે તો સૌ સમજીએ છીએ કે માર્શલ
બેટાગિલ્યોએ મિત્ર-રાજ્યોની શરણાગતિ સ્વીકારીને
ઈટાલિને બચાવી લેવાનું જે ભવ્ય અને પ્રશંસનીય
પગલું ભર્યું છે એવું જ ભવ્ય અને પ્રશંસનીય પગલું
શરણાગતોએ ભર્યું છે. ધન્ય છે શરણાગતોની
અગમખુદ્ધિને !

•

* આ છે ચાઈનીઝ ભાષામાં થતો ઉચ્ચાર. આપણે ત્યાં
પ્રચલિત નામ તો લુએન સંગ છે.

સાઠે બુદ્ધિ નાઠી ?

હયો કરો વાત ! અમથી ડાશી મોડાં પહોંચ્યાં એમાં તો સૌ માની બેઠા કે ડાશીમા રહ્યાં ખર્ચું પાન એટલે પારકી પંચાત કરવા જતાં ક્યાંક ઠેકાણે પડી ગયા હશે. પણ એવી ભ્રમણા સેવનારને ચેતાવી હઈ કે અમથી ડાશીએ જેટલાં ખર્ચ્યાં એટલાં બીજાં ખર્ચી કાઢે એવાં કહે-પડે છે. વળી ડાશીના મોતનું પાનિયું તો કે' ઢહાડાનું બોવાઈ ગયું છે એટલે કાઈ અમથી ડાશીની મફતની ચિંતા ન કરે.

અમથી ડાશીએ સાઠને માથે પાંચ-પંદર વટાવ્યાં છતાં એને બાપુની જેમ લોકડીના ટેકાની હજી જરૂર

અમથી ડાશીની અવળવાણી

નથી પડી, અને હિટલર સામે જેમ ચર્ચિત્વ હાંત કકડાવે છે એમ ડાશી કાચા ચણા કકડાવી જાય છે. ડાશીમાનો બોલવાનો બરો એમરી કરતાં જરાય ઓછો નથી ડાશીમાની ગતિ જરા ધીરી, પણ મિત્રરાજ્યો જેવી મદ્દમ છે. હિટલરે ભલે એક મહિનામાં ફ્રાંસને રોળી નાખ્યું હોય પણ મિત્રરાજ્યોએ એક મહિનાને અંતે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઇટાલિનો પેન્ટેલેરિયા નામનો ૩૦ ચોરસ માઈલ જેવો જંગી ટાપુ જીતી લીધો એ મિત્રરાજ્યોની ધીરી છતાં મદ્દમ ગતિ બતાવે છે.

કહે છે કે દરિયામાં એવા એવા મગરમચ્છ પડ્યા છે કે પેન્ટેલેરિયા જેવડા ટાપુ તો એક કોળિયે હડપ કરી જાય, પણ આ ટાપુ તો મગરમચ્છે નહિ પણ મિત્રરાજ્યોએ જ જીત્યો છે એની ડાશીમાને પાત્રી ખાતરી છે. કારણ કે મગરના પેટમાં ગયું કદી પાછું આવતું નથી. જ્યારે થોડા દિવસ પહેલાં જ કોઈક જવાબદાર અંગ્રેજ-અમેરિકન બોલેલા કે, ‘ઇટાલિ જીત્યા પછી તેની પ્રજા મનફાવતું બંધારણ અને મનફાવતી રાજનીતિ ઘડી શકશે.’

કહે છે કે દરિયામાં એવા એવા લપોડશંખ થાય છે કે આપણે એની પાસે માગીએ કે, ‘લપોડશંખ !

સાઠે બુદ્ધિ નાહી ?

લાવ લાખ.' તો લપોડશંખ ગાજી ઊઠે કે, 'લે ને સવા લાખ !' લપોડશંખ બોલે ખરો, પણ કહેવાના-દેવાના નહિ. એટલે ઉપલા શબ્દો કોઈ લપોડશંખ નથી બોલ્યો પણ અંગ્રેજ-અમેરિકન બોલ્યો છે એની ડાશીને પાકી ખાતરી છે

મારું કહેવાનું તો એમ હતું કે ડાશીની ગતિ ધીરી છતાં મધ્યમ છે. તમને લાગશે કે ડાશી આડાં ઊતર્યા, પણ અમથી ડાશી આડાં ઊતરે એવાં નહિ તો ! તેમ ડાશીમાનું પેલી હજમડી જેવું પણ નથી. વળી બૂડી ગઈ. ગરાસિયાની દીકરીને બા ન કહેતાં બૂલથી છોકરી કહેવાઈ જાય ને ગરાસિયો જેમ ગરમ પાણી પેઠે છણુછણે એમ હજમડે 'હજમ' કહેતાં એ પણ છણુછણી ઊઠે છે હજમડે 'હજમ' ન કહેતાં 'નાચી પ્રાદ્માણી' કહેવું. લોગના દી છે ને ? હવે તો ઢેઢગરોળીને ઢેઢગરોળી કીધી નથી થાતી. ઢેઢગરોળીને પણ હરિજન-ગરોળી કહેવી જોઈએ.

હું તો કહેતી હતી કે એક હજમડી ન કહેતાં નાચી પ્રાદ્માણી એક શેઠના ઘરમાં કામકાજ કરે. શેઠના અવળા ગણેશ તે કોઈ દિવસ નહિ ને તે દિવસે રંગમાં આવી જઈને શેઠાણી સાથે એક થાળીમાં જમવા બેસી ગયા. પણ પેલી નાચી પ્રાદ્માણી આ જોઈ

અમથી ઠાશીની અવળવાણી

ગર્ભ એટલે કંઈક શરમના માર્યા ને કંઈક ગજારાટના માર્યા શેઠ નાચી ખાદ્યાણીને કહે, 'આ લે, આ એક રૂપિયો. કોઈને કહેતી નહિ કે શેઠ-શેઠાણી સાથે જમવા બેઠાં હતાં !'

નાચી ખાદ્યાણી તો રૂપિયો ઉઘાળતી રસ્તામાં જે મળ્યું એને કહેતી ગર્ભ કે, 'બાઈ, મારે શું કામ કહેવું પડે ? લલે ને શેઠ-શેઠાણી લેખાં જમે ! એમાં મારા બાપનું શું જાય છે તે કોઈને કહું ? મને કહે કે, 'આ લે, આ રૂપિયો, કોઈને કહેતી નહિ કે શેઠ-શેઠાણી સાથે બેસીને જમતાં હતાં.' પણ હું શું કરવા કહું ? મારે શું કરવા કહેવું બોધે ? લલે ને લેખાં જમે ! મને રૂપિયો ન આપ્યો હોત તોપણ મારે કહેવાની શી જરૂર ? કહે છે મારી બહારાત !'

એમ પેલી નાચી ખાદ્યાણીની પેઠે અમથી ઠાશીને રખે વગોવતા ! અમથીમા તો ગયાં હતાં બત્રાએ, તે ઝાંસીના સ્ટેશને તમાશે બાળીને રહી ગયાં ઊભાં ને મોડું થઈ ગયું. પણ શું ગિરદી ! શું ગિરદી ! એટલી બધી ગિરદી કે લગન કરીને આવતી બે જાનની નવવધૂની લોકોને ટલે ચડીને અદલાબદલી થઈ ગઈ. સૌ ગાડીમાં કરી કામ બેઠાં, દાળીના એક પછી એક ગણી લીધા,

સાહે બુદ્ધિ નહીં !

ખાતરી કરી લીધી કે એકે દાગીના કે એકરું-છાબડું
ખાકી નથી રહ્યું, ત્યારબાદ જ ખબર પડી કે એક
આખા જીવતા દાગીનાની જ અદલાબદલી થઈ ગઈ છે.
બધાયનાં મોઢાં સરકારે સસ્તા ભાવમાં કાઢી નાખેલો
સડેલો લોટ ફાકતાં હોય એવાં થઈ ગયાં. પછી એક-
બીજાએ સમજી લઈને નવવધૂની અદલાબદલી
કરી લીધી.

ડાશીમા જ્યારે 'ખજાનચી' નામની ફિલ્મ જોવા
જઈ ચડેલાં ત્યારે એ ફિલ્મમાં જોયેલું કે એક ભાઈ
અને એક બાઈના પારસલની એવી અદલાબદલી થઈ
ગયેલી કે ભાઈએ જ્યારે મલકાતાં મલકાતાં ઘેર જઈને
કુટુંબ વચ્ચે પારસલ ખોલ્યું ત્યારે એમાંથી પેલી
સ્ત્રીનાં ચડી-ખોડીસ અને ચોળી-ચણિયો નીકળી પડ્યાં
ને પેલાં બાઈજીએ જ્યારે પિતાશ્રી પાસે હરખાતા
હોયે પારસલ ખોલ્યું ત્યારે સીનો વિકસાવવાની સાંકળ
એટલે કે 'ચેસ્ટ એક્સ્પાન્ડર,' હાથનાં મસદસ મજબૂત
કરવાનાં ડબ્બેસ ને ખૂટ-મોબ્બ નીકળી પડ્યાં. આવાં
પારસલોની અદલાબદલી સાંભળેલી, પણ જૈરાંની નહિ.

આ કૌતુક જોવા માણસોનાં ટોળાં મળેલાં. એમાં
અમથી ડાશી મારગ કરીને ઠેઠ વહુ પાસે પહોંચી

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ગયાં. જાનવાળાઓએ જાણ્યું કે, હશે વહુનાં કોઈ સગાં-સંબંધી. એટલે ડાશીમાએ તો નવવધૂનો હાથ-એકનો ધૂમટો ઊંચો કરીને કહ્યું કે, ‘મેર વાલાંમૂર્છ! લાયકાને લાન ન રહ્યું પણ તારું ચે ફટકી ગયું હતું કે બીજા વર સાથે બેસી ગઈ!’

નવવધૂ ડાશીના કાનમાં ગણગણી કે, ‘સાચું પૂછે તો માણ, હું કેની સાથે પરણી છું એ જ મને ખબર નથી. આ બે સામે બેઠા એમાંથી એકાદ મારો વર લાગે છે. જુઓ માણ, બેયનાં સરખાં કપડાં, બેય જીવાન, બેય તાળીઓ હાઈને સામસામા હસે છે, અને તરવાર પણ બેય એક પછી એક ઝાલે છે. આમાં કયો વર ને કયો આણુવર એની મને શી ખબર પડે ?’

‘સાચું પૂછે તો ડાશીમા! વરની સામે આંખ ઊંચી કરીને મને કોઈએ જોવા પણ નથી દીધું. સહેજ ખારીએથી ડાકું કાઢીને જોવા જાઉં ત્યાં મારી સગી માં ભડભડી ઊઠતાં કે, ‘હવે હેઠી મર, હેડી! બહુ વરલેલી થઈ ગઈ છે તે! અત્યારથી એવાં શાં ભૂખ-લાડ! હું પરણી ત્યારે તારા બાપના પગની પાની ચે નહોતી લાળી, અને આજકાલનાં છોકરાં તો રોમાં ઊગીને ગામાં ન થાય ત્યાં તો છાનગપતિયાં

સાહે બુદ્ધિ નાહી !

કરવા મંડી જાય છે.' અને જ્યારે આડોશીપાડોશીએ સાંભળ્યું કે હું વરનું મોઢું જોવા તલખતી હતી ત્યારે તો 'હાય રે મા, અત્યારથી આવાં વેન કરે એ વંઢી જ જાય કે બીજું કંઈ થાય ?' એવાં એવાં વેણે પરણી છિતર્યાં ત્યાં સુધી મારી આંખોને આંધળી ચાકોટ જેવી બનાવી દીધેલી. આમાં હું વર સામે નજર કેમ કરીને મોઢું ?'

પણ મારાથી ન રહેવાયું એટલે પૂછ્યું કે 'હેં વહુ ! આ અદલાબદલીની ખોટી ધાંધલ તો નથી થઈ પડી ને ! અદલાબદલીની શંકા ઉપરથી સાચી અદલાબદલી તો નથી થઈ ગઈ ને !'

'ના, માજી, ના ! એવું તો નથી થયું લાગતું, પણ મારી બા મોરુકા જમાનાની વાતું કરે છે કે અમારા ગામમાં એક ઓસરીએ બે ચોરડા, એમાં બે જુદા જુદા ભરવાડ રહે. બેયના જીવાન છોકરા પરણીને આવ્યા. વહુ બિચારીને શું ખબર ! તે ચોરડાની અદલાબદલી થઈ ગઈ. આજની ઘડી ને કાલનો દી. આ ઈ ચોરડા બદલ્યા ઈ બદલ્યા; બંને વહુઆરુ આજે મારી બા જેવડી ડોશી બની ગયેલ છે. ઈ વાત સાંભરે ત્યારે બોખે દાંતે થોડું મરક મરક હસી લ્યે છે એટલું જ. આવું પણ બની જાય છે ખરું !'

અમથી ડાસીની અવળવાણી

અમથી ડાસી તો આ વાત સાંભળીને હેબત ખાઈ
 ગયાં. સૌ જનવાળાં સોપારીનો ચૂરો ખાવામાં અને
 પોતાની મૂળાઈ ઉપર હસવામાં રોકાયાં હતાં
 એ તકનો લાભ લઈને વહુ બોલી, કે, 'માણ ! એમાં
 હેબત ખાવા જેવું છે શું ? અમને પરણવા આવનાર
 'રાઈવર' હતો કે 'મેથીવર' એની અમને શો ખબર
 પડે ? પરણવું અમારે ને ઉલ્લાસ અમારાં માળાપને-
 છવવું અમારે ને કેની સાથે છેડાછેડી બાંધવી એ
 હરખ માળાપને-પછી આવા ગોટાળા થઈ જાય એમાં
 નવાઈ પણ શી ? આ હું તો ધૂમટો તાણીને બેઠી
 હતી, પણ ભાયડાઓનાં કાળજાં કાળડા ઠોલી ગયા
 હતા તે ધરના માણસની અદલાબદલી થઈ ત્યાં સુધી
 ખબર જ ન પડી ! સાચું પૂછો તો એમને દ્રંક
 ગિસ્તરાની જેટલી કિંમત છે એટલીયે અમારી નથી.
 તે દિવસની વાત કહી નાણું માણ ? મને શી ખબર
 કે ધૂમટો તાણ્યા પછી આંખ ઉઘાડી રખાતી હશે ?
 ધૂમટો તાણ્યા પછીયે હું તો આંખો બંધ જ રાખતી,
 પછી વરને ભાણું કેવી રીતે ? '

હું તો બિચારી વહુની આ વાત સાંભળીને જકરાંના
 ડબામાંથી માંડ બહાર નીકળી

મને ગઈકાલનો એક કિસ્સો યાદ આવી ગયો.

સાહે બુદ્ધિ નહીં !

વાત એમ બની છે કે ઈંગ્લંડમાં જે ગધેડું પહેલાં બે પાઉંડમાં મળતું એના અત્યારે પંદર પાઉંડ દેતાં પણ પછી ગધેડું હાથ આવતું નથી. આ સમાચાર વાંચીને કેઈ ટીબળીએ એવી વાત ફેલાવી કે બ્રિટિશ સરકાર પોતાનો ભાર ખેંચવા હિંદમાંથી ગધેડાંની ખરીદી કરી રહી છે, ને સરકારની મૂંઝવણુ જોઈ કેટલાક ઉઠારલાવે ગધેડાં મફત આપી જાય છે. આ વાત એક ગરીબ કુંભારને કાને પડી. કુંભાર નીકળ્યો મફતિયાં ગધેડાંની શોધમાં શોધતાં શોધતાં કેઈએ ટીબળ કરવા કુંભારને છાપાવાળાને બારણે ભટકાડી દીધો.

કુંભારને વર્તમાનપત્રના મેનેજર પાસે રજૂ કરવામાં આવતાં એણે જણાવ્યું કે, “ સા’બ ! ગરીબ માણસ છું, ગધેડા વગર મારો નીંભાડો નવરો પડ્યો છે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે સરકારનો ભાર ખેંચવા મફત ગધેડાં પૂરાં પાડો છો, તો એકાદું મને આપો તો મારા જેવા ગરીબ માણસનું નબ્બે જાય ”

વાત સાંભળતાં છાપાનો મેનેજર તાતો બીનો થઈ જતાં બરાડી ઊઠ્યો કે, ‘ તું જ મોટો ગધેડો લાગ છ ! કયા પાણીએ તને અહીં મોકલ્યો ? આ તે છાપાની ઓફિસ છે કે કુંભારવાડો ? ’

અમથી ડોશીની અવળવાણી

‘ સા’બ ! કુંભારવાડામાં ગધેડાં ખૂટી ગયાં એટલે તો હું તમારી પાસે આવ્યો છું.’ કુંભારે આજીજી કરી.

‘ અરે, પણ તને કુંભારને તે મારે કહેવું શું ? કયા હરામખોરે આને દાખલ કર્યો ?’ મેનેજર સા’બે બબડતાં બબડતાં સિપાઈને બોલાવવા ભેરથી ઘાંટડી મારતાં કહ્યું, ‘ ન્યૂસપેપરની ઓફિસ કંઈ કચ્છનું રજૂ નથી, સમજ્યો ? કાઢો આ ‘ હડિયટ ’ને બહાર. ’

‘ જી હા સા’બ ! ’ કુંભાર વગર સમજ્યો બોલ્યો, ‘ ખોબે વરણમાં નહિ અને ગધેડું ધણમાં નહિ.’ ત્યાં તો સિપાઈએ બોચી બાલીને કુંભારને ધક્કો માર્યો. બરાબર એ જ વખતે અમથી ડોશી દરવાજા બહાર ચાલ્યાં જતાં હતાં એની હડફેટે ચડતાં કુંભાર રહી ગયો. કુંભારે રસ્તામાં જ પોતાની આપવીતી કહી સંભળાવી.

અમથી ડોશી આજના અને કાલના કિસ્સાના સ્મરણથી વિચારને ગધેડે ચડી ગયાં. બંને કિસ્સા સાવ જુદા છતાં કેવું સામ્ય ? એકમાં બેરું બદલાઈ જાય છે ત્યારે બીજામાં એક કુંભાર છાપાની ઓફિસને કુંભારવાડો કે ઉકરડો સમજીને ગધેડું લેવા જાય છે !

સાઠે બુદ્ધિ નાહી ?

એકમાં બૈરાંબોની મનધારી અદલાબદલી થઈ જાય છે ત્યારે બીજામાં ‘સરકારનો ભાર ખેંચતું ગધેડું છાપાની ઓફિસમાં ?’ અને વગર સમજ્યે બોલી બેઠતા કુંભારના અસંગદ શબ્દોમાં પણ કોઈ સત્ય નથી છૂપાયું ?

‘ગધેડું ધણુમાં નહિ.’ છાપાને કોઈ નાત જાત, કોઈ રસમ, કોઈ નીતિરીતિ હોય છે ખરી ? ગધેડું ધણુમાં નહિ એનો અર્થ છાપાની તટસ્થતા જેવો નથી થતો ? આમ સરકારનો ભાર, ગધેડું, છાપું, તટસ્થતા અને ટીળળ વગેરે વિચારનાં ગધેડાં ડોશીના મગજમાં હમચી ખૂંદવા માંડ્યાં. અમથી ડોશીને ઉકેલ મળી ગયો કે હિંદુસ્તાનમાં બધી મોંઘવારી વચ્ચે ગધેડાંના ભાવ આટલા નીચા કેમ ગયા છે ?

ફાટયે ડાચે ડોશી ચાલ્યાં જતાં હતાં ત્યાં સામેથી દોડયો આવતો છાપાનો ફેરિયો ભટકાણો. અહિંસાના ઉપાસક હોવા છતાં ડોશીના મોઢામાંથી ગાળ સરી ગઈ કે, ‘મેર મારા રોયા આંધળા ! આંખો કૂટી ગઈ છે ?’ ફેરિયો ટોળમાં બોલતો ગયો કે, ‘આંખો કૂટેલી હોય ત્યારે જ આંધળો કહેવાય ને ! તમારી બુદ્ધિ સાઠે નાહી લાગે છે !’

અમથી ડોશીની અવળવાણી

અમથી ડોશી સાઠ વટાવી ગયાં એટલે શું બુદ્ધિ નાસી ગઈ એમ ? હિંદમાં કે બીજા દેશોમાં શું સાઠ વર્ષની ઉપરના રાજપુરુષો જ દેશની લગામ હાથ ગાલીને નથી બેઠા ? આ વીર સાવરકરને જ લ્યો ને ! એમણે હમણાં જ સાઠ પૂરાં કર્યાં. આ વીરવર લીગ સામે હિંદુસલાને આજ સુધી લડાવ્યા કરતા હતા, કોંગ્રેસે લીગને ચડાવી દીધી છે, કોંગ્રેસના હાથમાં હિંદુઓનાં હિત સલામત નથી, હિંદુનું સ્વચ્છ સેવશો મા, હિંદ હિંદુઓનું છે—એવાં એવાં ભાષણો અને નિવેદનો, ધાક અને ધમકીઓ આપનાર વીર સાવરકર એકાએક લીગવાદી પ્રધાનમંડળોને સહકાર આપવા જિજ્ઞાસ્યા એથી શું એમની ‘ સાઠે બુદ્ધિ નાડી ’ છે એમ માનો છો ?

બેભે બ્રમભળમાં ફસાતા ! જર્મની અને રશિયા બંને સૈદ્ધાન્તિક હાઠવેરી ખરાં કે નહિ ? છતાં બંને દેશોએ સંધિ કરી હતી કે નહિ ? પોલાન્ડ પડખું ત્યારે બંને દેશોને ભાગે આવ્યાની જવાબદારી ઉપાડવી પડી હતી કે નહિ ? ત્યારે આ લીગ અને હિંદુસલાનું બેઠાણ પણ એવું છે. એ તો—

‘ નમે નમે મેં ફેર હું, બહોત નમે નાદાન,
દગલખાજ દોઢા નમે, ચિત્તા-ચોર-કમાન. ’

સાહે બુદ્ધિ નાહી ?

તમે મણ્વતા હો તો વીર સાવરકરનું એ નમી પડવું કે પીછેહઠ ચિત્તાની કમાન જેવું છે. વીર સાવરકર નથી નાદાન કે નથી દગલબાજ. કોંગ્રેસના હાથમાં હિંદુઓનાં હિત સલામત ન હતાં, એથી મુંબઈમાં ત્યારે બિનપક્ષીય આગેવાનોની બેઠકે કોંગ્રેસ આગેવાનોને જેલમુક્ત કરીને સમાધાન કરવાનો આગ્રહ કરતો જે ઠરાવ કર્યો ત્યારે એમણે નિવેદન બહાર પાડેલું કે, 'સભામાંની મારી હાજરીને ઠરાવની સંમતિમાં ન લેખશે.' એક માત્ર હિંદુઓનાં હિતોને લક્ષમાં રાખીને જ વીર સાવરકરે આ ખુલાસો કરેલો. આ તો લીજ બધું ખેતર લોળી ન નાખે એ ખાતર જ વીર સાવરકરે સહકાર આપવાની હાકલ કરી છે, કંઈ કોંગ્રેસની ગેરહાજરીમાં મળે એટલી સત્તા હાથ કરી લેવા નહિ !

તમે પેલી 'ધર્મા સાઈ ધર્માંતર' નામની મરાઠી કહેવત સાંભળી છે કે નહિ ? મહારાષ્ટ્રમાં એક વર્ષ એવું માનનારો પડ્યો છે કે શિવાજીનો જન્મ થયો તે પહેલાં અને પછી કેટલાય હિંદુ જમીનદારો અને સરદારો મુસલમાન થઈ ગયેલા; અને બાદશાહોના તાબેદાર બની ગયેલા-એક જ કારણે કે હિંદુઓ મુસલમાન બને એથી હિંદુઓમાં ધાર્મિક અનૂન પ્રગટે, પુણ્યપ્રકોપ ફાટી નીકળે અને એમાંથી પ્રગટેલો રોષ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

મુસ્લિમોને હરાવવા માટે મદદરૂપ થાય. એટલે હિંદુ-ધર્મની ખાતર જ એ લોકો વટલીને મુસલમાન બનેલા-એટલે, આ વીર સાવરકરે પણ ધર્મની ખાતર ધર્માતર કર્યું છે. હવે તમને લાગશે કે વીર સાવરકરની 'સાઠે બુદ્ધિ નાહી' નથી-બુદ્ધિને તે કંઈ થોડા હાથ-પગ છે તે દોડીને નાસી જાય ?

ખીજે જ દાખલો કાયદે આઝમ જનાબ ઝીણા સાહેબનો. એ પણ સાઠ વર્ષ વટાવી ગયા છે. એમની બુદ્ધિ-પ્રતિભાથી અમેરિકામાં રૂઝવેલ્ટ, ઈંગ્લંડમાં ચર્ચિલ અને હિંદમાં મહાત્મા ગાંધી ધૂળ ભેંસે છે.

આજ સુધીમાં લીગને મોટી કરીને પ્રાંતોની સત્તા હાથ કરવા સુધીમાં એને તલવાર-ખંદકની કે કોઈ ક્રિયાત્મક પગલાંની પણ જરૂર નથી પડી. લાકડાને ખાંડે, એટલે કે સાંભેલાથી, આજ સુધી એમણે હિંદનું રાજકરણ હાંક્યું છે ને હાંકવે જાય છે હિંદુ, શીખ ને યુરોપિયનો-સૌ કોઈ એમને સહકાર આપી રહ્યા છે. તમને થશે કે એ તો કોંગ્રેસ જેલ જહાર નથી આવી ત્યાં સુધીનો જ આ ચળકાટ છે. હું તમને બાદશાહ હુમાયુ ન ને ભિસ્તીનો દાખલો આપું. બાદશાહ ને લીડને વળતે આ ભિસ્તીએ પોતાના પાડા ઉપર

એસાડીને નદી-પાર કરાવેલી. એના બદલારૂપે હુમાયુને ભિસ્તીને ત્રણ દિવસ માટે બાદશાહત સોંપી. આ ભિસ્તી મૂરખ હતો ? ના, કારણ કે એ ત્રણ દિવસે તો ભિસ્તીનું બાકીનું આખું જીવન સુખી બનાવી દીધું. પાણીને બદલે એણે પૈસાથી પખાલો ભરી લીધી, જ્યારે હુમાયુનને બાદશાહ બનીને જીવનભર રાનરાન રખડવું પડ્યું હતું.

શાયરો કહી ગયા છે ને કે, ‘હૈ બહારે બાગ દુનિયા ચંદરોજ.’ દુનિયા ચંદરોજની છે-જગત ચાર દિનનું ચંદરણું છે એ સનાતન સત્ય જનાળ ઝીણામાં અણુઅણુ વ્યાપી રહ્યું છે. એના એકેએક વ્યવહારમાં જુઓ, એના એકેએક ભાષણ, નિવેદન અને ધાક-ધમકીમાં જુઓ, તમને એમાં આ સત્ય વણાયેલું દેખાશે. જનાળ ઝીણાની વાત, વિગત, વસ્તુ, યોજના બધું આ સત્યના પાયા પર રચાયું છે. જો બધું ચાર દિનના ચંદરણા જેવું હોય તો પછી કેઈ વાત, વિગત કે વસ્તુને સદાકાળ વળગી રહે શો ક્ષાયદો ? કાકીડો રંગ બદલે છે તે આ સત્યના આધારે જ. કુદરતમાં પણ ઋતુ-ઋતુના રંગ પલટાય છે, પછી એકની એક વાતને વળગી રહેવું, એક વળત બોલ્યા કે ચાલ્યા એને ચોંટી રહેવું, એ નરી મૂર્ખતા છે. એમાં ચાર

અમથી ડોસીની અવળવાણી

દિનના ચાંદરણાના શાશ્વત સત્યને વળગી રહેવાનું ઘોર અજ્ઞાન સમાયેલું છે. આ સિદ્ધાંતની સપાટી પરથી જોશો તો તમને દેખાશે કે, ‘અખી બોલા-અખી ફોક’ નામક સત્યને જનાબ ઝીણા ઘોળીને પી ગયા છે. ગાંધી આ અજ્ઞાનતથી ઠોકરો ખાય છે ને જનાબ ઝીણા આ જ્ઞાનથી જીત મેળવે છે. સાચા ફિલસૂફ ગાંધીજી નહિ પણ જનાબ ઝીણા છે હવે તમે એમ કહી શકશો ખરા કે જનાબ ઝીણાની ‘સાઠે બુદ્ધિ નાહી’ છે ?

મહાત્મા ગાંધીને જ દ્યો ને ! એ તો સાઠ ઉપર ૧૦-૧૫ વટાવી ગયા છે. કેઈ અંગ્રેજ કે અમેરિકન એમ કહી શકે તેમ નથી કે ગાંધીની ‘સાઠે બુદ્ધિ નાહી’ છે, કારણ કે ગ્રિર્લ અને રૂઝવેલ્ટ બંને સાઠને ખાઈ ગયા છે. ત્યારે, બધાં અપમાનો પછી પણ, જનાબ ઝીણાને કાગળ લખતાં ગાંધીજી ન અટક્યા કે ન અચકાયા એ માટે એની ‘બુદ્ધિ નાહી’ છે એમ તો તમે નહિ કહોને !

હિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર ગૌરીશંકર (માઉન્ટ એવરેસ્ટ)ને આંખતાં કંઈક પ્રવાસીઓ ખતમ થયા, એને તમે મૂરખ કહોશો ? ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવના

સાઠે બુદ્ધિ નાહી ?

છેડા માપી લેવા જતાં જેણે જ્ઞાન ગુમાવ્યા એને તમે કાયર કહેશો ? ધરતીનાં પડો લેદીને, હાડપિંજરો ઉથલાવી ઉથલાવીને ભૂમિનો લેદ કળવા જતાં જેણે જીવન ખર્ચ્યાં એને તમે જૂઠ્ઠા કહેશો ? આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા જતાં જે સંસાર અને શરીરથી બેપરવા બન્યા એને તમે અજ્ઞાન કહેશો ?

સંતો, વૈજ્ઞાનિકો અને સંશોધકો તો વસ્તુનાં મૂળ તપાસવામાં જ ખુવાર થયા છે ને થાય. એવી વસ્તુના મૂળને કે શિખરને, સત્યને કે સારને પામવા મથનારને દુનિયા નવાજે છે, વીર ગણે છે—એમાંથી પાછા પડનારને દુનિયા નિંદે છે ને કાયર કહે છે. એની સિદ્ધિ મેળવનારને દુનિયા જગત-ગ્રેષ્ઠ વિભૂતિ માની પૂજે છે.

એમ ગાંધીજી તો સંત અને વૈજ્ઞાનિક બંને રહ્યા, એટલે જનાળ ઝીણાનું મૂળ હાથ ન આવે ત્યાં સુધી કેમ વિરમે ! કાંતો જનાળ ઝીણા ઝીણા હોવા છતાં છેડા મૂળવાળા છે, ને કાંતો એમને મૂળ જ નથી. મેં તો નક્કી જ કર્યું છે કે મૂળ હોવું એ જનાળ ઝીણાના સિદ્ધાંતથી જ વિરોધી છે. એટલે, ગાંધીજી ફાગટનાં ફાંફાં મારે છે. પણ ગાંધીજીને એ પ્રતીતિ ન

અમથી ડોશીની અવળવાણી

થાય ત્યાં સુધી એમને મૂરખ કેમ કહેવાય ? કારણ
કે એ રહ્યા સંત, ને પાછા વૈજ્ઞાનિક. પણ આથી
તમે ગાંધીજીની 'સાઠે બુદ્ધિ નાઠી' છે એમ નહિ કહી
શકો, તેમ અમથી ડોશીની તલવારની ધાર જેવી
કુશાગ્ર, તીણી ને તેજસ્વી બુદ્ધિ ભેતાં 'સાઠે બુદ્ધિ
નાઠી' છે એમ કેમ કહી શકો ?

જીવવાની જ ઝગડાનું મૂળ છે !

અમથી ડાશી જેમ જેમ વિચાર કરતાં જાય છે અને ફાટી આંખે દુનિયાનું ડહાપણ જુએ છે તેમ તેમ ડાશીને જણાતું જાય છે કે જીવવાનીના મૂળમાં જ દુનિયાના ઝગડાનું મૂળ છે. જો કે ડાશીએ જીવાન વયની મર્યાદા ઠીક ઠીક ઉદાર રાખી છે. કારણ કે શુનેગારને હંમેશાં વધુ તોળીને જ આપવું એ ન્યાયના સિદ્ધાંતે ડાશીએ જીવવાનીને ૫૦ થી ૫૫ વર્ષ સુધીની મર્યાદા આપી છે.

ડાશી તો દુનિયાને ઘોળીને પી ગયાં છે પણ ડાશીના તાબા અનુભવ કહે છે કે જો જયપ્રકાશ નારાયણ જીવવાની વટાવી ગયો હોત તો જરૂર ભાગત

અમથી ડોશીની અવળવાણી

નહિ. કાં ગાંધી, જવાહર, આઝાદ કે એવા બીજા કોઈ નેતા ભાગાભાગી નથી કરતા ને જીવવાનીઆ જ ભાગે છે ? શું જયપ્રકાશને દેશ વહાલો છે ને આચાર્ય નરેન્દ્રદેવને નથી ? આ ઉઠેલપાનિયાનો જયપ્રકાશ એક વાર ભાગ્યો હબારીબાગ જેલમાંથી અને બીજી વાર છટક્યો નેપાળની સરહદેથી. પણ અમથી ડોશી કહે છે કે ભાગીને એણે કયું સ્વરાજ મેળવી લીધું અને બીજા બાકી કોણ રહી ગયા ?

જયપ્રકાશ ભાગી જઈને સરકારી પોલીસ-વહીવટની અને એના પોકળ ખંદોબસ્તની હાંસી ઉડાવી એટલું જ ને ! એમાં એણે મોથ કઈ મારી ? અરે, એવી જેલો તોડીને તો અમારા કચ્છ-ભૂજની બાવિયું પણ ભાગે છે. બાવી એટલે બાવાની વહુ બાવી. એ દાખલો તો જયપ્રકાશ જેટલો જૂનો પણ નથી.

વાત એમ બની કે બાવો ને બાવી એ બાજ્યાં. બાવો રાતે ઊંઘતો હતો ત્યારે બાવીએ ઉપાડીને મેદ્યો પાણી. બાવો ડચકાં ખાતો દવાખાને પડ્યો ને બાવી પડી પોલીસ-ચોકીએ. પણ બાવી એટલે બાવી હોં ! પોલીસ ચોકીમાંથી છૂમંતર કરી ગઈ કે આજની ઘડી અને કાલનો દી. હજી એ પોલીસને હાથ નથી આવી.

જુવાની જ અપ્રકાશ મૂળ છે !

તમે એમ કહી શકશો કે એક બાવીને પોલીસ શોધી શકતી નથી એ જ્યપ્રકાશ જેવા રાજકેદીને કેવી રીતે શોધવાની હતી ? પણ બાવી હતી કચ્છની અને જ્યપ્રકાશ તો બ્રિટિશ સરકારની રૈયત સરકાર એટલે સરકાર હોં ! એવા તો કેક ભાગેડુઓને પકડી પકડીને પૂરી દીધા. અને જેમને જવા દીધા એમને ભાવનગરના રાજકેદીઓની પેઠે કૃપાની ગહે નથી જવા દીધા એની એની ખાતરી શી ? વળી દેશી રાજ્યની વાત આવી.

દેશી રાજ્યના સત્યાગ્રહી એટલે સત્ય-આગ્રહી હોં ! રાજમાં કોઈ વરે, પરણે કે જન્મે ત્યારે વસવાયાંની હારોહાર સત્યાગ્રહી કેદીઓ ગળચોળાના ભાગમાંથી ન જાય !

આ હું તો એમ કહેતી કે બાવણુ ઘરડી હોત તો ભાગત નહિ; અને રાજ્યના કોઈક સારા અવસરની રાહ ભેઠને સખેદખે થોડા દહાડા કાપી નાખત. પણ બાવી જરૂર જુવાન હોવી ભેઠખે.

જુવાની દીવાની છે એના દાળલાની તમારે જરૂર હોય તો બાપને એના દીકરા વિષેનો અભિપ્રાય પૂછો, સાસુને એની વહુઆડુ વિષે પૂછો, પીઠ સેવકોને જુવાન કાર્યકરો વિષે પૂછો તો તમને મારી વાત તરત

અમથી ડોશીની અવળવાણી

સમભાઈ જશે. અમથી ડોશીનો એવો અનુભવ છે કે ઉંમર વધતાં ડહાપણ પણ ઘણીવાર પાકીને ટકા જેવું થઈ જાય છે. દા. ત. વડોદરાના છોટાલાલ સુતરિયા, યુક્ત પ્રાંતના ગોપીનાથ શ્રીવાસ્તવ વગેરે.

પણ આમાં એક અપવાદ રહેલો છે. ઘણી વાર વય કરતાં જ્ઞાન શત શત ગુણુ ઝડપે આગળ વધી જાય છે ત્યારે તમારે આવા ડહાપણ માટે ઘરડાં ખુટ્ટાં સામું ન લેતાં જેનું તાલકું જ્ઞાનસૂર્યનાં કિરણોથી ઝગમગી રહ્યું હોય એવા જીવાનો સામે લેવું. તમે કહેશો કે એ તો અકાળે વૃદ્ધત્વ આવ્યું કહેવાય, વૈદકની ભાષામાં કાચું કપાયું કહેવાય વગેરે.

આવા અનુમાન ઉપર આવવામાં તમારી ભૂલ થાય છે. વય કરતાં જેનું જ્ઞાન અતિ ઝડપે આગળ વધ્યું હોય એવાં લોકોનો રંગ પરાણે પકવેલાં પપૈયાં, ચીલડાં કે દ્યો ને ભાઈ, ધગેલ ત્રાંખા જેવો લાગતો હોય પણ એવા દાગલા ઇતિહાસે અદ્વિતીય નથી. ધ્રુવે નાની ઉંમરમાં ઇશ્વર સાક્ષાત્કાર કર્યો, શંકરાચાર્યે નાની વયમાં દ્વિગ્વિજય કર્યો, હેમચંદ્રાચાર્યે નાની વયમાં જ સિદ્ધિ મેળવી અને ઋષિમુનિઓની ણાલવય તપાસશે તો તરત જણાશે કે એવા અપવાદો હોય

જીવાની જ અંધારું મૂળ છે !

છે જ કે જેમાં ખાર હાથના ચીસડામાં તેર હાથનું બી
રહસ્યમય રીતે સંગોપી દેવામાં આવ્યું હોય. આ
આ કંઈ ગપ્પીને ઘેર ગપ્પીજી આવ્યાની વાત મેં
નથી માંડી. યાદ કરો શીળ ગુરુ અર્જુનસિંહને !
એમણે શું કહ્યું હતું ?

‘ સસ્સા સે જળ શેર લડાવું,
ચીડિયાં સે જળ બાજ ગિરાવું,
સવા લાળસે એક લડાઉં. ’

એવાં ઘણાંય સસલાં થાય છે જે સિંહને તો કશી
વિસાતમાં ન લેખતાં હોય, અને ચકલીમાં બાજની
સામે બાબડવાની ત્રેવડ શીળગુરુએ જોઈ હશે
ત્યારે જ એવું લખ્યું હશે ને કે ‘ સવા લાળસે એક
એક લડાઉં ! ’ એવા એકલમલ આ ધરતીના ખૂણે-
ખાંચરે ઘણા પડ્યા હશે. નાની ચકલીનો મોટો ફરકડો
જોઈને શીળગુરુ થોડા ઊર્મિવશ બન્યા હશે ?

મને જે નવા સત્યનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એમાંથી
ઘણી વાતો કહેતાંય મારી જીભ થોથવાઈ હાલે છે.
હું તમને શું મારા અનુભવની વાત કરું ? રાજકોટમાં
બ્યારે આ બધો એજન્સી પ્રદેશ રજવાડાંને સોંપી
દેતાં તાલુકદારોએ સભા બોલાવેલી ત્યારે એના સરઘસ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

વિષે ગરજતા મેઘ જેવી વાણી ગરાસદારોએ સંભળા-
વેલી. મને તો ત્યારે જ અચરજ થતું હતું કે આ તો
સાંઘિયાનાં લીંડાંને એકરસ કરી દીધાં પણ એ તાલુક-
દારોમાં કોઈ ઘરડું બુઢું નહિ હોય, નહિ તો પછી
પાછળથી દરબારોનો જે ભવાડો થયો એ ન થાત.

એવાં સલા સરઘસ પાછળ વડોદરાની બાઈડિયું
પણ હાલી મળી. લાજ નહિ, શરમ નહિ અને
મોલના ઘોઘા જેવી સો બાઈડિયું હાથમાં ઘાસલેટના
સીસા લઈને સરઘસ કાઢીને હાલી નીકળી. વાત
ત્યારે સાવ નજીવી હતી. ગ્યાસતેલનો વેપારી કંઈક
ધારાધોરણથી વિરુદ્ધ વર્ત્યો હશે એમાં તો પેલાં
પતંગિયાની પંઠે ભડી હાલી. આમ ઉઘાડે ડાચે લાજ
મરજદ છોડી હાથમાં ઘાસલેટના સીસા સાથે સુખાને
ઘેર પહોંચી. એમાં એક નહિ, બે નહિ અને સો સો
સ્ત્રીઓ. અને કરી કરીને શું કર્યું ? વેપારીનો બહુ
બહુ તો ૧૦ રૂપિયા દંડ કરાવ્યો. કળજગ, માડી
કળજગ, નહિ તો સારા ઘરની વહુ દીકરીઓ કંઈ
આમ ઉઘાડેછોગ બળરુમાં ભટકે ? એને કોઈ કહેવા-
વાળું ચ નહિ ? ગાંધીએ દી ઉઠાડી દીધો છે ને ? જો
ટપાલની ટિકટું ગાંધીએ મોંઘી કરાવી હોય તો આ
ઘાસલેટનું સરઘસ પણ એણે નથી કઢાવ્યું એની ખાતરી

જીવાની જ ઝડપનું મૂળ છે !

શી ? સાચું કહું ? આ સો સ્ત્રીઓમાં કેઈ અમથી મા જેવાં અનુભવ વૃદ્ધા નહિ હોય, નહિ તો આવા કહેતા ન થાય.

એક ભૂલું છું ને જીનું યાદ આવે છે. એ બધા ય કિસ્સા નાની છાંગના છે. વિજાપુરમાં આઠ બાઈડિયું પાધરમાં ધૂળ ખોદવા ગઈ હશે, તે માટી ખોદાઈ ખોદાઈને જે ચોટા ભાગ થઈ ગયા હશે એમાંથી માટી ખોદતાં ઉપરથી લેખડ ધસી આવીને આઠે ય મરી ચૂકી. આ મરી ગઈ એમાં છાપાંવાળા ને સમાજ-સુધારકો તો ભભકી હાલ્યા કે ગામ પાદર અને સીમમાં આવા માટી ખાણના ખાડા પુરાવી દઈને અકાળ મૃત્યુ થતાં અટકાવવાં તે શહેર સુધારાઈ અને સરકારનું કામ છે. પણ હું કહું છું કે ક્યો એમના બાપને! ગરાસ દાટયો હતો કે ખોદવા ગઈ હતી ? એ ખાડા કંઈ સરકારે નથી ખોદાવ્યા. એવી માટીખાણમાં તો દર વર્ષે હજારો સ્ત્રીઓ દટાઈ મરતી હશે, એ બધીને મરવું હશે કે મરવાનું સરજ્યું હશે ત્યારે જતી હશે ને ! એમાં સરકાર શું કરે ? સરકાર તો એટલી પર-દુઃખભંજન કે મરવાની એટલી સગવડે રાખે છે. પણ હું કહું છું કે એને નહોતું મરવું તો શું કરવા માટી ખોદવા ગઈ ? શું કરવા ગારગોરમટી કરાવે છે ? ઢળાવે

અમથી ડોશીની અવળવાણી

નહિ લાલ્લિયું કે ગાર કરવાની ઉપાધિ જ નહિ ? આ તો વાતવાતમાં સરકાર ઉપર ઊતરી પડવાની ફેશન હાલી છે. એમાંથી એમ કોઈએ કેમ ન કીધું કે આઠમાં કોઈક ઘરડું હોત તો આઠેયના જનન બચી જાત ! આ બરેલી જેલમાં યુક્ત પ્રાંતના એક પત્રકારે જેલના કૂવામાં પડીને આપઘાત કર્યો ને શરીર છૂંદાઈ ગયું ત્યારે જેલ સત્તાવાળાઓને ખબર પડી. એમાં જેલ સત્તાવાળા શું કરે ? એ પત્રકાર શું કરવા કૂવામાં પડયા ? સરકારે થોડા એમને ઊંડા કૂવામાં ઉતાર્યા હતા ? મારું કહેવાતું એટલું જ છે કે જેલ બહાર મરવાનાં કયાં ઠેકાણાં ચોછાં છે તે જેલમાં જઈને પછી આપઘાત કરીને સરકારને ભૂંડી લગાડે છે ? ‘હું મરું પણ તને રાંડ કરું.’ એ જ હેતુ હોવો જોઈએ ને આની પાછળ કે બીજું કંઈ ! આજકાલ બસ સરકારને ભૂંડી દેખાડવાની ફેશન જ ચાલી છે.

મારી તો જીભ ઊપડતી નથી, માડી ! કહેતાં કાનમાંથી કીડા બરે, પણ કીધા વગર છૂટકો છે ? આ લાઠી ગામની સુતારણ. જીવાનજોધ. બાપે લગન લીધાં ને વાંસલાનો ઝાલનાર ઘોડે ચડી તોરણે આવ્યો, ત્યારે પેલી ફટકેલ સુતારણ કહે કે “મારે તો પ્રાદ્મણ સાથે પ્રેમ છે, પરણું તો પ્રાદ્મણને જ પરણું.” અને

જીવાની જ ઝંઝાનું મૂળ છે !

એવી ચિઠ્ઠી પણ ઠાકોરસાહેબને લખી મોકલી ઠાકોર-સાહેબે તો પ્રાક્ષણને પરણવાની સગવડ આપવા માંડી, પણ ભડનો દીકરો પ્રાક્ષણ ને ! ધરાહાર ના પાડી. કંઈ છોડિયાં જેવી સુતારણના સ્નેહ ખાતર પ્રદ્ધતેજ ઓસરવા દેવાય છે ? ખરો મરદનો દીકરો. પ્રેમ પણ કરી બહુયો ને ઠાકોર જેવા ઠાકોરે જ્યારે સગવડ આપવા માંડી ત્યારે એક ધરમને કારણે હાથ પાછો ઠેલી પણ બહુયો. પ્રાક્ષણનો દીકરો રહ્યો ને તે વેદનો ભણેલો કહેવાય. પ્રેમ કરવામાં ધરમ ન યોગાય પણ લગનમાં ધરમ રસાતળે જાય એવો પાકો સ્ત્રીક ભહુયો હશે.

આ તો ઠીક છે કે પ્રાક્ષણના દીકરે પ્રદ્ધતેજ રાખ્યું, પણ ઠાકોરને કમતડી જ ધાર્ધ કહેવાય ને ! પ્રાક્ષણના દીકરાને ગૌપ્રાક્ષણપ્રતિપાળ જેવા ક્ષત્રિયે વટલી જવા કહ્યું. આવું બનતું હશે ત્યારે જ—

‘ રસહીન થઈ ધરા, દયાહીન થયો નૃપ,

નહિ તો ના બને આવું...

એવું ઠાકોરના પૂર્વજને ગાવું પડ્યું હશે ને ? કલાપિએ લાઠીની ભૂમિને જ વંઠાડી મેલી છે કે બીજું કંઈ ! પણ સુતારના ઘરમાં જરૂર મારાં જેવા ડાશી—ડગરાં હશે એટલે સુતારણને પરાણે પરણાવી ને હાથ બાંધીને ગાડીમાં બેસાડી દીધી.

અમથી ડાશીની અવળવાણી

એ તો બધું સમેસૂતર પત્યું નહિ તો લાઠીને આંગણે જેમ સાહિત્યક્ષેત્રે સૂર્યસમ પ્રકાશતા નવલ-વીરો, કાવ્ય-વીરો ને નવલિકા-વીરોનો મેળો ભરાય છે તેમ બ્રહ્મકુળદીપકો અને ત્રિપુંડધારીઓનો મહા-મેળો ભરાત. લાઠીનો રાજા જીવાન રહ્યો ને ! એ જ મોકાણ છે તો !

પેલાં ચીનાઈ વાંદરાંની પેઠે હવે મને આંખિ, કાને અને મોઢે આડા હાથ દેવાનું મન થઈ આવે છે. વાત વાંચી છે કે ધોરાજીમાં એક વરરાજાને બાંધે મીઠાળે તોરણેથી પાછા કાઢ્યા. વરરાજાનો વાંક ત્યારે એ હતો કે એક આંખ કાચી હતી ને બીજી દાક્તરને તપાસાવતાં નબળી નીકળી. મને તો એમ લાગે છે કે વરની પસંદગી કરનારાની આંખયું કાચી નહિ, તો પાકીને તેમાં ફૂલાં પડી ગયાં હશે તે ઠેક પરણવા આવ્યો ત્યારે ખબર પડી. કંઈક દાળમાં કાળું હશે કાળું. ગમે તેમ પણ કંઈક ગોટો જરૂર ગરી ગયો. નહિ તો વાગ્દાન દીધેલી કન્યાના વરને તોરણેથી પાછો વાળતાં હિંદુધરમનું સત્યાનાશ નીકળી જાય ને ! ઘરમાં કોઈ ઘરડું બુઢું, કોઈ લાજ આબરૂવાળું હતું કે નહિ ? મને તો લાગે છે કે વરરાજાએ આવું અપમાન સહન કરવા કરતાં એમ કહીને વિવાહ ફોક કરવા જોઈતા

જુવાની જ ઝલકાતું મૂળ છે !

હતા કે 'મૂડજીભાઈ લલે મૂડમાંથી ન દેખે, પણ
ખાડુડી વડ સેતડી ન જાય' એ ખાતર આ વિવાહ
હું ફોકે કરું છું.

આવી તાકાત બતાવતો એક કિસ્સો હમણાં જ
મુંબઈમાં બની ગયો. એક કૉલેજિયન છોકરીએ પોતાના
સહાધ્યાયી જુવાનના પ્રેમમાં પડીને ખાનગીમાં લગન
કરી લીધાં. છોકરી માળાપને ઘેર ગઈ ત્યારે જુવાનને
સંભળાવી દીધું કે 'લગન કર્યું છે જ કેણે ?' લોકો
કહેવા માંડ્યા કે બાઈ માળાપની બીકથી ફરી બેઠી.
મેં કહ્યું કે બાઈએ માળાપની ખાતર અજબ હિંમત
દાખવીને જેમ આઠમા એંડવર્ડે પ્રેમની ખાતર સામ્રા-
જ્યના સિંહાસનને ઠોકરે માર્યું તેમ પોતાના પ્રેમનો
અને પ્રેમીનો ભોગ આપ્યો. પણ મારા ત્યાગનો ઉપદેશ
પેલા જુવાનને ન લાગ્યો ને એવો ભૂંડાઈનો નીકળ્યો
કે કોર્ટમાં જઈને જુવાનડી ઉપર કર્યો કેસ. કેસ
પુરવાર થયો ને પેલી જુવાનડીએ શું કહ્યું ખબર છે ?
'આપણે જરૂર પરણ્યાં છીએ, તમે મારા વહાલા
પતિદેવ છો અને હું તમારી અખંડ સૌભાગ્યવંતી,
પણ મારા બાપાએ જરા મને ધમકાવી એટલે જરા
ખોટું ખોટું ફરી બેઠી.' ઢીંગલો ઢીંગલી ખરાં ને !

મને તો પેલા જુવાનને ઠમકોરવાની અને પેલી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

યુવતીને અભિનંદવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. ધન્ય છે તે યુવતીને કે જેણે આવડી નાની શી વયમાં મોટું ઠહાપણ દાખવીને નીડરપણે પોતાના માખાપના પ્રેમ કે ભયની (ભયગિન પ્રિત નાહી) વેદી પર પોતાના લગ્ન, પતિ, પ્રેમ વગેરેનો હોમ કર્યો.

ગાઉં કાની પત્નીને ને શત દુઃખ સહતા કાણુ પામર પતિને; કાને ગાઉં ન ગાઉં અગણિત મહાથી એકને તારવીને !

ચીલે ચીલે ચાલો રે...

બાદશાહ સિકંદરની રાજધાનીમાં એક સુંદર બગીચો હતો. તેમાં અર્વાચીન અને આધુનિક એવા પરાક્રમી પુરુષોનાં પૂતળાં ઊભાં કરેલાં હતાં. એક વાર બાદશાહ સિકંદરની આ રાજધાની જેવા એક મહાન પરદેશી મુસાફર ચડી આવ્યો ને સિકંદરનો જ મહેમાન બન્યો. સિકંદર તેને પોતાનો વૈભવશાળી બગીચો જેવાં તેડી ગયો.

બગીચો જોતાં જોતાં એ બંને પરાક્રમી પુરુષોનાં પૂતળાં પાસે આવ્યા એટલે સિકંદર એક પછી એક પૂતળાં બતાવતો જાય અને મુસાફર પૂછતો જાય કે 'આ કોનું છે ? આ કોનું છે ?' વગેરે. સિકંદર દરેક

અમથી ડાશીની અવળવાણી

પૂતળાંની માહિતી અને ઇતિહાસ વર્ણવતો ગયો. એમ કરતાં કરતાં બધાં પૂતળાં જોઈ રહ્યા બાદ મહેમાને પૂછ્યું કે, ‘જહાંપનાહ ! આપનું પૂતળું કેમ કયાંય દેખાતું નથી ?’

સિકંદરે કહ્યું કે, ‘મારું પૂતળું ઊભું કરવામાં આવે અને પાછળની પેઢીઓ ‘આ કોનું પૂતળું છે ?’ એમ સવાલ પૂછે તે કરતાં તે ઊભું ન કરવામાં આવે અને ‘સિકંદરનું પૂતળું કેમ નથી ?’ એમ લોકો પૂછે એ મને વધારે ગમે છે.’

બાદશાહ સિકંદરની જેમ અમથી ડાશીને પણ આ વખતે એમ લાગ્યું છે કે ‘દરેક અંકમાં અવળવાણી પીરસું અને સૌ વાંચે એવો ક્રમ ચાલ્યો આવે એમાં અમથી ડાશીનું બૂધણ શું ? એટલે આ વખતે ડાશીએ બાદશાહ સિકંદરની જેમ એમ જ વિચાર્યું છે કે આ અંકમાં કંઈ નહિ લખું તો સૌ વાંચકો પૂછવા લાગશે કે ‘અરે ! અમથી ડાશીની અવળવાણી આ વખતે કેમ નથી ?’ એટલે લખવા કરતાં ન લખવાથી ગૌરવ ઊભું થતું હોય તો લખવું જ શા માટે ?

તમને એમ લાગશે કે ડાશી પોતાની બાતને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપતાં બચ છે. કયાં રાજા

ચીલે ચીલે ચાલો ર...

સોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી ! ક્યાં બાદશાહ સિકંદર
અને ક્યાં ડોશી અમથી !

પણ તમારી ટીકાર્થી અમથી ડોશીના પેટનું પાણી
પણ નથી હલતું. કારણ કે જે જમીન નીચે માયા
ઢાટી હતી એના ઉપર એક ઉંદરડી ૨૦-૨૫ ફૂટના
ફૂદકા મારી શકતી હતી. બીજી ઉંદરડીઓની સરખામણી-
માં આ ઉંદરડીના આવા વાંસ વાંસ ઠેકડા ભાળીને
લોકોનું ધ્યાન પરાણે ખેંચાયું ને ઉંદરડી વિશિષ્ટ
બની ગઈ. એમ ડોશી પાસે ભલે ને કુઝાવાને કારણે
પણ જે માયામૂડી લેગી થઈ છે એના જોરે જે લોકો
અમથી ડોશીને ગાળો આપે છે કે વગોવે છે એ
બધાયને નમાવી શકાશે એવી અમથી ડોશીને પાકી
ખાતરી છે.

મદિરા પીને માત્ર ઉંદરડી જ મસ્તાન થઈ ડાલે
છે એવું કંઈ નથી. માણસોને પણ મદિરાનો એવો જ
નશો ચડે છે અને મદિરામાં મસ્તાના થઈ એલફેલ
બોલતા કે જેમ તેમ ડાલતા એ માણસો પાસે સોનાની
ગોળી હોય તો એ નશાના ડાલનને અને એ એલફેલ
બોલને લોકો નૃત્યસંગીત કહી નવાજવાના એમાં
જરાય શંકા નથી. લોકોની આ પામરતા અમથી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ડોશીના ધ્યાન બહાર નથી એટલા માટે જ ડોશી પોતાની જાતને સિકંદર સાથે સરળાવે છે.

જે લોકોના હાથ સુધી ડોશીની સુવર્ણ મુઠ્ઠી ન પહોંચી હોય એવા લખાડ અને અવ્યવહારુ લોકો બોલવાના જ કે 'આ કુળાવામાં કૈંક લોકો લાખો ને કરોડો રૂપિયા કમાયા છે છતાં અમથી ડોશી જેવો રૂઆબ કોઈ કરતું નથી.' આવા લોકોની નિંદા સામે ડોશી એક હળવી તીરછી નજર અને હોઠના ખૂણામાંથી હાસ્ય ફેંકીને કહે છે કે 'ઓછે પૈસે અદકું કમાયાનો કે ઓછે પૈસે વધુ રળ્યાનો રૂઆબ કરવાનો પણ આવડત જોઈએ છે. પૈસા તો સૌ કોઈ કમાય છે પણ એમાં ઓછા પૈસાથી વધુ સત્તા, વધુ ઠાઠ, વધુ ભપકો કેમ કમાવો એ પણ એક કળા છે. ડોશી સમજે છે કે મારે એની તલવાર છે, બાંધે એની નહિ.'

બહારથી હાથીઓનાં ગંડસ્થળો ચીરી નાખે એવા દેખાતા મહારથીઓ પણ આ માયા આગળ પોતાના પરાક્રમને કેવું પીગળી જવા દે છે એની ડોશી સાક્ષી છે. કોઈ છૂપા ખૂણે ભલે એવા મહાકવિ, મહાબુદ્ધિ અને મહાશક્તિવાળા મદર્દી માયાની ઠેકડી કરતા હોય પણ માયાની સામે કે માયાવાળાની સામે તો તેઓ

ચીલે ચીલે ચાલો ર...

પગે ઘૂંઘરું ખાંધીને મીરાં જેમ પ્રભુ પાસે નાચી એમ નાચવા માંડે છે એ ડોશીના તાબા અનુભવની વાત છે. એટલે પૈસો એ જ સત્તા છે, પૈસો એ જ પ્રતિષ્ઠા છે અને પૈસો એ જ નીતિ છે એ સત્ય જ્યાં સુધી અસત્ય ન ઠરે ત્યાં સુધી નિંદાખોરો જખ મારે છે ને અમથી ડોશી આખાદીમાં છે. ‘ માયા દેખીને મુનિવર ચળે ’ એ સજનજૂનું સત્ય ડોશી બરાબર સમજી ગયાં છે. ડોશી સમજે જ છે કે બહિર રીતે આ દુનિયામાં સો સાધુસંતોને પૂજે છે પણ અંદરગાને આ જગતમાં બધા અર્થના દાસ છે, ત્યાં સુધી અમથી ડોશીના ધમંડને કે અમથી ડોશીની ગમે તેવી અનીતિ, આપખુદી કે દીવાનાપણાને, અરે અખાધ અને અનાચાર-પણાને પણ કશે વાંધો નથી આવવાનો.

તમે કહેશો કે, ‘ લક્ષ્મી ચંચળ છે, પૈસો હાથનો મેલ છે, માયા જૂઠી છે. ’ તો હું કહીશ કે તમે સંસાર-માં નિષ્કુળ નીવડેલા લાગો છે. લક્ષ્મી ચંચળ છે તો વળી આ જગતમાં ખીજું શું અચંચળ છે ? બધું જ ચંચળ છે એમાં લક્ષ્મીને શીદ ને ગાળો દેવી ? લક્ષ્મીનું શાસન તો વિષ્ણુના કલેબા ઉપર છે; એને ચંચળ કહો એ કેમ ચાલે ? અને પૈસો હાથનો મેલ છે એમ તમે કહો તો આ ખુદ શરીર જ પૃથ્વીનો મેલ નથી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

તો ખીનું શું છે ? એથી કરીને તમે પૈસાને હલકો નહિ પાડી શકો. અને માયાને જૂઠી કહેનારા ચાલ્યા ગયા છે ને માયા એવી ને એવી આદિઅનાદિ કાળથી આઠર્ષક, મોહક, શાસક અને વિનાશકતાનો શક્ત વર્તાવતી સામ્રાજી સમી સત્ય છે, જીવંત છે એની કોઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી.

અને ધારો કે આજે અમથી ડોશી વધુ પડતા આત્મવિશ્વાસથી કે કોઈ પગલું લપસી જવાથી માયા જોઈ બેસે ને સાથે લોકાદાર ને પ્રભાવ પ્રતિષ્ઠા પણ જોઈ બેસે તો અમથી ડોશી એટલું સમજે છે કે આજે જોયું તે આવતી કાલે મેળવી શકાશે અને નિંદા કુચલી કરનારા ફરીથી તળિયાં ચાટતા આવશે ને ઉપદેશ દેનારા રોજ સલાહ સૂચના અને ઉપદેશ લેવા આવશે.

લોકો દેખીતી રીતે ઓછા પહોળા અને વધુ લાંબા દેખાય છે. માથું ઉપર અને પગેથી ચાલતા દેખાય છે, પણ આ દેખાવ એ એક ભ્રમણા છે. લોકો તો દડા જેવા ગોળ હોય છે. આપણને દેખાય બલે નહિ છતાં દડાની પેઠે દડતા જ રહે છે. અમથી ડોશી માનવીનાં આ મૂલ્યો સમજી ગયાં છે માટે હે સાધુઓ

ચીલે ચીલે ચાલો રે...

અને સંતો ! હે રથીઓ અને મહારથીઓ ! હે
શ્રીમંતો અને શાહુકારો ! હે નીતિ અને આચાર-
વિચારને અકારણ વળગી રહેનારાઓ ! હે દીપડાઓ
અને સાવજો !

ચીલે ચીલે ચાલો રે,
ખાડામાં છે ખદખદીઆં...

સાંખેલાંનાં સાચાં વારસદાર

હિટલરે જે દિવસે જર્મન સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યનો આદેશ આપ્યો કે, ‘ચર્ચ, ચીમની એન્ડ ચાઇલ્ડ (Church, Chimney & Child) એ તમારાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે—એટલે કે ધરમ પાળવો, બાળકો ઉછેરવાં અને રસોડું કરવું એ તમારાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે.’ તે દિવસે દુનિયાના સ્ત્રી-હિતવાદીઓને વગર શિયાળે ધુળરો આવી ગયેલ અને દુનિયાની આઝાદીને નામે પારકે ભાણે તહેવાર કરનાર કહેવાતા લોકશાસનવાદી દેશોએ તો હિટલર સામે સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યનો ધ્વજગરો ફરફરાવવામાં પણ મથા નહોતી રાખી. પણ આજે જ્યારે સ્ત્રીઓનાં ક્ષેત્રમાં

અનધિકાર પ્રવેશ કરીને ગૃહિણી-જીવનનાં એક પછી એક અંગોને સંસ્કાર અને સેવાને નામે પ્રજામાન્ય પુરુષો જૂંટવી રહ્યા છે ત્યારે એનાં દાદ-પોકાર કોઈ સાંભળતું નથી.

લેખનું મથાળું વાંચીને રખે તમે માની લેતા કે કે હું પણ સાંખેલું રેડવવા બેઠી છું-જો કે સાંખેલું વગાડવાનો અધિકાર સ્ત્રીઓનો જ છે, ને એ એક માત્ર હથિયાર જૂંટવાઈ જવા બેઠું હોય ત્યારે વર્ષોથી દાખી રાખેલી રોષની ચીંદરડીઓ છોડી છોડીને ઘરડે ઘડપણ લાકડીને બદલે કલમનો ટેકો લેવો પડે તો એમાં ખોટું પણ શું ભલા !

‘કૂલછાબ’ નામના સાપ્તાહિકમાં ‘સાંખેલાંના સૂર’ નામે આવતાં ચાલુ કોલમ તમારી નજરે ચડ્યાં જ હશે. એના લેખક તરીકે ‘શ્રી હું’નું ઉપનામ લખાય છે. આ ‘શ્રી હું’ કોઈ શ્રીમાન છે કે શ્રીમતી તેનો ફેાડ પાડવામાં આવતો નથી, પણ એ કોલમમાં પ્રગટ થતા પત્રો નીચેની સહી ઉપરથી હરકોઈને માનવા કારણ મળે છે કે ‘શ્રી હું’ એ શ્રીમતી નહિ પણ કોઈ શ્રીમાન જ છે. એના તંત્રી અને સંપાદક છે શ્રીમાન ઝવેરચંદ મેઘાણી.

અમથી ડાશીની અવળવાણી

શ્રી. મેઘાણીએ આજ સુધી સ્ત્રીઓનાં ગીત, વ્રત-
કથા, રાસ, રાસડા, ગરબા, ગરબી વગેરે અનેક ક્ષેત્રોમાં
ધૂમીને, લોકસાહિત્યનું સંપાદન કર્યું છે. એમની
બહારવટિયાની વાતો, રસધારાઓ અને થોડા સંતોની
વાતો બાદ કરીએ તો બાકીનું લોકસાહિત્ય એટલે
સ્ત્રીનું સાહિત્ય એમણે સંપાદન કર્યું, ગાયું, વર્ણવ્યું,
અને વળી નાચી બતાવીને લોકમાં નવાઈ પેદા કરી.
આમ જોતાં મેઘાણી એટલે લોકસાહિત્ય અને લોક-
સાહિત્ય એટલે સ્ત્રીસાહિત્ય. છેલ્લાં વીસ વર્ષથી શ્રી.
મેઘાણી એમાં એવા તો ઓતપ્રોત થઈ ગયા છે કે
એમનાં નવલ-નવલિકા અને ગીતો પણ ભાણીના
અંબોડલા, બહેનીના ચૂડલા, માના ખોળા અને વહુવાર-
ની વહાલપ સિવાય વાત નથી કરતાં. અહીં સુધી તો
બધું ઠીક હતું. જમાનાના ઉદય સાથે જ્યારે સ્ત્રીઓ
કદમ ન મિલાવી શકી ત્યારે શ્રી. મેઘાણીના આ
સ્ત્રી-ઉપકારક કાર્યથી મને આદર ઉત્પન્ન થતો. હું
એમને અબળ, અમોલ અને લજ્જાળુ સ્ત્રી-જગતના
એક પ્રતિનિધિ તરીકે ધૂમતા જોઈને ગર્વ લેતી કે
'મારે નહિ તો મારા પડોશીને હજો !' પણ
જ્યારે એમણે સાંબેલાને પણ ધુમાવવા માંડ્યું ત્યારે
ઘડીક તો હું આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગઈ કે આ પુરુષજાતિનો

સભ્ય તલવાર-ખંઢક વગાડવાને બદલે સ્ત્રીજાતિનું એક માત્ર હથિયાર સાંબેલું કાં વગાડ્યા કરે ?

સાંબેલું એ સ્ત્રીઓનું હથિયાર છે. એના કોઈ પુરાવાની જરૂર છે ખરી ? લગ્ન વખતે ગૃહિણી-જીવનનાં જે પાંચ પ્રતીક ગણાવાય છે એમાં ખાસ કરીને સાંબેલું પણ છે. આ સાંબેલા વતી સ્ત્રીજાતિએ ધરની, કુટુંબની અને ગામની રક્ષા કરી છે આ સાંબેલાંથી સ્ત્રીઓએ ચોર-લૂંટારાને માર્યા છે. લખાડ પુરુષોનાં માથાં ભાંગ્યાં છે ને સાંબેલાથી શિયળની રક્ષા કરી છે. પુરુષનાં હથિયાર તલવાર-ખંઢક, ત્યારે સ્ત્રીઓનાં ખેડાં ને સાંબેલાં. પુરુષની જોડાજોડ સ્ત્રીઓ ધાડાં સામે ખેડાં-સાંબેલાંના હેલારા લેતી ચડતી. હજવદ ઉપર જ્યારે દુશ્મનોનાં દળકટક ચડી આવેલાં ત્યારે મોચીઓએ વીંગણા લીધેલા અને મોચણોએ સાંબેલાંથી ધાડાંનાં ધડ ભાંગેલાં. અરે, હજી ગઈ કાલે જ ખારડોલી ને ગુજરાતની બહેનોએ જખ્તીદારોને સાંબેલાંનો સ્વાદ ચખાડેલો તે હજી બધા ચંચવાળ્યા કરે છે. આ બધું જોતાં સરકારે હજી શા માટે સાંબેલાને હિંસક અને પ્રતિબંધિત હથિયારોમાં નથી ગણાવ્યું એનું જ મને આશ્ચર્ય થાય છે.

સંભવ છે કે આ સાંબેલા ઉપરથી જ ભીમને મદાની કદવના સૂઝી જાય. ગમે તેમ પણ સાંબેલું એ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

સીઓનું જ એક માત્ર હથિયાર છે, એને વધુ પુરાવાની જરૂર રહે છે ખરી ?

આ વાત આટલેથી નથી અટકતી શ્રી. મેઘાણી મૂંગા મૂંગા સાંખેલું વગાડ્યા કરતા હોત તો મને બહુ ન લાગી આવત. પણ એમણે પુસ્તકાકારે જે સાંખેલાંનું સંપાદન કર્યું છે એમાં એવી રીતનો ઉલ્લેખ છે કે કેમ જાણે સ્વ. કવિ દલપતરામે જ સૌથી પહેલું સાંખેલું ન વગાડ્યું હોય !

“

પોલું એ તો સૌ વગાડે,
સાંખેલું વગાડી દે.”

આ જોતાં કવિ દલપતરામને પણ સાંખેલાનું જ્ઞાન જાંઠાં સુધીનું લાગે છે અંતે કવિ એટલે તો કળાખાજ ને ! પોતાનામાં ત્રેવડ ન હોય ત્યારે પારકાનું સારું કર્યું ભાળી ગાણું જોડવાં ને ગાવાં એનું નામ તે કવિ.

ખેર, પણ મને તો લાગી આવે છે શ્રી. મેઘાણીનું. મને હતું કે એમણે લોકસાહિત્ય કહેતાં સ્ત્રી-સાહિત્યનું જે જળરું સંપાદન કર્યું છે એ જોતાં સાંખેલાંનું પણ એમણે સંશોધન કર્યું હશે. પણ એમનું સંશોધન કેવું છીછરું છે એ આ ઉપરથી દેખાઈ આવે છે.

એક તો સ્ત્રીઓના ક્ષેત્રમાં તેમણે અનધિકાર પ્રવેશ કર્યો, એના નામે જ આખરૂં રજ્યા, પછી પોતાનાં હથિયાર હેઠાં મૂકીને સ્ત્રીઓનું હથિયાર ધુમાવવા માંડ્યા; આટલેથી ન ધરાતાં સાંબેલાની સાચી વારસદાર સ્ત્રીજાતિનો ઉપકાર વ્યક્ત કરવાને બદલે સાંબેલાને પુરુષજાતિને નામે ચડાવી દઈને જાતીય પક્ષપાત કર્યો. એલા ભઈ ઘર-ઘરના ખાંડણિયા જોઈ આવો જોઈ એ કે ધાનને ધમકાવનાર હાથ સ્ત્રીઓના છે કે પુરુષોના? શેઠ સગાજાના પુત્ર ચેલૈયાનું માથું અને ભોળચોથ-વ્રતના વાછડાનું માથું કેના હાથે ખંડાયાં હતાં?

શ્રીમાન મેઘાણીનું સંશોધન જરાક આગળ વધ્યું હોત તો એમને માલમ પડત કે સાંબેલાને ધુમાવવામાં જ નહિ પણ વગાડવામાં પણ સ્ત્રી મોખરે રહી છે.

વાત પુરાણે પ્રસિદ્ધ છે કે સતી અનસૂયાના સતીત્વની લોક-પ્રશંસા અને સિદ્ધિ જોઈને એની પડોશણ એક બ્રાહ્મણી બળીબળીને ખાખ થઈ જતી. આ બ્રાહ્મણીનો પતિ થાક્યો-પાક્યો બહારથી આવીને પાણી માગે તો બ્રાહ્મણી ગડગડિયું પરખાવતી કે, ‘કાંઈ મારે માટે તરસ્યો થયો છે? રસ્તામાં ક્યાંય તને કૂવા-અવાડા ન મળ્યા?’

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પતિ જરા ઉતાવળ કરે તો બીજો બોંબગોળો છૂટતો કે, ‘જરા લગામ તાણી આવો, કંઈ ઢોર વસૂકી નહિ જાય. જો બચાડો મારા સાડુ રોળો કરવા ગયો હતો તે !’

પતિ જરા નરમાશથી શિખામણ આપવા જતો કે, ‘અનસૂયાની અડોઅડ રહી તોપણ તને ડહાપણ ન આવ્યું.’ ત્યાં તો બ્રાહ્મણી તારૂકી ઊઠતી કે, ‘નાટકિયણ છે, નાટકિયણ ! કંઈ કળશી એક છોકરાં લઈને મારાથી ધણીના ગોલાપા નહિ થાય. મારે ય એની પેઠે તારી પૂજા કરવી કે, ‘આવો મારા ભરથાર ! પધારો પાટલા ઉપર ! તમારી પૂજા કરું ને ધૂપ-નિવેદન ધરું !’ એમ ને ? ઈ અનસૂયા નમાલી તે એવું કરે, હું તો ખાસડાં મારું સાત ને ગણું એક.’ બ્રાહ્મણ બીચારો આઝાં ગામ ટેલીને દહાડા કાપતો.

જોગાનજોગ એક દિવસ બ્રાહ્મણીની નજર સમક્ષ એવું બન્યું કે અત્રિ ઋષિ ગરે બપોરે બહારથી આવ્યા ને જળ માગ્યું. સતી અનસૂયાએ ધાન ખાંડવા સાંભેલું અદ્ધર ઊંચકેલું તે એમ ને એમ છોડી દઈને પાણી દેવા ઊઠ્યાં. સાંભેલું અદ્ધર ને અદ્ધર તોળાઈ રહ્યું. આ જોઈને બ્રાહ્મણીની તો આંખ ફાટી રહી. સતી અનસૂયા માટે આ નવું નહોતું. એ તો અત્રિ ઋષિ

આવતાં દરેક કામને જેમનાં તેમ થંભાવીને ઋષિની સેવામાં લાગી પડતાં, પણ બ્રાહ્મણીએ તો આ પહેલ-વહેલું જોયું ને એને લાગ્યું કે આમાં કંઈક કળા છે.

બસ, સાંજે બ્રાહ્મણ ઘેર આવતાં ગોરાણી ગાળુ ઊઠ્યાં કે, ‘સાંભળ્યું કે ? કાલ ખરે ખપોરે હું ધાન ખાંડતી હોઉં ત્યારે તમારે ઉંઘરા બહાર આવીને એમ બોલવું કે, ‘સતી ! જરા મારા પગ પળાળવા જળ આપશે કે ?’ ‘હા, લાવી પ્રભુ !’ કહીને હું ઊભી થઈશ. પછી જોજો મારો ચમત્કાર ! શું અનસૂયા સતી છે ને હું શંખણી છું ? એની બધી કળા હું જાણી ગઈ છું અને સાંભળ્યું કે ? બરાબર બોલતાં નહિ આવડે તો કાં સાંભેલું નથી ને કાં તમારું માથું નથી.’

ગિચારો બ્રાહ્મણ કેઈ નવી આફતના બણકારાથી ધ્રુજી ઊઠ્યો. પણ શું થાય ?

ખીજે દિવસે બ્રાહ્મણ બરોબર ખરે ખપોરે બ્રાહ્મણી ધાન ખાંડતી હતી એ વેળાએ જ આવી પહોંચ્યો. ગોળાબ્યા પ્રમાણે પાણી માગ્યું ત્યાં તો સતીત્વના વધુ પડતા જુસ્સામાં સાંગેલાને ખૂબ જ અદ્ધર ઉલાળી પડતું મૂકીને બ્રાહ્મણી ‘હા, આવી પ્રભુ !’ કહીને ઊઠી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ત્યાં તો સાંબેલું આવીને પછડાયું એના માથા ઉપર.
રાડ નાખીને આ સતી બ્રાહ્મણી ભાગ્યાં ! પતિદેવ
બ્રાહ્મણ સતીત્વની હીલાથી અચંબો પામતા પાણી
પડતું મૂકીને પાટો બાંધવા દોડ્યા.

આ ઉપરથી દરેક શ્રીમાનને ખાતરી થશે કે પહેલું
સાંબેલું પુરાણકાળે વાગ્યું ને તે સ્ત્રીએ વગાડ્યું, એટલે
સ્ત્રીઓ જ સાંબેલાની એકલી હકદાર છે. અને સાંબેલું
એ સ્ત્રીઓનું જ હથિયાર છે, પુરુષોનું નહિ.

ખામી એક વાણિયાવિધાની

અમથી ડોશી આ મૂરખ પ્રજાથી હવે વાજ આવી ગયાં છે. કહે છે કે ‘ મુંબઈની પ્રજાને ઈરાની ખચ્ચરના જવ ફરજિયાત કેમ ખવડાવવામાં આવે છે ? ’ કેવો બેહૂદો પ્રશ્ન ? કલકત્તાની શેરીઓમાં માણસ બધાં નાગાં કેમ ફરે છે એના જેવો આ પ્રશ્ન થયો. મુંબઈનાં માણસોને ઈરાનથી આવેલા ને ખાસ ખચ્ચર માટે જ પેદા કરેલા જવ એટલા માટે ખવડાવવામાં આવે છે કે આ દેશની પ્રજા ઘી, દૂધ, દહીં, મધ ને સૂકર વગેરે પંચામૃતપાન કરવા છતાં માયકાંગલી બનતી જાય છે ને લોકો આક્ષેપ ઓઢાડે છે સરકાર ઉપર. એટલે માયકાંગલી પ્રજાને ખચ્ચર જેવી અલમસ્ત

અમથી ડાશીની અવળવાણી

બનાવવા માટે ફરજિયાત ધરાની જવ ખવરાવવામાં આવે છે છતાં એ ઉપકાર ખિટનનો ન ગણતાં હિંદુસ્તાની-ઓ હાડય હાડય શા માટે થતા હશે ?

નાદાન પ્રજા કાળા-ગોરા વચ્ચેનો ભેદ કદી સમજી જ નહિ. વાઈસરોયની રાજધાની દિલ્હીમાં સમૂહભોજન ઉપર પ્રતિબંધ છે એટલે સંયુક્ત પ્રાંતના ગવર્નરે વાઈસરોયના માનમાં પોતાને ત્યાં ૭૦૦ માણસોનો ભવ્ય ભોજનસમારંભ રચીને વાઈસરોયને ઊણું ન આવવા દીધું. પ્રતિબંધ પણ રહ્યો અને શાહી સ્વાગત પણ જળવાયું; જ્યારે વડોદરાનો છોકરડો રાજા પહેલાં એક-પત્નીત્વનો કાયદો કરીને પછી બીજી પરણવા બેઠો. પહેલાં પરણીને પછી કાયદો કર્યો હોત તો કાયદો ચે રહેત અને જલસો ચ જળવાત. પણ કાળા-ગોરા વચ્ચે ભેદ આટલો જ.

એટલા માટે જ સરકાર પોતાને 'કાયદેસર સ્થાપિત થયેલી' કહે છે, કારણકે સરકારી કાયદો ગમે તેવી વિરોધી પરિસ્થિતિને સાનુકૂળ બની શકે છે અથવા તો પરિસ્થિતિને સાનુકૂળ બનાવી શકે છે. બંગાળ, બિહાર, આસામ, અને ઓરિસ્સામાં માણસ ધાન વગર મરે ત્યારે મુંબઈમાં વધુ પડતું ધાન ખાઈને મરે એવી વિરોધી સ્થિતિ 'કાયદેસર' સરકારથી શે' સહન

થાય ? તેથી મુંબઈમાં રેશનિંગ-અધિકારીએ ક્યો કાયદો કે લોજ, રેસ્ટોરાં કે વીરીમાં ત્રણ ઉપર ચોથી વાની ન પીરસવી. એની દીર્ઘદષ્ટિ તો જુઓ ! એક તો અનાજનો ખચાવ, વળી અતિ ખાવાથી આરોગ્ય ખગડતું અટકે અને દવા-દાકતરના ખિલમાંથી ખચી જવાય તે વધારામાં. આપણું ગામડાંમાં પણ ખેડૂ, કોળી-નાળી ને વાઘરી વગેરે ક્યાં વળી ત્રણ ઉપર ચોથી વાની ખાય છે ? અને છતાં વાઘરીને ઘેર મહેમાન બનીને જશે તો વાઘરી ઉલટભેર કહેશે કે 'નાતને પરતાપે કોઈ દી લૂખું ખાધું જ નથી ને ! રોટલા હારે (સાથે) ચટણીનો પાણો તો હોય, હોય ને હોય જ. સરકાર કેવી સમાજવાદી છે એ જોયું ? કાયદાના ગોદે જ એણે રાય-રંકના ભેદ ભુલાવી દેવા ધાર્યું. બે ભાણું ભેગાં થાય તો ખખડે ને ! સરકારે ઈ ભાણુંખડખડ જ કાઢી નાખી.

અમથી ડાશી તો સરકારને અરજ કરે છે કે આ બેકદર પ્રજાને ઘઉં આપશે તો ધી માગશે, જુવાર આપશે તો ટાઢી (વાયડી) પડ્યાનો પોકાર કરશે, ને બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ જેવી ને જોરમાં જલધર જેવી ખાજરી આપશે તો પણ કહેશે કે ગરમ પડી. એટલે આ ખાઉધરી પ્રજાને ત્રણ વાનીમાં ખચચરના જવ,

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ઘોડાની ચંદીના ચણા ને લેંસ માટે બાફે છે એવા બાફેલા કપાસિયા જ પીરસવા જેથી જવ ખાઈને પ્રજા અચ્ચર જેવી બડતલ બને, 'ચણા જોર ગરમ !'ના શુભ તો શેરીએ ગલીએ ગવાય છે ને કપાસિયા ખાઈને સૂકી ડાંબ થઈ ગયેલી પ્રજા જરા ધીઆળ બને તો રાજા પ્રજા બંનેને લાલ છે ને ? વળી ઈરાનના જવ, એસ્ટ્રેલિયાના ચણા અને ઇજિપ્તના કપાસિયા ઠેકાણે પાડ્યાનું પુણ્ય મળશે તે વધારામાં.

અમથીમાને તો લાગે છે કે અનાજની પેઠે પાણીની પણ માપબંધી કરી દેવી, જેથી મુંબઈ જેવાં મોટાં શહેરોનો પાણીનો પુરાણો પોકાર દૂર થાય, વધારે પડતું પાણી પીવાથી જલોદર જેવા રોગ થતા મટી જાય ને એથી ઝાડા-પેશાબની આપોઆપ થઈ જતી માપબંધીથી જાહેર મુતરડીની રાડ બોલે છે એ પણ બંધ થાય. બસ એક હવા, બગાસાં, ઉધરસ, છીંક વગેરે ખાવાની છૂટ રાખવી.

પણ આ બંધી માપબંધીને અમલી બતાવવા માટે સૌથી વધુ જરૂર છે આ દેશના લગનગાળાની માપબંધી કરવાની. એક તો કાળું ઘોડું ને વળી કરડકણું. તેવડ ન મળે તાંબિયાની અને પરણતાં પાછું વાળીને ન જુએ. અને પરણ્યા પછીયે ક્યાં પાછું વાળીને જુએ

છે તે ! હિંદી વણર મિ. એમરીએ સાચું જ કહ્યું છે કે, ‘એક તો પ્રજા ખાઉધરી ને વળી વસ્તીનો આડેધડ વધારો.’ પછી હુકાળ પડે જ ને ! એટલે લડાઈનાં બે ત્રણ વરસમાં પણ બે ત્રણ કરોડની વસ્તીનો વધારો થતો અટકાવવા લગ્નની માપખંધીની સૌથી પહેલાં જરૂર છે. એ માપખંધી શક્ય ન બને તો પછી હિંદના માણ સિવિલિયન મિ. જે. પી. બ્રેન્ડરે રસ્તો બતાવ્યો જ છે કે ‘હિંદમાં વધતી જતી વસ્તીના પ્રમાણમાં ખેતી, ઉદ્યોગ વગેરે આર્થિક સાધનોનો વધારો કે ખિલાવટ થતી ન હોવાથી જે ભયંકર પરિણામો આવે છે તે અટકાવવા હિંદમાં જરૂર છે સંતતિ નિયમન કરવાનાં કૃત્રિમ સાધનોની.’

લગ્નની માપખંધી અન્ય કોઈ રીતે શક્ય ન હોય તો આ સંતતિ નિયમનનાં સાધનોનો પ્રજાવ્યાપક પ્રયોગ અજમાવવા જેવો છે. એથી વસ્તીનો વધારો થતો અટકશે એટલું જ નહિ, પણ ઈંગ્લાન્ડની અનેક ફેક્ટરીઓ અને પેઠીઓના ધંધા ધીકતા થશે. અમારે ત્યાં ટ્રામના ઘોડા ઊતરી જતાં કશા જ કામના નથી રહેતા અને નાહકના ખડ-ઝેગાણીની અછત ઊભી કરે છે. પણ નામદાર સરકારના અનેક માણ સિવિલિયનોને કેકાણે પાડવા આવા આવા અનેક ધંધાઓ રાહ ભેતા

અમથી ડાકીની અવળવાણી

પડ્યા છે. એ તો 'ચિંડે તે પ્રહ્લાંડે.' ઈંગ્લાન્ડનું લલું
થાય તો એમાં હિંદનું તો લલું હોય જ ને મારા
નામદાર ! દ્રામને તો એન્જિન જોડાશે પણ બિતરી
ગયેલા ઘોડાને તો ઠેકાણે પાડવા જ રહ્યા ને મારા
નામદાર ! છેવટ રશિયામાં જેમ બધા જ ગુનેગારો
નિખાલસ દિલે ગુનાની કબૂલાત કરી નાખે છે
તેમ આ દેશ માટે પણ ઈરાની જવ જેવું કે કોઈક
રાસાયણિક વોડકા જેવું પીણું શોધી કાઢવા ઈંગ્લાન્ડના
વૈજ્ઞાનિકોને બેસાડી દેવા જોઈએ, જેથી ઘણીક નિષ્કામ
અંગ્રેજ પેઢીઓ સકામ બને અને આ ગમાર પ્રબળ
આસાનીથી ગોઘલા બનાવી શકાશે. અમારા વહાલા
માજ વાઈસરોયલોર્ડ લિનલિથગોને તો ગોઘલા બહુ
વહાલા હતા.

પણ આ બધા જ કિસ્સાઓમાં અમથીમાને સરકાર-
માં થોડી વાણિયાવિધાની ખામી લાગે છે. નહિ તો
યુક્ત પ્રાંતના ગવર્નર જેમ ૭૦૦ માણસનો લોજન-
સમારંભ રચીને દેશની આંખે ચડ્યા એમ કોઈ વાણિયો
કદી ન આવે. ૫૦ ઉપર વધુ માણસોને ન જમાડવાનો
પ્રતિબંધ હોય તો વાણિયો એક સાથે જુદાં જુદાં ૧૦
કુળિયાંમાં (એક હારમાં રહેલાં દસ ઘરે) ૫૦-૫૦
માણસોને જમવા બેસાડી દઈને એક સાથે ૫૦૦

માણસોને જમાડી દેવાનો. છતાં પ્રતિબંધનો ભંગ કર્યો ન કહેવાય અને જુદાં જુદાં દસ ધરના નામે ૫૦૦ માણસને જમાડવા ખાંડ વગેરે રેશન પણ મળી રહે. પણ સરકારમાં એટલી વાણિયાવિદ્યાની ખામી.

વળી ખાદ્ય પદાર્થની માપબંધી બાબતમાં અને થોડા ધરાની જવ ખવડાવવામાં સરકાર લોકોની કેટલી આંખે ચડી ગઈ? વાણિયાવિદ્યાની જ ખામી. ખંગાળ સરકારે ૩૦ થી ૪૦ હજાર ગુણુ ઘઉં સળો જતાં ‘માણસોને ખાવા લાયક નથી.’ એવી જાહેરાત સાથે વેચવા કાઢ્યા. એમાંથી સ્ટાર્ચ કાઢવાના નામે એક મારવાડી વાણિયાએ આ લાખો મણુ ઘઉં વેચાતા લઈ લીધા ને એને દળાવીને લોટ ડબલ કંતાનમાં ભરી લીધો. વાણિયો ને વળી જૈનધર્મી જીવદયાબાળો. સીંગલ કંતાનમાં તો સળેલા ઘઉંના લોટમાંથી બહાર નીકળીને ધનેડાં મરી જાય ને ! એટલે લોટ ડબલ કંતાનમાં ભર્યો. પછી રેશનીંગ માટે સરકાર તરફથી ઘઉંના આટાની ખરીદી નીકળી. ઘઉં ખરીદેલા એના કરતાં બમણા ત્રણ ગણા લાવે વાણિયે આટો સરકારને જ વેચી દીધો. પછી જેમ અસુરોએ કચની રાખ કરીને ગુરુ શુકાચાર્યને પાઈ દીધી તેમ આ આટો જુદી જુદી ‘રાશન શોપ’માં વહેંચાઈને લોકોની

અમથી ડાસીની અવળવાણી

હોજરીમાં જઈને પચી પણ ગયો. પછી સરકાર તરફથી સ્ટાર્ટની માગ નીકળી ને એ જ વાણિયાને ઝાલ્યો. કરામત થોડી કુળાઈ ગઈ પણ એ તો હતો વાણિયો. કેસ થયો, કાવડિયા ખરચાયા, છતાં નફો કરીને જ એમાંથી નીકળ્યો ને કોઈએ બાણ્યુ ચે નહિ. જ્યારે સરકાર તો હજી ધરિની જવ ખવડાવ્યા પહેલાં જ ધજે ચડી ગઈ.

વાણિયાવિદ્યાની જ ખામી. નહિ તો મલાયાનાં રણખરનાં જંગલો બપાને નાશ કર્યાં હોઈને રણખર ભેઈતા પ્રમાણમાં ન મળે. અને સંતતિનિયમનનાં સાધનો ન બનાવી શકાય તો એની અવેજીમાં બીજી અનેક અદ્ભુત રીતો અજમાવી શકાય. હા ત સરકારે હિંદના જૂના વર્ણાશ્રમને પુનર્જીવન આપવું. જેમ દરેક કોમનું બાત્યાભિમાન સરકારે બગૃત કરી દીધું છે તેમ દરેક જ્ઞાતિ કુળ અને કુટુંબોની જૂની વર્ણ-વ્યવસ્થાને માંડવું ઉત્તેજન આપવા. જ્ઞાતિઓના ગોળ બાંધવા, ગોળની મર્યાદાઓ બાંધવી, વળી ગોળમાં ને ગોળમાં ઉચ્ચનીચ કુળો વચ્ચે થતાં લગ્નો અટકાવી દઈને વર્ણસંકર પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવી, પછી એક જ્ઞાતિનો સભ્ય બીજી જ્ઞાતિવાળા સાથે પરણી જ ન શકે એવાં કડક ફરમાનો બહાર પાડવાં. આ રીતે દરેક જ્ઞાતિનાં

કુળ, ધર્મ, રીતરિવાજ ને રૂઢિઓ વગેરે જળવાશે તેથી જ્ઞાતિના ધુરાવાહકો, ધર્મગુરુઓ અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ સરકાર ઉપર વારી જઈને મોંમાગ્યો સહકાર આપશે; જ્યારે બીજી બાજુ કોઈ જ્ઞાતિમાં છોકરાઓ વધી પડશે ને કોઈ જ્ઞાતિમાં છોકરીઓ વધી પડશે. પણ કડક વર્ણવ્યવસ્થાને કારણે પરણી નહિ શકે એટલે જળ મારીને સંતતિનિયમન જળવાશે. ઉપરાંત થોડાક સુધરેલા કહેવાતા છોકરા કોઈની મદદ મેળવીને અમેરિકા પહોંચે છે એથી એમની સાથે સગપણ થયેલ છોકરીઓ પછવાડે પડવાથી કેટલાંક ગરીબમા બાપોની છોકરીઓ રગળી પડે છે, એ અસમાનતા પણ ટળી જશે.

પણ સરકારમાં વાણિયાગતની જ ખામી, નહિ તો બંગાળના હુકાળમાં જે ભૂલ ખાઈ ગઈ એવી ભૂલ કદી ન ખાત. હુકાળનું સરકારે ઠેકાણે કર્યું એમ હુકાળિયાં-ને પણ અગાઉથી ઠેકાણે પાડવાની વ્યવસ્થા એના એસાણુ બહાર જ રહી ગઈ. પણ સરકારના લેજમાં જો વાણિયાની બુદ્ધિ હોત તો રેશનીંગ ખાતાના હુકમ મુજબ ત્રણ ત્રણ ચીજ ખાવા છતાં પણ જેને મરવાનો શોખ થાય કે હુકાળનો શોખ થાય એને માટે એ. આર. પી. માટે તૈયાર કરેલાં બધાં ફૂવા-વાવડાં ઉઘાડી નાખત, જેથી એની પાછળ કરેલી સરકારી મહેનત

અમથી ડાશીની અવળવાણી

પણ લેખે લાગત અને દુકાળિયાં પણ ઠેકાણે પડત. જે કેઈ ભરવાનું શોખીન કૂવા-વાવડાંએ પહોંચી ન શકે તેને રેશનિંગમાં સારી કીમતે ફરજિયાત રાંઢવા (દોરડા)ના કટકા પકડાવી દેવાત. એથી મોતના શોખીન લોકોને ક્યારે મરવું, કેવી રીતે મરવું વગેરેની પંચાત ટળી જાત અને સરકારને ઘેર ટંકશાળ પડત.

પછી જેને જેને મરવાનો શોખ થાત તે બધા નજીકનાં વાવ-કૂવા પૂરત અથવા ઘરઆંગણે પેલા રાંઢવાથી ગળેફાંસો ખાઈ લેત. આથી કરીને શહેરના રાજમાર્ગો, શાહુકારોની હવેલીઓ અને સરકારી સ્થાનો મડદાંથી ગંધાતાં અટકત, અળખારોની કાગારોળ મટત ને દુનિયામાં વગોવણી થતી અટકત તે વધારામાં. વળી ફાંસો ખાવાનાં દોરડાં વગેરેની કમાણીમાંથી સરકાર થોડા પૈસા પણ મસાણાનાં લાકડાફાંડમાં ખરચત તો ગામેગામનાં મહાજનો અને પાંજરાપોળો સરકારને માનપત્રોથી ધરવી દેત, કારણકે જીવતા જીવ માટે મૂઠી ધાન લલે ન મળે પણ મૂઆને ખાળવાનો બંદોબસ્ત કરવામાં તો વાણિયો પોતાનો બધો દયાધરમ ખરચી નાખે છે. અમથીમાનું માન્યામાં ન આવતું હોય તો પૂછી જુઓ ગામેગામના મહાજનોના મસાણુ-ફાંડને. અમારા બધા હિંદુ ધરમમાં પરલવતું માતમ

વધારે રહ્યું ખરું ને ! એટલે આ ભવ ગમે તેટલો બગડે એનો ધોખો મોટે ભાગે અમને નથી હોતો, પણ પરભવ ન બગડે એનું ખાસ ધ્યાન અમે રાખીએ છીએ. અમારાં દયાધરમ ને દાનધરમ પણ પરભવ અર્થે પુણ્ય રળવા માટે જ અચરાય છે. ડાહી જાત વાણિયો આ બધું સમજે. એટલે એ મડદાંની જેટલી પરવા કરે છે એટલી જીવતા જીવતની પરવા નથી કરતો. આ ભવનું ગમે તે થાય પણ વાણિયો કોઈનો પરભવ નહિ બગડવા દે. દેણદાર ગરાક (ગ્રાહક) મરી જાય પછી બધા પ્રયત્ને વાણિયો લેણું વસુલ કરે છે એટલા માટે જ કે મૃતાત્મા ઋણાનુબંધથી છૂટે. મતલબ કે વાણિયો કોઈનો પરભવ બગડવા દેતો નથી.

પણ સરકારમાં વાણિયાવિદ્યાની ખામી એટલે જ તો એ લેણદાર મટીને દેણદાર બની. સરકારી સલાહકારોમાં જો કોઈ વાણિયો હોત તો એક પછી એક આવી રહેલી યુદ્ધઉદ્યોગ વિકસાવવાની તક જતી ન જ કરત. દા. ત. ફ્રેંચબાદના હજામોએ ઠરાવ કર્યો કે ‘જલેડો અને સેફ્ટી રેઝરોની હિંદમાં આયાત થવા દેવાથી હજામોના જૂના ધંધાને ભારે હાનિ પહોંચે છે.’ આ ઠરાવમાં રહેલું રહસ્ય કોઈ જ ન સમજી શક્યું ને સૌએ એમની હાંસી કરી.

અમથી ડાક્ષીની અવળવાણી

આ ઠરાવમાં સ્વદેશી હુન્નર ઉદ્યોગ ઉપરાંત યુદ્ધ-ઉદ્યોગને વિકસાવવાની ભારે શક્યતાઓ ભરી હતી. કારણ કે હાથે હુન્નમત કરનારાને દર વર્ષે એકાદ શેર પ્લેડ જોઈએ એ હિસાબે આ દેશના ૧૦ કરોડ હાથે હુન્નમત કરનારાઓને ૧૦ કરોડ શેર પ્લેડ જોઈએ. એટલે કે આ દેશમાં પ્લેડની આયાત બંધ થાય તો સરકારને ઉચ્ચ પ્રકારનું ૨૫ લાખ મણ સ્ટીલ એ પ્લેડોમાંથી મળી રહેત, જે લહેરથી યુદ્ધઉદ્યોગમાં વાપરી શકાત. તાતા અને બિરલાની યોજનાથી યે વધુ અફલુત આ યોજનામાં હુન્નમોના ધંધાનો વિકાસ અને બેકાર લુહાર-સરાણિયાના અનેકાનેક આશીર્વાદ રહેલા હતા.

તેમ છતાં કોઈ પડતર સ્ટીલના જથ્થાનો નિકાલ કરવાનું જ સરકાર વિચારે તો-(કારણ કે હાલમાં આવતી પ્લેડઝ લગભગ બધી માણસ કરતાં પાડા મૂંડવામાં વધુ કામ લાગે તેવા સ્ટીલની હોય છે)- પ્લેડઝને બદલે અસ્ત્રા બનાવીને જ મોકલવા. કારણ કે સેફ્ટી રેઝરમાં હુન્નમની જરૂર રહેતી નથી જ્યારે અસ્ત્રામાં હુન્નમ માટે અવકાશ રહે છે. એટલે અસ્ત્રાની સાથેસાથ ગાડીઓ ભરીભરીને ગોરા હુન્નમોને મોકલી આપી શકાય કારણ કે દેશી હુન્નમો ઘણા પ્રયત્ને પણ જોઈએ તેવી ' કલીન શેઈવ ' ન શીખી શક્યા તેથી

હિંદીઓ બધા જંગલી જેવા દેખાય છે. જંગલીના માલિક ગણાવવામાં સામ્રાજ્યની શોભા શી ? અમથી માનો લાંબા સમયનો અનુભવ છે કે મૂંડવામાં ગોરા હજામને કોઈ ન લગે. પછી ઈંગ્લાન્ડમાં વધારો નજ હોય તો ઓસ્ટ્રેલિયાથી થોડા મોકલી આપવા. કાળાને મૂંડવાનું ગોરાને જ ફાવે, ને કાળા વધુ જંગલી બને તે પહેલાં મૂંડી નાખવા વધુ ઠીક. છેવટ પ્રો. કુપલેન્ડ જેવા કોઈને નાચી-બહાદુરનો ઇલકાબ આપીને કોઈ ‘મૂંડન મિશન’ના પ્રમુખ તરીકે મોકલી શકાય. એ તો ખેતર જેમ વધુ ખેડાય તેમ વધુ કાળે. ચુંદચું ગણ દિયે. એટલે વાણિયાવિદ્યાની અછતને કારણે જ આ લડાઈમાં સરકાર દેવાદાર બની ગઈ.

એક ધનવાન વેપારીએ ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો મુજબ ગ્રામસેવા કરવાના અનેક અખતરા કરી જોયા પણ સેવા ને સ્વાર્થ બન્નેનો મેળ કેમે ખાય જ નહિ. સેવા થાય ગામડામાં ને વાણિયો વસે શહેરમાં. ધનના તો ઘેર ઢગલા છે પણ કમાવાનો સ્વભાવ પડ્યો તેનું શું ? છેવટ વાણિયે પોતાની જાતને ધરતીની મર્યાદામાં બાંધી લીધી. ફરતી દસ ગાઉની સીમ છોડીને કયાંય ન જવાનું નીમ લીધું. ટંકમાં ક્ષેત્ર-સન્યાસ લીધો. ભગવાનને કરવું છે ને ! ઓખા દેશમાં

અમથી ડોસીની અવળવાણી

જેમ અનાજનો દુકાળ પડ્યો તેમ એ દસ ગાઉમાં પણ રાઠ બોલવા લાગી. એક તો વાણિયો દયાધર્મી ને વળી ગાંધીજીના સિદ્ધાંત મુજબ સેવા સ્વીકારેલી, એટલે જીવ કકળી ઊઠ્યો. દસ ગાઉની મર્યાદામાં એક દેશી રાજ્ય આવી જાય. એના દરબારમાં જઈને વાણિયે ધા-પોકાર નાખ્યા. રાજા પણ પીગળ્યો ને વાણિયાને બાજરાની બધી ઉપજ સસ્તા ભાવે લોકોને વહેંચવા આપી દીધી. ઉપજ એટલે હજારો મણ બાજરાની ઉપજ.

આ ઈ કળાલો કર્યો કે દેશમાં બાજરાના ભાવ આસમાને ગયા. તોય વાણિયે દસ ગાઉની મર્યાદા ન છોડી. વાણિયો ખરો વચનપાલક નીકળ્યો. પણ દેશમાં લોકો ભૂખે મરતા હતા તેનું શું ?

દરબારના દિલને ડાલાવીને વાણિયે નિકાસ જકાત ભરીને બાજરાને બહાર વહેતો કર્યો. દસ ગાઉની મર્યાદા ન છોડવાની પ્રતિજ્ઞા તો વાણિયે લીધી હતી, બાજરે નહોતી લીધી. દસ ગાઉની મર્યાદામાં પણ બાજરાના ભાવ આલે અડી ગયેલા. પણ વાણિયો વચનપાલક નીકળ્યો. ભલે ને મૂળ જે ભાવે લીધો હતો એના કરતાં બમણા ભાવે લોકોને બાજરો વેચ્યો, પણ ચાલુ ભાવ કરતાં ચાર-આઠ આના ઓછા ભાવે જ એટલે

કે સસ્તા ભાવે તો આખો જ. વાણિયો ખરો વચન-
પાલક નીકળ્યો.

સેવાની સેવા રહી. સ્વાર્થનો સ્વાર્થ રહ્યો. રાજાનું ચે
રહું ને પરજાનું ચે રહું. વળી રાવણની જેમ રામનામની
આણી લોખ્યા વગર બધું સમેસૂતર ઉતાર્યું એક વાણિયાએ
જ. વાણિયા વજીર વગર તો રાવણનાં ચે રાજ
રોજાઈ ગયાં. નહિ તો ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓને
હતા એવા કોઈ મહેતા મુતસદ્દી રાવણના રાજમાં હોત
તો રામનું ચે રહેત અને રાવણનું ચે રહેત. વાઘસરોચે
પોતાની કારોબારીમાં અઢારે વરણની લાંબર મક્ત-
ઠાલાની ભેળી કરી છે, એને બઢલે એકલા વાણિયા
ભર્યા હોત તો સરકારનું ચે રહેત અને ગાંધીનું ચે
રહેત. અરે સૌનું રહેત. અમસ્થું ચે ગાંધીને અને
સરકારને 'સૌનું રાજ્ય' જોઈએ છે ના? તે વાણિયા
વિના એવું સૌનું જાળવવાની આવડત ભલા ભગવાનમાં
પણુ શોધી હાથ નહિ આવે.

સાચું કહું ? આ લશ્કરમાં બધાં કોળી વાઘરી
અને કાટિયાં વરણની ભરતી કરી છે એને બઢલે એકલા
વાણિયાની જ ભરતી કરી હોત તો એક ફટાકડો ચ ફેડ્યા
વગર વાણિયા લડાઈ લડી દેખાડત ને વળી સવાયું
કરીને પાછું વાળત. એમાં દોસ્તનું ચે રહેત અને

અમથી ડોરડીની અવળવાણી

હુરમતનું'ં ચે રહેત. આમ તો સરકાર ઘણી શાણી છે, પણ ખામી છે એક વાણિયાવિદ્યાની અને વાણિયા બહેવારની. રંગભડી રહી જાય રંગભડી !

આમ તો અંગ્રેજપ્રજા વાણિયાના વરણમાં જ ખપે છે, પણ વાણિયે વાણિયે ફેર, એક લાખે ચ ન મળે અને એક ટકાના તેર. ગાંધીજીએ અહિંસાને ધીની માફક ઘૂંટયા કરી તો કશી ભલીવાર ન મળી. કારણ કે રફતે રફતે ગાંધીજી હિંસાના હાડવેરી બની ગયા. ત્યારે રંગ છે ને વાણિયાને કે હિંસાનો વિરોધ કર્યા વિના એકધારાં અઢી હજાર વરસથી અહિંસાને ઉપાસતો આવે છે ! ડાહી જાત વાણિયો સમજે કે હિંસાનો હાડવિરોધ કરવામાં ચે હિંસા અચરાઈ જાય. એટલે હિંસાનું'ં ચે જાળવ્યું'ં ને અહિંસાનું'ં ચે જાળવ્યું'ં.

સરકાર અને ગાંધી નિકટના મિત્ર હોવા છતાં એ બન્ને સામા છેડાના ઉગ્ર વિરોધીઓની અરધી અરધી ગાદી દબાવીને ખેસનાર વાણિયા સિવાય બીજો કોઈ માઈનો પૂત ભાળ્યો છે કોઈએ ! આ વાણિયાની આવડત વગર કોંગ્રેસ સરકાર સામે બખેડો જગાવીને ગાંઠના ચે ગોપીચંદન શુભાવી બેઠી. કારણ કે કોંગ્રેસ

કારોબારીમાં એકે વાણિયો ન મળે. ‘આગળ બુદ્ધિ વાણિયો ને પાછળ બુદ્ધિ પ્રદા.’ કોંગ્રેસ કારોબારીમાં આ ‘પાછળ બુદ્ધિ પ્રદા’ (પ્રાદાણ)ની જ બહુમતી છે. (કારોબારીમાં ૮ થી ૯ પ્રાદાણ છે) આવી ‘પાછળ બુદ્ધિ’ની બહુમતીની જ જ્યાં આગેવાની હોય એનું કટક ફૂવામાં જ પડે ને ! કોંગ્રેસની આજની આ દશા એની કારોબારીમાં એકે ‘આગળ બુદ્ધિ વાણિયો’ નથી એને આભારી છે. વાણિયો હોત તો સૌનું સાચવત. સરકારનું ચે સાચવત ને સાવરકરનું ચે સાચવત. કોંગ્રેસનું ચે સાચવત અને પાકીસ્તાનનું ચે સાચવત. આમ ઠેકઠેકાણે વાણિયાવિદ્યાની ખામી વસ્તાઈ આવે છે.

સતીમાતાની સેવામાં

[મૃત્યુ પાછળ ગ્યાસતેલ છાંટવાના, ફૂખી મરવાના અને બીજી ઘણી ઘણી રીતે જીવનનો અંત આણવાના ક્રિસાઓ અખબારોમાં અવારનવાર આવ્યે જાય છે. પણ એમાંના મોટા ભાગના ક્રિસાઓના ગુણદોષમાં ભિતર્યા સિવાય ખુદ અખબારોમાં પણ એને સતીત્વનું બિરુદ અપાય છે. હવે તો પતિ પાછળ કે પતિ પહેલાં એક યા બીજે કારણે મોતે કે ક્રમોતે મરી જનાર સ્ત્રીઓનાં કુટુંબીઓ જાહેરખબરના પૈસા ભરીને પણ એ મોતને ભવ્ય સ્વરૂપ બાઈઓઆપી સમાચાર છપાવે છે.

આવો એક ક્રિસો આપણા એક પ્રતિષ્ઠિત અને પ્રગતિશીલ સામાજિકમાં 'સતીત્વનું ભવ્ય પ્રાણાર્પણ' એવા શીર્ષક હેઠળ પ્રસિદ્ધ થયેલો. ઉગ્રજિયાત વરણની પીઠ બાઈ પતિ પાછળ બીજે કે ત્રીજે દિવસે સ્પીરીટ છાંટીને બળી મરી. શરીર અધુરું

બહુ ત્યારે દાકતરોએ એને બચાવવા પ્રયાસ કર્યો ત્યારે પોતાને તો આ અગ્નિમાં શીતળતા લાગે છે ને હવે પતિથી છેડું પડે છે એમ કહીને બાઈઓ જીવવાની અનિચ્છા બતાવી કહેવાય છે.

મરતાં મરતાં બાઈએ પોતાની એકની એક ત્રણ વરસની બાળકી ઉપર હાથ મૂકી દુઃખી ન થવા ઉપદેશ આપ્યો કે, છોકરી એકદમ શાંત ને ગંભીર થઈ ગઈ કહેવાય છે. આ મૃત્યુને લેખકે ‘ભવ્ય પ્રાણાર્પણ’ તરીકે બિરદાવેલ અને લખેલું કે ‘પ્રેમની આ શાશ્વત સત્તા આગળ લોડ’ બેન્ટિકે કરેલો ‘સતી ન થવાનો ધારો’ ધૂળ ભેગો મળ્યો.’ વગેરે

બાઈના સતીત્વને બિરદાવતાં લખેલું કે જીવનભર પતિની સેવા સિવાય બાઈએ બીજું કંઈ કર્યું જ નથી. પતિને જમાડીને જ બાઈ જમતી. પતિ બહારગામ જાય તો બાઈ ઉપવાસ કરતી. સતીત્વના પરચાની વાત કરતાં લખેલું કે એક વાર બાઈ કાઠની જાનમાં ઠેક બંગાળ ગઈ. જમવાનો સમય થયો. જાન આખી સમજાવીને ઘાકી છતાં બાઈએ પતિને જમાડીને પછી જ જમવાનો આગ્રહ રાખ્યો. છેવટ એના પતિને તાર કરીને દેશમાંથી બોલાવવામાં આવ્યો. એને જમાડીને પછી જ બાઈ જમી. આ વાતને લેખકે સતીત્વના આદર્શ તરીકે બિરદાવી હતી. ને આવી આવી તો કેટલીય વાતોને સતીત્વના ગુણ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલી.

આવા બધા કિસ્સાઓને ઉદ્દેશીને ‘અવળવાણી’નો આ લેખ લખાયો છે.]

અમથી ડોશીની અવળવાણી

માહ મહિનાના માવઠાની જેમ મોટો મોટો પણ તમારા સતીત્વને ધન્યવાદ આપવા આવી પહોંચી છું. સતીત્વના મહાન આદર્શ મુજબ તમે કરેલા ભવ્ય પ્રાણાર્પણને લોમાં ભાંડારી એ ન રહું ને ! કારણ કે મહાત્મા ગાંધી જેવા મહાન અહિંસક સંત પણ સરાસર અર્ધી સદી સુધી માથું ફેાડ્યા છતાં જે બ્રિટિશ સરકારનું રૂંવાડું એ ખાંગું નથી કરી શકેલ એ સરકારના એક હાકેમ લોર્ડ બેન્ટિકના સતી ન થવાના કડક પ્રતિબંધને તમે સનાતન પ્રેમના પ્રભાવથી પળ-ભરમાં ધૂળ ફાકતો કરી દીધો છે. ધન્ય છે તમારા પ્રેમપ્રભાવને.

આ દેશના અખુધ માનવીઓ 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્'ની, વિશ્વપ્રેમની ભાવના માટે આદિકાળથી નાહકના વલખાં માર્યા કરે છે, અશક્ય અને અસંભવિત એવા આદર્શથી પૂજા કરતા આવ્યા છે. મૂરખા રે મૂરખા ! સાવ મૂરખા ! જુગજૂના અનુભવે પણ ન સમજ્યા કે અમાપ અને અસીમ એવા આ વિશ્વની સાથે સાડા ત્રણ હાથનો માનવી પ્રેમ કેળવવા જાય એને અડવાનાં પરાક્રમ જ કહેવાય. માળા લપોડશાંખ જ છે કે બીજું કંઈ ? નહિ તો આવડા મોટા કંજોડાનો ખ્યાલ સુદ્ધાં ન આવે ? આદર્શની ઘેલછામાં અછલહીણા પ્રમાણુભાન

પણ ભૂલી બેઠા. ત્યારે સાચું સમજ્યાં એક તમે હે સતી ! કે જેણે વિરાટ એવા આ વિશ્વને પતિદેવના મૂઠીભર કલેવરમાં સમાવી દઈને પતિપ્રેમ અને પતિ-સેવામાં જ શક્તિને વાળી લઈને આદર્શઘેલા પુરુષોની અક્ષલના આગળા ઉઘાડી નાખ્યા છે. ધન્ય છે તમારી વિવેકબુદ્ધિને !

સતી ! અહાહાહા સતી ! કેવો પ્રાતઃસ્મરણીય ને પ્રેરણાદાયી શબ્દ ! સતી ! તમારું નામ સાંભળતાં મારા બત્રીસે કોઠે જ્ઞાનનાં દિવેલિયાં ઝળેળી ઊઠે છે અને એના અજવાળામાં પતિને પડતા મૂકીને જગ બધામાં ભાટકતી શંખણીઓ ને ખોલકીઓ જ મને નજરે પડે છે. ખોલકી નહિ તો શું ગધેડી કહું ? ભલે ને એ બધી દેશસેવા કે રાષ્ટ્રસેવાને નામે ભાટકતી હોય પણ પતિસેવામાં તો નહિ જ ને ? માણસના આહાર વ્યવહાર, ખોરાક પોષાક, વિચાર વર્તન વગેરે ભલે ને બધું બદલાઈ ગયું હોય ? પણ સત થોડું બદલાય છે ? અને સેવા એ પણ શાશ્વત સત્ય છે તેથી એના માર્ગો પણ શા માટે બદલાવા જોઈએ ? જેવું સતીપણા વિષે ને સેવા વિષે એવું જ પતિ વિષે પણ આપણે આર્યોએ ક્યાં નક્કી નથી કરી રાખ્યું કે—

અમથી ડોશીની અવળવાણી

‘જેવો તેવો માની લેવો
પરણ્યાને તો દેવ જેવો.’

જગ આખું જહાન્નમની ખાડીમાં જતું હોય તો
પણ પતિને પકડીને ઝેસી રહે એનું નામ જ સતી.
જેમ કાષ્ટમાં અગ્નિમાં રહેલો છે ને દધિ ઓથે શૂત
રહેલું છે તેમ પતિમાં પરમાત્મા રહેલા છે, તેથી
કરીને પતિ બધું સમજતો હોય ત્યાં સતીએ કશું
સમજવાની ચે શી જરૂર ? પતિ બધું બાણે પછી
સતીએ કશું બાણવાની ચે શી જરૂર ? એ મુજબ હે
સતી લક્ષ્મી ! પતિ પરમ બુદ્ધિશાળી હોય પછી
સતીએ અબુદ્ધિથી ડરવાની જરૂર નથી એ તો ઠીક,
પણ પતિ સકળગુણ સંપત્તિથી પરવારી બેઠા હોય તો
પણ સતીને ડરવાનું કોઈ કારણ નથી. સતીને તો
બોધ એ માત્ર પતિ, બસ પતિ. હુંગળીમાં જેમ
શંખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ એવા વિષ્ણુ ભગવાનનાં ચારે
આયુધોનો વાસ છે તેમ સતીના પતિમાં સર્વસ્વનો
વાસ છે.

તમારા ત્યાગને તે હું કયે મોઢે વખાણું સતી
લક્ષ્મી ! પુરુષો માટે જીવનકર્તવ્યની બારે બાગોળો
મોકળી મૂકી દઈને તમે તો માત્ર પુરુષની છાયા

બનવામાં જ ઇતિહાસિક માન્ય છે. ધિક્કાર હજો તમને
 ‘પુરુષ સમોવડી’ એવી ગાળો ભાંડનારને અને ક્રિટિકાર
 હજો તમને ‘પુરુષ સમોવડી’ બનાવવાનાં સ્વપ્નાં
 સેવનારને. દીર્ઘદૃષ્ટા પુરુષોએ તમારું સાચું સ્થાન
 પહેલેથી જ ‘પુરુષ સમોવડી’ બનવામાં નહિ પણ
 પુરુષની છાયા બનવામાં જ આંકી આપ્યું છે. એને
 જીવની જેમ વળગી રહેવાની તમારી વફાદારી ત્યાગ-
 શક્તિને હે સતી ! ધન્ય છે. જેમ માછલાનું સ્થાન
 જમીન ઉપર નહિ પણ જળમાં છે, જેમ અશ્વનું સ્થાન
 ઈકરડે નહિ પણ તળેલે છે, જેમ ગાયનું સ્થાન વનવગડે
 નહિ પણ ખીલે છે, જેમ ઝીણાનું સ્થાન હિંદમાં નહિ
 પણ પાકીસ્તાનમાં છે, ને હિંદનું સ્થાન જેમ સ્વરાજમાં
 નહિ પણ સામ્રાજ્યની ઢાલમાં છે તેમ હે સતી લક્ષ્મી !
 તમારું સ્થાન બીજે ક્યાંય નહિ, બીજે કેથેય નહિ
 પણ પતિની છાયામાં છે, પતિની ચરણરજમાં છે.
 ધન્ય છે તમારા નમ્ર ત્યાગને.

તમારો પરચો બેતાં હે સતી ! કેટલાક પુરાણ-
 કારોએ સતી નામનો ગોટાળો જ કર્યો છે ને ? ર. વણ
 હણાયો કે એની પત્ની મંદોદરીએ વિભિષણનું ઘર
 માંડ્યું છતાં મંદોદરી સતી રહેવાણી, પાંચ ભરથાર
 વાળી દ્રૌપદીને સતી કહી એ તો ઠીક પણ વિપરીત

અમથી ડાશીની અવળવાણી

કથા તો છે સો પુત્રોની માતા ગાંધારીની. અને ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ ને વિદુરની જન્મકથા તો કહી જાય તેવી નથી. છતાં એ બધી સતી કહેવાણી. વળી ઇંદ્રનું સેવન કરનાર અહલ્યા સતી કહેવાણી એ તો ઠીક, પણ ત્રણ તાતના પુત્ર હનુમાનની માતા અંજની કુંવારી ને વળી પાછી સતી કહેવાણી. રાજા પાંડુ મૂંઝો ને એની ચિતાએ ચડી માદ્રી, છતાં છોડરાં સાચવવા જીવનાર કુંતી માદ્રી કરતાં સતી તરીકે વધુ પ્રસિદ્ધિ પામી.

હે સતી લક્ષ્મી ! આ બધી પુરાણપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનાં ચરિતર સાંભળીને મને તો થાય છે કે એવાં પુરાણો ચીતરનાર ઋષિ વાલ્મીકી કે વેદવ્યાસ, વૈશંપાયન કે દ્વૈપાયન વગેરે લેખકોએ જ હોવા જોઈએ. કેને સતી કહેવી ને કેને નહિ, શું કામ સતી કહેવી અને શું કામ નહિ એનો કંઈ વાળો ટાળો જ રાખ્યો નથી. પુરાણકાળની સતીઓને મેલોટાંડી પણ હે સતી લક્ષ્મી ! મધ્યયુગની સતીઓએ પણ ઢોલત્રાંસાં વગાડીને મોટા ભવાડા જ કર્યા છે કે બીજું કંઈ ? પતિની ચિતાએ ચડવા જાય ત્યારે પરણવા જતી હોય એવા ઉદ્વાસથી વસ્ત્રાભૂષણના ઠઠારા કરવા, કંકુનાં પગલાં પાડવાં ને જમણા પગના અંગૂઠામાંથી આગ પ્રગટાવવી. આવા બધા ભવાડા તે કંઈ સતીને શોભે ?

પતિ મૂઆ પછી શણગાર સજવા જેટલો એ સમય થોલો એને સતી કોણ કહે ?

જાતે દી એ સતીઓ પોતાનું સત ચૂકી. પુરુષોએ ચોટલા ઝાલીને પુરુષની ચિતા ઉપર સ્ત્રીઓને ચડાવીને સતીઓનું કર્તવ્યભાન જાગૃત રાખ્યું ત્યારે સતીત્વની પુનિત ભાવના ન સમજનાર મ્લેચ્છ સરકારના એક અજડ અમલદાર બેન્ટિકે એ પુણ્યકાર્યને એક પ્રતિબંધ ફરમાવ્યો. પણ પ્રેમની શાશ્વત સત્તા આગળ પામર બિચારા બેન્ટિકે તે શી બિસાતમાં ? ખોળા જેવડી લાંકાનું દહન કરવા હનુમાન જેવા હનુમાનને આખી લાંકાનાં ગોદડાં પૂંછડે બાંધવાં પડેલાં, ત્યારે તમે તો હો સતી લક્ષ્મી ! સાત સાગરની સરકારના પ્રતિબંધોને દીવાસળીના એક ટોપકાંથી પ્રજાળી મેલ્યા છે. ધન્ય છે શાશ્વત પ્રેમની સત્તાને કે જેણે ગોરા મુત્સદ્દીઓને મોંમાં આંગળાં ઘસાવી દીધાં છે. આ મધ લડાઈમાં એ લાંડનની શેરીઓ ગલીઓમાં બધાં તમારી જ ચર્ચા કરે છે.

મધ્યયુગને મેલો તડકે પણ આજના જમાનાની તો વાત જ પૂછો મા, સતી લક્ષ્મી ! વેવલાં માનવીઓ સતીત્વની વ્યાખ્યા જ વીસરી ગયાં છે. સગા ધણી-

અમથી ડાશીની અવળવાણી

છોકરાંને પડતાં મૂકીને દુનિયા બધીમાં ભાટકતાં સરોજિની નાયકુ અને તેના સગાભાઈનો ભવ બગાડીને છુટાછેડા લેનાર પેલાં કમળાદેવી જેવી સ્ત્રીઓને આજે અનોધાં માન મળે છે ને ઘેર ઘેર એની છબિયું ટાંગે છે, ત્યારે તમને તો કોઈ યાદ પણ નથી કરતું હળાહળ કળજુગ જ આવ્યો છે કે જીજુ કંઈ ? ફિટકાર હજો આજની રણચંડી ગણાતી સ્ત્રીઓને કે જે રાંધ્યાં ધાન રજળાવી, પતિને ભૂખ્યો મારીને પારકાંની સેવા કરવા બાય છે. ધિક્કાર હજો એવી સ્ત્રીઓને કે જે સતીત્વમાં કશું સમજતી નથી અને પારકી બાઈડિયુંને ભાયડા સામે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના નામે ફટવ્યા કરે છે. લ્યાનત હજો એવી સ્ત્રીઓને કે જે સ્ત્રીઓના સમાન હોના નામે લાખો પુરુષોના ઘરમાં લાલભાઈ મુકાવે છે.

પણ તમે તો ભારે દીધી સતી લક્ષ્મી ! વિજ્ઞાનના ગણાતા યુગમાં નાસ્તિક લોકોને તમે વિજ્ઞાનનું જ ભૂ પાઈ દીધું છે. પૂર્વે પાયું હતું એક વિવેકાનંદે અને જીજુ પાયું તમે. હવે પછી સતી થવા માટે કોઈને પુરાણકાલીન કે મધ્યયુગી જંગલી રસ્તા નહિ લેવા પડે. હવે પછી પતિમીલન કે પ્રભુમીલન માટે ભૂંડું ભેરવજપ ખાવાનું ટળ્યું ને કમળપૂજા ખાવાની કાશ ગઈ. હવે પછી સતી થવા માટે કોઈને આકરાં

તપ તપવાની કે ચમત્કાર બતાવવાની જરૂર નહિ પડે. પેડશે જરૂર માત્ર એક જ શીશીની, ગ્યાસતેલ કે સ્પીરીટની માત્ર એક જ શીશી, સતીને એક શીશી બસ થાય. સતી થવાનો આવો સાદો, સરળ ને ઘરગથ્થુ માર્ગ બતાવીને હે સતી લક્ષ્મી ! તમે માનવસમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. ધન્ય છે તમારી વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિને કે જેણે સતીત્વના અનેક ખર્ચાળ, અગવડભર્યા અને આકરા માર્ગોમાંથી સમાજને બચાવી લીધો છે.

હે સતી લક્ષ્મી ! માપજંઘીના આ જમાનામાં અનેક સ્ત્રીજવસ્તુની તાણુ વરતાય છે. ક્યાંક એકની તો ક્યાંક બીજાની, ક્યાંક મીઠાની તો ક્યાંક અછલની. પણ લોકો એ તાણુને અછત કહીને બોલાવે છે. એમ હે સતી ! આજ કાળાં બજારમાં ય ધાંસલેટની અછત વરતાય છે એટલે ગરીબ સ્ત્રીઓને સતી થવાની સારી પેઠે તકલીફ ઊભી થશે. પણ મહેનત કરવાથી શું નથી મળતું ? નળ રાજ માટે જેમ વૈદર્ભી વલવલતી હતી એમ ધાંસલેટ માટે અનેક રમણીઓને રોજે રોજ કલાકો સુધી ધક્કામુક્કી કરતી અને વલવલતી ભાણું છું ત્યારે મને તમે ચીંધેલો ધાંસલેટનો મહિમા સમજાય છે કે પ્રેમમાં અને ધાંસલેટમાં પાવક જવાણાનો સમાન ધર્મ રહેલો છે. એટલે ધાંસલેટ માટે વલવલવું એ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

પણ પતિમીલનની વૈતરણી માટે વલવલવાનું સતીત્વનું
જ એક લક્ષણ નથી ?

હે સતી લક્ષ્મી ! તમારા ભવ્ય પ્રાણાર્પણને લોકો
આપઘાત કે ક્રોધાત કહીને નિંદે તો મનમાં જરાય
માઠું આણુશો નહિ. નિંદા તો સતી સ્ત્રીતાની એ ક્યાં
નહોતી થઈ ? સતના પ્રભાવને કાયદાના ગુલામો શું
સમજે ? વળી શું સમજે પ્રેમની લગનમાં, લગનની
અગનમાં અને અગનની શીતળતામાં પડિતો કે
પુરાણીઓ ? હે સતી ! સતની એવી લગનને કારણે જ
ધગધગતા લોહથંભમાં પ્રહલાદને હિમ જેવી શીતળતા
લાગેલી ને ! ગિયારા વૈદ્ય દાકતરો તમારો પ્રાણ પાછો
લાવવા પછડાટું ખાવા લાગ્યા. પણ સાચો સ્પીરીટ તમારા
સતનો, કે વૈદ્ય દાકતરોથી તો ઠીક પણ ભલા ધન્વંતરીથી
પણ કેમ આલવાય ? પછી બહારનો સ્પીરીટ કાર્યે
શું વળે ? બુદ્ધિજીવીઓ તમારા ભવ્ય પ્રાણાર્પણને
ભલે : અંગત પ્રેમનો આવેશ ' કહીને અવગણે, માનસ-
શાસ્ત્રીઓ ભલે એને ' વૃત્તિઓનું તાણુ ' કહીને
વગોવે કે ભલે એને ' લાગણીની અતિશયતાને કારણે
મગજ ઉપરનો કાબૂ ખોઈ બેઠેલી ' કહીને નિંદે, વળી
કોઈ એને ભલે ' અતિ દુઃખને કારણે જીભું થતું
લોહીનું દબાણુ ' કહીને ઉતારી પાડે, પણ સોબણે છે

તેમ હે સતી ! તમારી સમજ સરાનાધરા સુધી
સાબૂત હતી.

હે સતી લક્ષ્મી ! શાસ્ત્રો ભલે કહે કે આ જગત
સાથેનાં જેનાં કર્મો પૂરાં થાય છે તેનો આત્મા આપમેળે
દેહ છોડીને આત્મો જાય છે, પણ પંખી ભડી ગયા
કેડે જેમ પીંજરાંની જરૂર રહેતી નથી, જોળન વીત્યા
કેડે જેમ જીવનની જરૂર રહેતી નથી તેમ હે સતી !
પતિ ગયા કેડે પત્નીને જીવનની જરૂર જ ક્યાં રહે
છે ? પતિપ્રાણના પિંજર સ્વરૂપપત્નીને આત્માનું
સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોય ખરું ? એટલે એવા અજ્ઞાનીના
એરતા શા કરવા ?

વળી લોકો કેવો કમઅછલ પ્રશ્ન કરે છે કે
સતી તો પતિની પછવાડે ગયાં પણ એનું બાળક
નિરાધાર બન્યું તેનું શું ? મૂરખાં એટલું જ સમજતાં
નથી કે બાળકને પાછળ ન મૂકી જાય તો શું ભેશું
લઈ જાય ? પતિની પછવાડે સતીને છેદું પડતું હતું,
કંઈ બાળકને છેદું નહોતું પડતું. વળી પતિ પ્રત્યે
ઉચ્ચ પ્રેમ રાખ્યા પછી બાળક પ્રત્યે સતીથી પ્રેમ
રખાય જ કેમ ? મૂરખાં રે મૂરખાં ! પતિ પછવાડે
સળગી મરતાં સતી બાળકને પડતાં મેલી જાય છે

અમથી ડાશીની અવળવાણી

એનો અર્થ જ એમ કે સતી એક પતિ સિવાયનું બધું સમાજનું માને છે. સતીને પોતીકાં પરાયાં એવા લેદ જ નથી હોતા, એટલે સતી બાળકોને અંગત મિલકત ન બનાવતાં એની સોંપણુ સમાજને કરતાં જાય છે. ખરું પુછાવો તો સતી સમાજ માટે જ બાળકોને જન્મ આપે છે. એવું ન હોય તો જેને એકલા પતિ પછવાડે જ પ્રાણ કાઢી આપવાનો છે એવી સતી બાળકોને પેદા જ શા માટે કરે ? અહીં સતી નૂતન જગતને એક એવો સંદેશ આપતાં જાય છે કે જેની સૂઝ રશિયા ને ફ્રાંસ, ઈંગ્લાન્ડ ને અમેરિકાને બહુ મોડી પડી આ તો ઠીક છે કે તમે રાજપુત્રીથી, વિચારીને, ઘાંસલેટ છાંટીને મોતે મર્યાં પણ જેનાં માળાપો રોગથી ગળી જઈને કમોતે મરતાં હશે એવાં બાળકોનું શું ? આ દુષ્કાળ આવ્યો ને લાખો બાળકો અનાથ બન્યા તેનું શું ?

હે સતી લક્ષ્મી ! તમે સમર્પણનાં ગરેબર નવાં મૂલ્યો આંક્યાં છે. સતી પિયર જાય કે ગમે તેટલે દૂર દેશાવર જાય પણ સેંકડો ગાઉ દૂર પડ્યા હોય એવા પતિને જમાડ્યા પહેલાં સતીથી જમાય જ કેવી રીતે ? સતીએ પતિને છોડીને પરગામ જતાં પહેલાં આ પ્રશ્ન વિચારવાનો જ નથી હોતો. કારણ કે

એમાં ભવાટવીમાં ભટકી રહેલા પતિનો ઉગાર નથી. એટલે પતિને પહેલેથી સાથે લઈ જવા કરતાં પાછળ ખેંચી આણવામાં જ સતીત્વનો જગ જુએ એવો પ્રભાવ રહેલો છે ને ? આ તો ઠીક છે કે જેમ ગાંધીજીએ બકરીનું દૂધ પીવાની છૂટ રાખી છે તેમ હે સતી તમે વા ભરખવાની છૂટ રાખી છે, નહિ તો પતિની ગમે તેવી સકારણુ ગેરહાજરીમાં પણ જેમ અનાજ લેવું બંધ કરો છો તેમ શ્વાસ લેવાનું યે બંધ કરો તો પછી આ નિર્જળ સમાજને સમર્પણનાં બળ કોણુ સીંચે ? ઘડીના પણ શ્વાસ ખાવા ન દેનાર આ ધમાલિયો જમાનો પુરુષોને તો અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ભરખી ખાવા જ બેઠો હતો તેમાંથી હે સતી લક્ષ્મી ! તમે તમારા વ્રત-નિયમનના પ્રભાવ વડે એને ઉગારી લીધો છે, જેમ સાવિત્રીએ સત્યવાનને ચમરાવના પાશમાંથી ઉગારી લીધો હતો તેમ.

તમારે પતિની ગેરહાજરીમાં અનાજ લેવાનું નીમ હોય પછી જળ મારોને પુરુષને ખાવાટાણે ઘરભેળું થવું રહ્યું. પછી ભાર છે પુરુષના કે બેવઢૂં જ્યાં ત્યાં ને જે તે ખાવાના હઈડકા કરે ? હે સતી ! તમે તો કૂવામાં બૂડી ગયેલી ચીજને ઉપર ખેંચી આણવાની મીઠી સ્વરૂપ છો. તમે પુરુષને સર્વ પ્રકારની સલામતી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

બક્ષતા ગઢ કિલ્લા સ્વરૂપ છે. તમારા વ્રતનિયમના પ્રભાવ તળે પુરુષને બગડવાની હવે એક પણ બારી રહી નથી. તમે પહેલાં પરગામ બન્યો ને પછી તમારાં વ્રતનિયમ આદરે પછી પૃથ્વીના પડમાંથી ચે પતિ પાછો વળશે. પાછા વળવાની ભૂલેચૂકે ચ આનાકાની કરશે તો તમારા તપના પ્રભાવ વડે અંબધ ઊઠેલી દુનિયા એનો કાન પકડીને તમારી સન્મુખ હાજર કરશે. પછી ભલે ને ગમે તેવાં નીચ કે ઉચ્ચ કામમાં તે પરોવાયેલો હોય, પછી ભલે ને લાખોના રોટલા રાજી પડતા હોય પણ હે સતી ! તમારા પતિનો રોટલો ન રાજવો ભેઈએ. એમાં તમારો રોટલો રાજવાનો તો પ્રશ્ન પણ ઊઠતો નથી, કારણ કે તમે રોટલાના નહિ પણ માત્ર પતિનાં જ ભૂખ્યાં છો. તમારા વ્રતનિયમના તપને કદી કોઈ હડતાળ, લાંઘણ કે ત્રાશું કહીને મોઢું મરડે તો હે સતી ! કૃપા કરી એ ટીકાકારનું મોઢું ઠરડું ન બનાવી દેતાં પામર માની એને માફી આપજો. તમારા આંકેલા આ માર્ગથી સ્ત્રીપુરુષોને એકબીજાને ગોતવાની માથાકૂટ મટી ગઈ હવે પછી જેમ અગ્નિ ને ધુમાડાને જુદાં પાડી શકાતાં નથી તેમ સ્ત્રીપુરુષને જુદાં પાડી શકાશે જ નહિ અને કૂતરા પાછળ જેમ પૂંછડી વળગતી

આવે છે તેમ સ્ત્રીપુરુષ એકબીજાને વળગતાં આવશે. આથી વધુ બીજી કઈ સમાનતા સમાજ આફે છે ?

સંસારના સંતાપથી પુરુષને નિરાંતવો કરવાનો તમે જે ઉપાય ચોજી બતાવ્યો એ તો બાજુ કે ઠીક, પણ ચોદ પ્રજ્ઞાંડના ભાર જેવો હિંદનાં હૈયાંને વિધવાનો જે પ્રશ્ન મૂંઝવી રહ્યો છે એને તમે એક ધડાકે ઉઠેલી કાઢ્યો છે. આ જગતનાં બધાં કાર્યો અને કર્તવ્યો તો પુરુષોએ જ કરવાનાં હોય છે એટલે પતિ મૂઆ પછી સ્ત્રીને જગત સાથે શો સંબંધ ? એટલે ‘મરે પતિ, તો છાંટવું ઘાંસલેટ ને ભટ થાવું સતી.’ વાંસે વધે તો વિધવા થાય ને ! હે સતી લક્ષ્મી ! સતીત્વના મહાન આદર્શ મુજબના તમારા ભવ્ય પ્રાણાર્પણથી તમે કરોડો ત્યાગમૂર્તિઓનો ઉકેલ આણી દીધો છે. તમે સ્ત્રીઓની જેમ પુરુષો અને બાળકો માટે પણ પ્રેરણાદાયી બન્યાં છો. ધન્ય છે તમારા ભવ્ય પ્રાણાર્પણને પણ આ બધાંને અંતે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર પામેલા પેલા ભગતની જેમ મનેય મૂંઝવણ થઈ પડી છે કે—

“શુદ્ધ ગોવિંદ દોનું ખડે, કીસકું લાશું પાય ?
બલિહારી શુરદેવકી, જીને ગોવિંદ દિયો બતાય.”

અમથી ડોશીની અવળવાણી

એમ તમારા અંગત પ્રેમની લગનને જેણે સનાતન અને શાશ્વત કહી બતાવ્યો, પતિ પાછળ ઘાંસલેટ છાંટીને સળગી મરવાના તમારા માર્ગને જેણે ભવ્ય પ્રાર્થાપૂર્ણ બિરુદ આપ્યું, સંસારની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં ખૂંચેલા પતિદેવને સેંકડો ગાઉથી ખેંચી આણતા તમારા નીમને જેણે પરચા સ્વરૂપ વર્ણવ્યું અને જગતના વિચાર કોલાહલ કે ધર્મો સામે આંખ કાન બંધ કરીને બીજા બધા જ કાળ ધર્મો સામે ક્રાંતિ પોકારી 'ત્રિવિધ તાપે રે અંતર કહી ડોલે નહિ' એવી તમારી સેવાનિમગ્નતાને જેણે મહાન સતીત્વ તરીકે દુનિયા સમક્ષ રજૂ કર્યું એવા અમારા જગદ્ગુરુની જ બલિહારી ગાઉં તો માડી મને ખમૈયા કરજો.

કર્તવ્યકર્મનાં સિદ્ધાંતો

તમારે માનવું હોય તો માનજો પણ જે દિવસે આજીવોમ્મનો ઇશારો સરખો નહોતો થયો ત્યારે અમથી ડાશીને તો એની પ્રતિતી થઇ જ ગઇ હતી કે આજીથી માંડીને પ્રજ્ઞાંડ સુધીની પ્રત્યેક ક્રિયા પ્રક્રિયા ડોઘ નિયામકના નિયમને આધીન છે. વળી આ નિયામકે દરેકને ચોક્કસ કર્તવ્યોનાં નિયમન હેઠળ આણી મૂકેલ છે, દા. ત. ઘોડાને અને બળદિયાને છેલ્લા દમ સુધી ભાર ખેંચે રાખવાનું છે તો ગાય ભેંસ અને એનાં જેવાં બીજાં પ્રાણીઓને પોતાના દૂધનું છેલ્લું ટીપું નિચોવી આપવાનું, ફૂતરાંને ભસવાનું, કરડવાનું અને વફાદાર રહેવાનું સોંપાયું છે તો જાંટને

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ગાંગરતાં ગાંગરતાં ય પોતાના માલિક માટે પાણી-
ત્યાગ કરવાનું એટલે કે પ્રાણત્યાગ કરવાનું.

વળી આ બધું પ્રભુપ્રેરિત છે એવી પ્રતીતિ એટલા
માટે થાય છે કે ઘોડા માણસને પીઠ ઉપર બેસાડીને
ફેરવે છે પણ ઘોડાને પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડીને
માણસને ફરતો દીઠો નથી. ગાય લેંસ માણસ માટે
ઢોવાય છે પણ બધાં પ્રાણીઓ માટે માણસને ઢોવાતો
નથી દીઠો. ફૂતરાં માણસને વફાદાર રહે છે પણ માણસ
ફૂતરાંને વફાદાર રહે જ છે એવું નથી દીઠું. એ જ રીતે
ઊંટ માણસ માટે મરે છે પણ માણસને ઊંટને માટે
મરતો નથી સાંભળ્યો.

આ જ ન્યાયે આ નિયામકે જેમ પ્રાણીઓ માટે
ઉપર મુજબ કર્તવ્યો નક્કી કર્યાં છે તેમ માનવીનાં
જુદાં જુદાં જૂથો માટે પણ કર્તવ્યની જુદી જુદી ચોક્કસ
મર્યાદાઓ આંકી દીધી છે. દા. ત. કેટલાક માણસોને
પરોપકાર કરવાનું જ કર્તવ્ય સોંપાયું છે તો કેટલાકને
પરોપકાર લેવાનું. યાદ રાખજો કે આ બન્ને કર્તવ્યો
જુદાં જુદાં છે અને કોઈ એક વ્યક્તિને બન્ને કર્તવ્યો
એક સાથે ન બજાવવાં પડે એની પેલા નિયામકે
ખાસ કાળજી રાખી લાગે છે.

દા. ત. કોઈ પણ પ્રાણી માણસ પાસે બદલાની આશા રાખતું નથી, એનો અર્થ એમ નથી કે માણસમાં ત્યાગ, વફાદારી, સહિષ્ણુતા કે એવા એવા ગુણો નથી ! પ્રાણીઓની પેઠે માણસમાં પણ આ બધા ગુણો રહેલા છે પણ કર્તવ્યો જુદાં જુદાં નિરમાયાં છે. દા. ત. કોઈ પણ પ્રાણી પાસે સવારી કરાવવી એ એક કર્તવ્ય થયું તેમ સવારી કરવી એ પણ એક કર્તવ્ય જ થયું.

‘કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે. મા ફલેષુ કદાચન’ એટલે કે તું તારું કર્મ કર્યે જા પણ ફળની આશા રાખ મા. કારણ કે તારા માટે કર્મ એ જ ફળ છે, ફળ કોઈ જુદી વસ્તુ નથી. એટલા માટે જ સાધુસંતો મેવાને બદલે સેવા માગે છે ને ! કારણ કે સેવા એ જ મેવા હોય પછી સેવા જ શા માટે ન સ્વીકારવી ?

પણ દરેક કર્મને પ્રત્યાઘાત તો હોય જ છે. કારણ કે સેવા લેનારું કોઈક હોય ત્યારે સંતો જેવા લોકો સેવા કરી શકે ને ? એટલે એમને સેવા કરવાની તક આપવા સેવા લેનારો એક જુદો વર્ગ ઊભો થયો. કર્મ કરે એટલે ફળ તો આવે જ પણ કર્મ કરવાવાળાની કર્મ કરવાની કાયમી સગવડ માટે એનાં કર્મનાં ફળ લેનારો બીજો વર્ગ ઊભો કરાયો. આમ સેવા કરવી એ જેમ

અમથી ડાક્ષીની અવળવાણી

એક કર્તવ્ય થયું તેમ સેવા લેવી એ પણ એક કર્તવ્ય જ થયું. આ કર્તવ્ય કોઈ કાળે વિસરાઈ ન જવાય એટલા ખાતર જ સાધુ સંતો અને સેવા કરનારાઓ માટે ગીતાણીએ એ સૂત્ર બોધ્યું કે 'તું તારું કર્મ કર્યે જ, પણ ફળની આશા રાખ મા.' અને જો તું ફળની આશા રાખતો હો તો તું સેવાની આશા ન રાખ.

‘પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ’નો પણ આ જ અર્થ છે. સત્યાચરણવાળી વિભૂતિઓ હંમેશાં પરોપકાર જ કરે છે. એ પરોપકાર કરશે ખરી પણ પરોપકાર લેશે નહિ. પરનો ઉપકાર લ્યે એટલે પોતાનો ઉપકાર આલ્યો જાય પછી વિભૂતિ કેવી રીતે કહેવાય ? કારણ કે પરોપકારતું પુણ્ય તો આલ્યું જાય. ઉપકાર કરીને ઉપકાર લેવો એ તો Give and takeનો લેવડ દેવડનો વહેવાર થયો. એમાં ઉપકાર જેવું રહ્યું ક્યાં ? એથી કરીને ઉપકાર કરનાર વ્યક્તિ જેમ ઉપકાર લેતી નથી તેમ ઉપકાર લેનાર વ્યક્તિ પણ ઉપકાર પાછા વાળી શકતી નથી. ઉપકાર વાળવા જાય તો ઉપકાર કરનાર વ્યક્તિ એ લેતી જ નથી એટલે નિયમ તો હતો જ એમાં વળી વહેવાર બંધાયો કે એક ઉપકાર કર્યે જાય અને બીજું ઉપકાર લીધે જાય ખરું. એમાં તો ઉપકાર

લેનાર વ્યક્તિ પણ ઉપકાર કરનાર ઉપર એક પ્રકારનો ઉપકાર જ કરે છે. કારણ કે પોતે ઉપકાર ન લ્યે તો પેલી વ્યક્તિ ઉપકાર કરે કેવી રીતે ? એટલે એક કર્મ કરે અને બીજું એનાં ફળ ભોગવે એ બન્ને જુદાં જુદાં છતાં સમાન કક્ષાનાં બે કર્તવ્યો થયાં. ‘જમવામાં જગલો અને કૂટવામાં ભગલો.’ અને ‘લ્યે લાલો અને ભરે હરદો.’ એ બન્ને કહેવતોને ઉપરના નિયમાનુસાર જોવામાં આવે તો ‘જગલો’ અને ‘લાલો’ પ્રત્યેની તમામ સૂઝ દૂર થઈ જશે ને દેખાશે કે ‘ભગલો’ અને ‘હરદો(સ)’ જેટલાં જ એમનાં કર્તવ્યો અનુકરણીય, ગૌરવભર્યાં અને સન્માનિત છે.

દા. ત ફૂલ પોતાની સુવાસનો બદલો કદી નથી માગતું તેમ એ સુવાસનો આસ્વાદ લેનાર માણસને પણ એનો ખ્યાલ વટિક નથી આવતો કે એનો કંઈ બદલો હોઈ શકે. કારણ કે જેમ ફૂલનો ધર્મ સુવાસ આપવાનો તેમ માણસનો ધર્મ આસ્વાદ લેવાનો છે. ફૂલથી એ ચંદન તો વળી ઘણું આગળ વધ્યું. એને તો જેમ વધુ ઘસો તેમ વધુ સુવાસ આપે. વધુ ન ઘસો તો ચંદન પોતાનો શુણ્ણ બહાર પણ કેવી રીતે આણી શકે ? એટલે એને ઘસી ઘસીને એની વધુને વધુ સુગંધ બહાર લાવવી એ પણ એક પરોપકારી કર્તવ્ય જ થયું. એમાં પણ પેલા

અમથી ડોશીની અવળવાણી

‘લાલિયા’ને બિચારાને વગર મફતનો ઉતારી પાડવામાં આવ્યો છે કે ‘મફત કા ચંદન, ઘસ બે લાલિયા !’ લાલિયો ચંદન ન ઘસે તો ચંદનની સુગંધ બહાર આવે કેવી રીતે ? અને ચંદન ઘસવામાં તો કેમ બાણે કંઈ મહેનત જ ન પડતી હોય ? આમ લાલિયાના પરોપકારને તો સાવ અવગણવામાં જ આવ્યો છે. ચંદનનો તો ઘસાઈને જ સુગંધ આપવાનો ગુણ છે પણ એમાં બિચારા લાલિયાને વિના કારણ વગોવાવું પડ્યું.

એવી એક માન્યતા છે કે જનાણ ઝીણાએ ગાંધીજીને વારંવાર Expteoit કર્યા, કહો ને લાલ ઉઠાવ્યા કર્યો અને ગાંધીજીએ લાલ ઉઠાવવા દીધો, અને એના પરિણામ રૂપ આજે દીગ મજબૂત બનીને પાકીરતાનની માગણી જોર કરી બેઠી છે. એ માન્યતાવાળા ગાંધીજીને અને ઝીણાને બન્નેને વગોવ્યા કરે છે કારણ કે આ લોકો ઉપરનો સિદ્ધાંત સમજતા જ નથી. હવે જો ગાંધીજીને કુંદન સ્વરૂપ કદપો ને ઝીણાને ભઠ્ઠી સ્વરૂપ ગણ્યા તો ઝીણાની ભઠ્ઠીમાંથી ગાંધી રૂપી કુંદન હમેશાં તવાઈ તવાઈને વધુ ને વધુ શુદ્ધ થઈને બહાર આવ્યું છે. પણ એના કરતાં ય ગાંધીજીને ચંદન કદપો અને જ. ઝીણાને લાલજીભાઈ ઘડીક માની દયો તો ગાંધી રૂપી ચંદન આ લાલજીભાઈને ત્યાં સામે આવીને પડતું

હોય અને લાલજીભાઈ એ ચંદનને વારંવાર ઘસતા હોય તો બિચારા લાલજીભાઈને અભિનંદન આપવાં જોઈએ, કે એમણે વારંવાર પુરુષાર્થપૂર્વક ચંદનને ઘસી ઘસીને એનો ગુણ બહાર આણ્યો. એમાં ગાંધીજીનો પણ શો દોષ ? ચંદનને તો જેમ ઘસો તેમ વધુ સુગંધ આપ્યા કરે એ થઈ એની પ્રકૃતિ, ત્યારે પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ ગાંધીજી પણ કેમ જઈ શકે ? ખરી રીતે તો ચંદન અને લાલિયાએ પોતપોતાનાં કર્તવ્યને વફાદાર રહીને પ્રજા સમક્ષ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે. હવે પછી આવાં મદતનાં ચંદન ઘસનારા લાલિયા-ઓને વળોવવા કરતાં ચંદનને કે ચંદન સ્વરૂપ માનવીઓએ લાલિયાઓનાં જાહેર સન્માન કરવાં જોઈએ કે:

‘હે શ્રીયુત્ લાલજીભાઈ ! આપના ઉત્તમ સમયનો લોગ આપીને, અનહદ મહેનત લઈને આપે મને ઘસી ઘસીને મારી સુવાસ બહાર આણવામાં જે ભગીરથ પુરુષાર્થ જોડ્યો છે, એ માટે મારાં આપને હજારો અભિનંદનો છે. પણ મને ઘસી ઘસીને આપના સુકુમાર હસ્તકમળ તો દુઃખવા નથી આવ્યા ને ? હું ઘસાયું એનું મને દુઃખ ન હોય પણ આપના કમળદાંડીશા કરકમળ કળ્યા હશે તો મારું કલેજું કતરાઈ જશે.’

આના જવાબમાં લાલજીભાઈને મુખે શરમના શેરડા

અમથી ડારીની અવળવાણી

પડી જશે, આંખો નીચી ઢળી જશે અને કોમળ કંઠે લાલજીભાઈ જૂઠ્ઠાના ફૂલ જેવું મરક મરક હસીને કહેશે કે ‘નાહક મારી પ્રશંસા કરી મને શરમાવે ના. મેં તો મારું નમ્ર કર્તવ્ય જ બજાવ્યું છે.’

અહીં મારે એટલું કહી દેવું જોઈએ કે રામાયણમાં જેમ લક્ષ્મણનાં પત્ની ઉર્મિલાની અવગણના થઈ છે તેમ ‘મદ્રતકા ચંદન ઘસ બે લાલિયા !’માં ચોરસિયાની ભારે અવગણના થઈ છે. ચંદનની અને લલે ને અપમાનભરી રીતે પણ લાલિયાની ગણના તો થઈ જ છે પણ ચોરસિયા ન હોત તો લાલિયો ચંદન ઘસત શેના ઉપર ?

એટલે આ અર્થમાં કોઈ શોષિત નથી કોઈ શોષક નથી, કોઈ ભોજ્ય કથી કોઈ ભોક્તા નથી. પણ સૌ કોઈ પોતપોતાનું કર્તવ્ય જ બજાવ્યે જાય છે. એટલે કોઈકના કર્મે કરીને પાકેલું ફળ કોઈકે લઈ જાય એ પણ એક કર્તવ્ય જ. જ્યાં હોય ત્યાં એ ફળ તોડી લીધું, જૂંટવી લીધું, પડાવી લીધું, પચાવી પાડ્યું, લાલ લઈ લીધો વગેરે શબ્દપ્રયોગો અણુસમજમાંથી અને ઉપરના સિદ્ધાંતના અધૂરા જ્ઞાનમાંથી પેદા થયા છે.

આ બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં લખોમખ ગરીબો ને કરોડો સિપાહીઓની ખુવારી થઈ એટલે કે એમણે ખાતમ

થવાનું પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું કર્યું. હવે એ બધાના કર્મે કરીને પાકેલાં ફળો ભોગવવાનું કપરું કર્તવ્ય બિચારા જીવ બીજાઓને નસીબે ચોટ્યું છે ! જીવે એને ભોગવવાનું છે ને ? પેલા મરી પરવાર્યા એમને હવે છે કંઈ સુખ દુઃખ ! કહે છે ને કે કાળા બજારીઆઓ લોકોનાં લોહી પી ગયા ! હવે એમાં તો જેને ભાગે ઘસાવાનું આવ્યું એ ઘસાયા. અરે માનો ને કંઈક મરી ગયા, પણ દોલત સંઘરનારાને પણ ક્યાં આછાં દુઃખ છે ? આ સરકારે પેલી પાંચસો, હજાર હજાર ને દસ દસ હજારની નોટુંનો ન્યારે વટહુકમ બહાર પાડેલો ત્યારે કંઈકને ઝાડાપેશાબ થઈ ગયેલા. કંઈકે ઊંઘ ગુમાવી, કંઈકનું ફટકી ગયું, કંઈકના ભૂખતરસ મરી ગયાં ને દસ દસ લાખ ને કરોડ કરોડના આસામીઓનાં હૈયાં પાકલ ચીલડાંની જેમ ફાટી પડેલાં. એટલે જો ગરીબી માણસને હણનારી હોય તો તવંગરી વળી ક્યાં જીવતદાન દેનારી છે ? લોકોએ ટીકા કરી કે આ તો ‘ જોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરીંગ.’ એના જેવું થયું. પણ આ ટીકા પણ ‘લ્યે લાલો ને ભરે હરદો.’ એના જેવી ગેરસમજમાંથી પેદા થયેલી એકપક્ષી અને અપમાનજનક છે.

સમાજમાં આવી ઘણી ઘણી ગેરસમજો ચાલ્યા.

અમથી ડાશીની અવળવાણી

કરે છે. દા. ત. ભૂખના દુઃખે મરી જનારા પ્રત્યે સૌ સહાનુભૂતિ બતાવે છે પણ પેલા બિચારા વધુ પડતું ખાઈને મરી જનારા પ્રત્યે કોઈ સહાનુભૂતિ નથી બતાવતું. આ ચોક્કસો અન્યાય છે. લોકો વ્રત અપરિશ્રદ્ધનાં હ્યે છે અને જીવનમાં અપરિશ્રદ્ધ બોધે પણ છે. પણ જ્યારે કેટલાક લોકો બીજા લોકોને જીવનમાં સાચે સાચા બળના, બુદ્ધિના, પૈસાના કે અનાજના અપરિશ્રદ્ધી બનાવે છે ત્યારે સમાજ છ'છેછાઈ બિઠીને વિચારની સમતુલા ગુમાવી બેસે છે ને પરિશ્રદ્ધ કરનારને ગાળો ભાંડે છે, જ્યારે પેલા અપરિશ્રદ્ધીઓ પ્રત્યે દિલસોજી બતાવે છે.

શા માટે ભાઈ ! અપરિશ્રદ્ધી થયો એ તો દુઃખ માત્રમાંથી બીગરી ગયો. પણ જેણે કંઈકને અપરિશ્રદ્ધી બનાવીને પોતે પરિશ્રદ્ધ કર્યો એણે દુઃખ માત્ર પોતાના માથે વહોરી લીધાં છે. કોઈ પણ પ્રકારનો પરિશ્રદ્ધ એ તો ઝેર જ છે ને ? એટલે સમુદ્રમંથનમાંથી લોળિયા શંભુએ જેમ ઝેર પીને દેવો તથા દાનવોને બચાવી લીધા તેમ આ પરિશ્રદ્ધ કરનારાઓનું તો સમાજે નીલકંઠ મહાદેવ જેવું સન્માન કરવું જોઈએ. કારણ કે અપરિશ્રદ્ધી બનનારા જો ફકીર કહેવાય તો પરિશ્રદ્ધ કરનારને અવધૂત કહેવા જોઈએ. આમ

ખન્નેની કોટિ અને કર્તવ્યો એક સરખાં છે. પણ કર્મના નિયમો ન સમજે એને શું કહેવું ?

એટલે આ જગત વિષે કોણ ભૂખે મર્યું ને કોણ વધુ ખાવાના હુખે મર્યું, કોણ ગરીબીથી ગુજર્યું ને કોણ પૈસાદાર બનીને પાયમાલ થયું, બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં કોણ મર્યું ને કોણ ફળ લોગવવા જીવતું રહ્યું એ વસ્તુ મુખ્ય નથી પણ કર્મના ન્યાયનો સિદ્ધાંત એ મુખ્ય છે. આ સિદ્ધાંતની ખાતર જ જર્મની અને જાપાન ખતમ થયાં ને ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા તથા રશિયા જીવતાં રહ્યાં. સિદ્ધાંતને ન જિવાડી શકાતો હોત તો આ ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા કે રશિયાને કંઈ જીવવાનો મોહ ન હતો. પરસ્પર વિરોધી લાગતી ખતમ થવાની અને ખતમ કરવાની ખન્ને ક્રિયાઓ આ એક જ સિદ્ધાંતને આભારી છે.

દા ત. ઈન્ડોચાઇના અને ઈન્ડોનેશિયાની આઝાદી સામે ખ્રિટનને કશો વાંધો નથી પણ ન્યાયનો સિદ્ધાંત ન મરી જાય એ ખાતર જ ખ્રિટન એ ખન્ને દેશોની આઝાદીવાંચ્છુ પ્રજાસેના સામે લડી રહ્યું હતું. લોકો ભલે કહે કે એશિયામાંથી એકાદ ગોરી સત્તાનો ટાંગો ઊખડી જાય તો દાખલો ખોટો બેસે ને છેવટ બધી જ

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ગોરી પ્રબલ એશિયામાંથી પોતાનું પ્રભુત્વ પરવારી
ખેસે એ માટે ખ્રિટન ક્રેન્ચ અને ડચ સામ્રાજ્યને
મદદ કરી રહ્યું હતું.

કોઈક દિવસ આ જવા સુમાત્રા અને હિંદી ચીન
કર્મ બાંધી બેઠાં હશે અને એનાં ફલ સ્વરૂપ ડચ
લોકોને ત્યાં રાજ કરવું પડ્યું હશે. હવે કરમ બાંધવું
અને ફળ લોગવવું એ બન્ને જ્યાં પ્રભુપ્રેરિત કર્તવ્યો
હોય ત્યાં એકાદ કર્તવ્યને જોખમાતું ખ્રિટન જેવું
કર્તવ્યનિષ્ઠ રાષ્ટ્ર કેમ જોઈ રહી શકે ? કારણ કે
કર્મના ન્યાયને જાળવવાની જવાબદારી લેવી એ પણ
પ્રભુપ્રેરિત કર્તવ્ય જ થયું; આ ન્યાયે રશિયા ઇરાન-
તુર્કસ્તાનમાં આગળ વધ્યું ને અમેરિકા ચીન-
જાપાનને ચીટકી રહ્યું છે. ખ્રિટિશ પાર્લામેન્ટનું પ્રતિનિધિ
મંડળ હિંદમાં આવેલું તે પણ આ જ ન્યાયે.

ઘણા લોકોને લાગેલું કે જ્યાં હિંદને આઝાદી
આપી દેવાની હોય ત્યાં આવાં શુભ્લેચક મંડળોનાં
પારસલ કરવાની શી જરૂર હતી ? કર્મના ન્યાયનો
સિદ્ધાંત ન સમજનારાને આમાં દેશની મશકરી લાગી.

આમાં હિંદને આઝાદી આપવા સામે અંગ્રેજોને
વાંધો જ ક્યાં હતો ? વાંધો તો છે આઝાદી આપતાં

હિંદમાં રહેલા અનેક ધર્મો, પશ્ચો, કૌમો, પશુ, પ્રાણી, જીવ, જંત, કીડી, મઠોડી, ચાંચડ, માંકડ વગેરે કોઈને કશો અન્યાય થઈ જાય એની સામે. તો લોકો કહે છે આ બધા વાડા ફિરકા અંગ્રેજોએ જિભા કરેલા છે એટલે એ બધા હિંદ ખાલી કરી જાય તો બધું આપમેળે થાશે પડી જાય.

એક હાથે જેમ તાળી પડતી નથી તેમ એકલા અંગ્રેજો કશું કરી જ ન શકે અને અંગ્રેજો જે કંઈ કરે તે બધું પ્રભુપ્રેરિત કર્તવ્યકર્મ જ હોય એવા નિયમના વિસ્મરણમાંથી ઉપર મુજબની ટીકાઓ પેદા થાય છે.

આંખાની એક ગોટલી વાવીને એને ખાતરપાણી કર્યા કરો તો એ એક આંખામાંથી સહસ્ર આંખા પેદા થાય એવો સાવ સાદો નિયમ લોકોને સમજતો નથી. આ દેશમાં અંગ્રેજો અને એવી બીજી કહેવાતી આક્રમક પ્રજાઓ નહોતી આવી ત્યારે હિંદના આંખે પણ બળ, બુદ્ધિ, સમૃદ્ધિનો ભારે સંચય થઈ રહ્યો હતો. હવે એક ઠેકાણે બધું એકઠું થઈ જાય એટલે બીજે બધે ઠેકાણે વાંસે વાસીદું રહે એ થયો કેન્દ્રીકરણનો નિયમ. એક ઠેકાણે એકઠું થઈ જાય એ તો પ્રભુને પણ નથી ગમતુ એટલા માટે એ વરસાદના

અમથી ડાશીની અવળવાણી

ધોધ વહાવવાને બદલે ઝીણી ઝીણી ધારાઓ વર્ષાવે છે. પણ પ્રભુથી પણ ડાહ્યાં લોકો એ ધારાઓ અને વરસાદના છાંટાઓને ખાખોચિયાં, તલાવડાં ને સરોવર રૂપે એકઠા કરી દે છે. આ કેન્દ્રીકરણના નિયમનું દુઃખ તો આપણે વર્ણવ્યું કે એક ઠેકાણે એકઠું થાય ત્યારે બીજા બધે ફાકા ખોલે. આટલા માટે જ ગાંધીજીએ કેન્દ્રીકરણ સામે વિકેન્દ્રીકરણનો સિદ્ધાંત જોરજોરથી પ્રજા પાસે મૂક્યો છે. એ કહે છે કે માણસ પાસે તો ઠીક, પણ યંત્રો પાસે પણ જો વધુ કામ કરવાની શક્તિ કેન્દ્રિત થઈ જાય તો રેંટિયા જેવાં ઓછી શક્તિનાં બીજાં અનેક ઓજારો રખડી પડે.

માનવસંખ્યા, સમૃદ્ધિ કે શક્તિનું જેમ કેન્દ્રીકરણ થઈ જાય છે તેમ ઘણી વાર વિચારો અને બુદ્ધિનું પણ કેન્દ્રીકરણ થઈ જાય છે. એટલે જે દેશમાં થોડા માણસો કે એકાદ વર્ગ વધુ પડતો વિચારક અને અતિ બુદ્ધિશાળી થઈ જાય છે ત્યાંની પ્રજા તદ્દન મૂર્ખ હોય છે તે પણ આ કેન્દ્રીકરણના નિયમને કારણે જ.

આ કેન્દ્રીકરણના નિયમ મુજબ ભારત દેશમાં ઘણું બધું એકઠું થઈ ગયેલું.

કર્તવ્યકર્મનો મુખ્ય નિયમ આપણે જોઈ ગયા કે

કર્મ કોઈક કરે અને એનાં ફળ કોઈક આપે છે. આ નિયમ સુખજ કેન્દ્રીકરણનું જે કર્તવ્યકર્મ આપણે બનાવ્યું એનાં ફળ લોગવવાનું કદીન કર્તવ્ય ગિચારી અંગ્રેજ પ્રજાને નસીબે આવ્યું. એને કારણે આંખાનો ફાલ ફાટી પડે તેમ અંગ્રેજોના કર્તવ્યકર્મ વડે કરીને આ દેશના આંખે અસંખ્ય નાની મોટી કોમો, વાડા, સંપ્રદાય, વર્ગો, પક્ષો, અને મતમતાંતરોનો ફાલ ફાટી પડ્યો. એમાં ગિચારા અંગ્રેજોનો શો દોષ ?

કેન્દ્રીકરણ થઈ જાય એના પ્રત્યાઘાત રૂપે વિકેન્દ્રીકરણ થાય જ. અંગ્રેજો તો પોતાના કર્તવ્યકર્મ વડે કરીને નિમિત્ત રૂપ બન્યા એટલું જ. વળી પાછો નિયમ એ આવ્યો કે કર્મ કરે કોઈક ને ફળ લોગવે કોઈક એટલે કેન્દ્રીકરણનું કર્મ હિંદે કર્યું. એનું ફળ લોગવવાનું કર્મ અંગ્રેજોએ કર્યું. હવે અંગ્રેજોએ એ ફળ લોગવવાનું જે કર્તવ્યકર્મ કર્યું તેનાં જે ફળ આવ્યાં તે લોગવવાનું કર્તવ્ય આપણા માથે આવ્યું છે. પ્રેમનો યે સિદ્ધાંત છે ને કે તે એકપક્ષી ન હોવો જોઈએ. આ અંગ્રેજો પણ હિંદના ભારે પ્રેમી રહ્યા એટલે આપણા કર્મનાં ફળ એ લોગવે એવા એકલપેટા નહિ તો. એટલે પોતાનાં કર્મનાં ફળ એણે આપણને આપ્યાં. ન્યાયપ્રેમી પ્રજા કદી કોઈ પ્રકારની સમતુલા ગુમાવતી નથી, તેમ

અમથી ડાશીની અવળવાણી

પક્ષપાત પણ કદી કરતી નથી. એ તો પોતાના કર્તવ્યકર્મના માર્ગે એકધારી વહે જાય છે.

કર્તવ્યકર્મનો આ સિદ્ધાંત પેલા અફલુત અહિંસક જેવો છે કે માણસના પાઠામાં જીવાત પડી હોય તો માણસ જીવતો ભલે રહે, પણ જીવાત તો ન જ મરવી જોઈએ. એમ અંગ્રેજો પણ એ જ ન્યાયે આગળ વધી રહ્યા છે કે હિંદને આઝાદી આપવી છે સો ટકા પણ ન્યાયના ભાગે તો હરગીજ નહિ. એટલે ઈંગ્લાન્ડથી આવેલું શુભેચ્છક મંડળ હિંદની આઝાદીને જટકાં ભરવા નહોતું આવ્યું પણ આઝાદી આપી દેતાં કોઈ ન્યાયના સિદ્ધાંતને તો જટકાં નથી ભરી જતું ને, એ જોવા આવેલું.

જાકી તો શું અંગ્રેજ કે શું આર્ય, સૌ કોઈ પોતાના કર્તવ્યકર્મ પ્રમાણે જ વર્તે જાય છે. જેમ ઘોડો પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડીને માણસનો ભાર વેંઢાયે જાય છે અને માણસ પોતાની પીઠ પર બેસાડીને ઘોડાનો ભાર શા માટે નથી વેંઢારતો એ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો તેમ હિંદુઓએ આમ કર્યું ને મુસલમાનોએ તેમ કર્યું, હિંદીઓએ આમ કર્યું ને અંગ્રેજોએ તેમ કર્યું, અમુક લોકોએ આમ કર્યું ને તમુક લોકોએ તેમ કર્યું એવા પ્રશ્નો જ

જિભા ન કરવા જોઈએ. કારણ કે સૌ પોતપોતાના નિયત કર્તવ્યકર્મ પ્રમાણે વર્તે જાય છે. અણુથી માંડીને પ્રજાંડ સુધી આ નિયમ વણુથંભ્યો એકધારે કામ કરે જાય છે.

દા. ત. જાપાનની શહેનશાહત જેટલી પ્રભુપ્રેરિત હતી એટલો જ પ્રભુપ્રેરિત હતો અમેરિકાનો એટમ બોમ્બ. પછી જાપાનનાં હીરોશીમા અને નાગાસાકી જેવાં લાખોની વસતીવાળાં શહેરોનો વિનાશ આ અણુબોમ્બથી કર્યો એ અમાનુષિતાની પરાકાષ્ઠા જ હતી કારણ કે એમાં નિર્દોષ એવાં લાખો લોકો ભૂંજાઈ ગયાં એવું કહેનારા અણુ અને પ્રજ્ઞ વચ્ચેનો નિયમ જ નથી સમજતા.

હિંદુઓએ અસ્પૃશ્યતાનું કર્મ બાંધ્યું એના ક્ષણ સ્વરૂપ એટલે કે એના પરિણામે બધી કોમોને સહન કરવું પડે એવો ધરતીકંપ ગિહારમાં થતો હોય તો પછી જાપાનમાં કે બીજે ગમે ત્યાં કોઈ કર્મ બાંધે એના પરિણામે હીરોશીમા અને નાગાસાકીનાં લાખો નિર્દોષો શા માટે ન ભૂંજાય ? આ જગત અણુ પરમાણુનું જ બનેલું હોય ત્યાં એની અસર સર્વવ્યાપી હોવી જોઈએ ને ? પછી એમ કહેવું કે જ્વાળામુખી ત્યાં જ કેમ ફાટ્યો તો એનો જવાબ

અમથી ડોશીની અવળવાણી

એ છે કે ત્યાં ધરતીનું પડ જ પાતણું હશે. એવી જ રીતે ધીરે કયાંય નહિ અને અણુબોમ્બ હીરોશીમા અને નાગાસાકી ઉપર જ કેમ પડયો તો એનો એ જવાબ છે કે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમ મુજબ અણુને ત્યાંનું આકર્ષણ વધારે હશે.

ખરી રીતે તો વિનાશમાં જ સર્જન રહેલું છે અને મૃત્યુમાં જ જીવન રહેલું છે. એટલે મિત્રરાજ્યોએ આ અણુબોમ્બ દ્વારા લાખો નિર્દોષોને મોત આપ્યું એના કરતાં એમ કહેવું જોઈએ કે પુનર્જીવન આપ્યું. એ પુનર્જીવન આપવા માટે જાપાનીઓએ Day of Deliverance: મુક્તિદિન હજી સુધી નથી ઊજવ્યો એનું કારણ એ હોવું જોઈએ કે જાપાનીઓ અણુ ને પ્રદૂષનો ભેદ સમજતા જ નથી.

આ રીતે કર્મનો, કેન્દ્રીકરણનો, ગુરુત્વાકર્ષણનો અને અણુ પ્રદૂષાંડના નિયમો જે કોઈ સમજે છે તેનો વાસ નહિ વાસમાં, નહિ આકાશમાં, નહિ સુખમાં, નહિ દુઃખમાં, નહિ હર્ષમાં, નહિ શોકમાં, નહિ વિકારમાં, નહિ અવિકારમાં, નહિ જીવનમાં, નહિ મૃત્યુમાં, નહિ મુક્તિમાં, નહિ મોક્ષમાં એવા કોઈક ઠેકાણે થાય છે.

પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું

કેવું સરસ ગાયું કવિએ ? ‘પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું !’ નમ્ર છતાં કેવી ઉદાર અને ઉત્કૃષ્ટ ભાવના ? ભવ્ય ! ભવ્ય ! ધન્ય છે કવિ તારા ગીતને. કાળના કાળમીઠ થરો કહેતાં પથ્થરો વીંધીને દૃષ્ટા કવિએ આપણા પૂર્વજ ઋષિઓનો જીવનસંદેશ આજે યુગો વીત્યા કેડે કાવ્ય રૂપે રેલાવ્યો કે ‘પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું.’ ધન્ય છે કવિ તારા કાન્તદર્શનને !

પાયાના ચણતર મહીં પુરાવા માટે પહેલાં તો ‘પથ્થર થવું’ એ જ ઘણું દુષ્કર છે. પહેલાં તો પથ્થર

અમથી ડોશીની અવળવાણી

થયા પછી જ પાયાના ચણતર મહીં પૂરણી થઈ શકાય
ને ? એટલે પહેલાં તો ‘પથ્થર થવું.’

પથ્થર થવું એ ભાવના પુરાણ પૂર્વજોથી ઊતરતી
આવી છે. પંચભૂતની અહુટ્યા અરુપૃષ્ઠા લેખાઈ. પણ
જ્યારે એ સૈકાઓ સુધી શલ્યા રૂપે રહી ત્યારે સતી
બનીને તરી ગઈ. કારણ કે અહુટ્યા ‘પથ્થર બની.’
મોક્ષપુરી ગયાના ધર્મતીર્થે આજે પણ એક બ્રાહ્મણી
ધર્મશીલા રૂપે રહી પોતાને સ્પર્શ કરનાર બધાનાં
પાપતાપ જુગજુગોથી હરી રહી છે. કારણ કે એ
બ્રાહ્મણી પથ્થર બની.

આપણી ચરમ ભાવના જ આત્મોન્નતિ કરવાની
એટલે કે દેવ બનવાની. દેવ થવા ય પણ ખડું અને
બનાય પણ ખડું. જીવતાને દેવ બનવું કહે છે ને
મરી ગયેલાને દેવ થયા કહે છે. પણ દેવ થવું કે બનવું
એટલે ‘પથ્થર થવું’ એ સત્ય જોટલું હિંદીઓ બાણે
છે એટલું લાગ્યે જ કોઈ બાણતું હશે. એટલે જ
આપણા બધા દેવોને આપણે પથ્થરના બનાવતા
આવ્યા છીએ. આપણી આબોહવાના કારણે પણ દેશ
આધ્યાત્મિક રહેતો હોવાથી મોટા ભાગના દેશવાસીઓ
તો દેવની કૌટિ વટાવીને પરબારા પથ્થર બની જાય
છે. બાકી રહેલા જે લોકો પથ્થર બનવા જોઈ સિદ્ધિ

પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા એવા લોહીમાંસના લોચા જેવા માણસોના જ આત્મા આઘાતોથી અકળાય છે, દિલ દુઃખોથી જલે છે, લોહી સારું માકું બેઈને ભરે છે, અંગો ધૂળે છે ને મગજ ગુમાવે છે. કારણ કે તેઓ પથ્થર નથી બની શકતા.

આ ભાવનાને અનુરૂપ જીવતા માણસોની કિંમત આપણે મન જનાવર જેટલી પણ લાગ્યે જ હોય છે. પણ પથ્થર જુઓ તો ગામે ગામ અને પાદરે પાદરમાં પૂજાય છે. જે જે લોકોની આ દેરીઓ, ખાંભી કે પાળિયા હોય છે એ લોકો પૂર્વજીવનમાં અનેક પ્રકારની બેવકૂફીઓ કરવાને કારણે હેરાન પરેશાન થયેલા. અહીં પૂર્વજીવન એટલે કે એ લોકો જીવતા હતા એ જીવન બાણવું. એમાંના કેટલાક દેશ અને પ્રજાસેવાના નામે પોતાની જક ન છોડનારા અને જૂંકે મોતે મરનારા રાજદ્રોહીઓ હતા, કેટલાક સત્ય અને ઈશ્વરને નામે પોતાનું ડીંગ પકડી રાખવાના કારણે બળી મરનારા કે ફાંસીએ ચડનારા હઠાગ્રહીઓ હતા. કેટલાક વળી ઇન્સાફ અને હક્કને નામે વાદકોદ કરીને રાનરાન ભટકી મરનારા હતા, તો કેટલાક પ્રેમને નામે વેવલાઈમાં જ રિબાઈ રિબાઈને કમોતે મરનારા હતા.

અમથી ડોરીની અવળવાણી

પણુ આ બધા જે ઘડીએ દેવ થઈને પથ્થર થયા કે પછી જેને સજા કરી હતી એની લોકો પૂજા કરવા લાગ્યા, પ્રાણુ લીધેલા એને પુષ્પો ચડાવવા માંડયા, ધક્કા માર્યા હતા એને ધૂપ કરવા લાગ્યા, દુઃખી કરેલા એને દિવેલ કર્યા, નામ વગોવેલાં એને નૈવેદ્ય આપ્યાં. શું કામ ? કારણ કે એ બધા પથ્થર થયા.

હિંદુઓ આટલા માટે જ આડે ને વાડે પથ્થરને પૂજે છે. ખૂતપરસ્તીના પ્રખર વિરોધી મક્કામાં પણ આટલા માટે જ કાબાનો પથ્થર પૂજાય છે. અરે વ્યક્તિ-પૂજા, ધર્મ અને ઇશ્વરમાં ન માનનાર સોવિયેટ રશિયામાં આટલા માટે જ લેનીનનું બાવલું પૂજાય છે. હવે તો રશિયાનો દેવ બન્યા પછી સ્ટેલિન પણ પૂજાય છે. કારણ કે લેનીન મૂઆ બાદ અને સ્ટેલીન જીવતાં જીવત પથ્થર બન્યા.

લેખકો અને વિવેચકો, કવિઓ અને કલાકારો, સાક્ષરો અને સુધારકો પ્રેરણા શેમાંથી મેળવે છે ? પથ્થર બનેલાઓમાંથી. ઉપરોક્ત મહાજનોમાંથી ઘણા પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓને પ્રેમ નથી કરવા દેતા અને પ્રેમમાં પડ્યાં હોય તો પાછા ખેંચી લેવા જે ગડમથલ કરે છે એના મૂળમાં પણ આ પથ્થર બનાવ-

વાની ભાવના જ પડી છે. પછી એ મહાજનો પોતાનાં બાળકોને પ્રેમમાં ન પડવા દેવાનાં બહાનાં ગમે તે કાઢે.

એ બધા સીધેસીધો પ્રેમ કરવાની હા પાડી છે તો તો પછી ચમનમાં શુભ ન રહે, શુભમાં ખૂ ન રહે, તુંમાં હું ન રહે, હુંમાં તું ન રહે. પોતાના પ્રેમ આડે અંતરાયો ન આવે, મુશ્કેલીઓ ન આવે, અનેક પ્રકારનાં હબાણુ ન આવે, અંઝાવાતો ન આવે તો આ પ્રેમીઓ વિરહની વેદના અને વિયોગનાં દુઃખ, મનની મીઠી મૂંઝવણો અને દિલજલનની સુખદ પળો, પ્રાણની પછડાટો અને આત્માનાં આકંદો, અનંત આશાઓ અને ઘોર નિરાશાઓ, દુર્દમ્ય સાહસો અને અદમ્ય ઉત્સાહ, પાંપણના પલકાવ અને કલેજના ઘાવની લાગણી, મસ્તી, હૂંફ, તાકાત, હર્દ વગેરે કયાંથી પામે ? 'શી છે મજા સોળત વિનાની શરાબીમાં, શી છે મજા રોમાન્સ વીણુ પ્રણય બિમારીમાં.' એ કવિઓ ને લેખકો, સાક્ષરો ને સુધારકો ન સમજે તો બીજું કોણ સમજે ?

આ મહાનુભવો પહેલાં તો માટીને નીંભાડામાં પકવીને જેમ ઈટ-પથ્થર બનાવવામાં આવે છે તેમ પોતાનાં પ્રેમી ફરજંદોને પ્રેમના નીંભાડા રૂપી તમામ તબક્કાઓમાંથી પસાર કરાવીને શીરી ફરહાદ બનાવે છે.

૧૯૫૬

અમથી ડોશીની અવળગણી

‘કિસ્મત કી કમનસીબી તો સૈયદ કયા કરે,
સિર પર ગીરા ને પહાડ તો ફરહાદ કયા કરે?’

આ બેત કવિને શા માટે રચવો પડ્યો ? કારણ કે ફરહાદ પથ્થર બનવાને બદલે, પથ્થરના પહાડની અવગણના કરીને પથ્થર ખોદવા બેઠો. પહાડ પોતાની આવી અવગણના શે સાંખી શકે ? એટલે પોતાના માર્ગભૂલ્યા ફરજંદને બાહુ પ્રસારીને પહાડે એકદમ પોતાના અંકમાં લઈ લીધો. પોતાનામાં આત્મચાત કરી લીધો મતલબ કે ફરહાદ પણ પથ્થર બન્યો.

આમ લયલા મજનૂ કે શીરી ફરહાદની સ્થિતિએ પહોંચાડ્યા પહેલાં એ દેવ બની શકતાં નથી. અને દેવ એટલે કે પથ્થર સ્વરૂપ બન્યા પછી જ એમાંથી લેખનની, કાવ્યની, કલાની કે સુધારાની પ્રેરણા મળે ને ? જગતની લોકકથાઓમાં પ્રધાનપુત્રો પથ્થરના બની જાય છે ત્યાર પછી જ રાજપુત્રો એને બથ ભરી ભરીને રૂવે છે. શહીદી એટલે જ પથ્થર થવું.

જે કવિઓ અને લેખકો પોતાની અનુપમ પ્રભુચક્રિતિઓથી વાચકોનાં દિલ હલાવીને ચોધાર આંસુએ રોવરાવતા હોય છે તેઓ પોતાનાં ફરજંદોના પ્રભુચ આડે અનેકવિધ બહાને એટલા ખાતર જ આડખીલી-

ઓ ઊભા કરતા હોય છે. વિરોધ જેટલો વધુ એટલો પ્રણય વધારે જોરદાર. એ તો પ્રેમને વિકસાવવાનું સાચું સાધન છે. એ કવિઓ, લેખકો અને સાક્ષર સુધારકો ન સમજે તો ખીજું કોણ સમજે ?

એટલે પહેલાં તો એ પ્રેમનો વિરોધ કરે, પછી એમને સુહિષ્ણુ-મેહારની કોટિએ પહોંચાડે ને છેવટ એમને આદર્શ સ્થિતિએ એટલે કે અનંત સમાધિ સુધી પહોંચાડી દે. અનંત સમાધિ એટલે દેવસ્વરૂપ બનાવીને પછી એમાંથી એવી કરુણા સર્જાવે, એવી કરુણા સર્જાવે કે સર્જક, એનું સર્જન, વાચકો, શ્રોતાઓ, પ્રેક્ષકો અને સર્જકનાં સૌ સગાં વહાલાં હૈયાફાટ રુદન કરે. ત્યારે જ સર્જકની સાચી પ્રતિભા બળકે ને !

શેણી ને વીળણુંદ, રોમિયો અને જુલિયટ પથ્થર બન્યા પછીનાં જ સર્જન છે. એટલે જો કોઈ પ્રેમીને અમર બનવું હોય, કવિ-કલાકારની પ્રેરણા કે પ્રતિભા બનવું હોય એણે પથ્થર થવું રહ્યું. આમ કલા, નાટક, નવલ વગેરેના ચણતર મહીં અનેક નવલોહીઆ પથ્થર રૂપે ધરખાયા છે. આપણે જોઈએ તેમ કેટલાક સર્જકનાં પણ બે સર્જન હોય છે. એક સર્જન પાયામાં ધરખાયું હોય છે ને ખીજું કલાકૃતિ રૂપ સર્જન એ પાયા ઉપર જ ચણતર રૂપે.

અમથી ડોશીની અવળવાણી

પણ પ્રેમના એ પ્રકાર હોય છે ને ? જેમ લયલા અને મજનૂ તેમ ઉમ્મરખામ અને મનસૂર જેવા પ્રેમીઓ પણ હોય છે. એ બધાયને પથ્થર બન્યા પછી જ સફળતા મળેલી છે એમ ઇતિહાસ કહે છે. દૂર ક્યાં જવું ? એવા એક પ્રકારમાં ગાંધીજીને પણ વિશ્વપ્રેમી કહી શકાય. એમની સરળતા પણ દેવ બનવામાં એટલે કે પથ્થર થવામાં રહેલી છે. ને કે ગાંધીજી તો ધરમૂળથી દેવ ન બનવાનું જક્કી વલણ અજાત્યાર કરતા આવ્યા છે. પણ ગાંધીજીમાં દેવત્વ ન દેખાય તો પછી આ દેશના લોકોને મન મહાત્માજીની મહત્તા શી ?

અમસ્થી એ કાળાંતરથી લોકોને એવી આદત પડી ગઈ છે કે કોઈકને દેવ બનાવીને પૂજે ત્યારે જ એને જંપ વળે. વળી સફવિવેક જાળવવા સામાન્ય માનવી અને દેવ વચ્ચેનું બધી પ્રકારનું અંતર કાયમ રહેવું જોઈએ એનું સતત ભાન લોકોને હોય છે. આવાં અનેક કારણોથી પ્રેરાઈને લોકોએ દેશનું ગૌરવ ગાંધીજીના દેવત્વમાં જોયું ને ગાંધીજીને પથ્થર બનાવી દીધા. ગાંધીજી ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, ગાંધીજીનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ગમે તે હોય પણ એમનું દેવ-પથ્થર સ્વરૂપ તો ગામડે ગામડે અને ગૃહે ગૃહે પૂજાય છે. ગાંધીજી પૂજાય છે કારણ કે ગાંધીજી પથ્થર થયા.

‘ પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું ’ની આપણી ભાવનાનું એક બીજું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે રજ. જેમ આણું આણથી બ્રહ્માંડ બંધાયું છે તેમ રજ રજથી પથ્થર બંધાયો છે. રજ પથ્થરનું ઘણું નમ્ર સ્વરૂપ હોવાથી એનો સ્પર્શ કરનાર પણ ઘણું નમ્ર બની જાય છે. આથી કરીને આપણી આર્યસંસ્કૃતિમાં આ રજનું ઘણું મહત્ત્વ છે. આગળના જમાનામાં વડીલોની ચરણરજ લીધા વગર કોઈને ચેન ન પડતું.

રાત પડયે વેપારી જેમ રોજે રોજના હિસાબના ચોપડા ખતવી નાખે છે તેમ આપણે પણ વડીલોની ચરણરજને આંખ માથે ચડાવીને રોજે રોજ અહીંને ઓગાળી નાખતા કેવો છે આ ચરણરજનો મહિમા !

એક દિવસ વિષ્ણુ ભગવાનને ચરણરજ લેવાનું મન થયું ને દુર્વાસા ઋષિને બીજવ્યા. ઋષિ તાતા બિના થતા દોડ્યા આવ્યા ને સૂતેલા વિષ્ણુભગવાનની છાતી ઉપર લાત લગાવી દીધી. પ્રભુ ચત્રભુજે દુર્વાસા ઋષિની પોતાની છાતીએ ચોટેલી ચરણરજ આંખે માથે ચડાવીને કહ્યું : ‘ પ્રભુ ! પાદુ આપે લગાવી તેથી હું તો કૃતાર્થ થયો પણ મારી રક્ષા છાતીમાં લાત લગાવતાં આપના કોમળ ચરણકમળને તો જશ નથી પહોંચી ને ? ’

અમથી ડોશીની અવળવાણી

ભગવાન વિષ્ણુમાં આવી નમ્રતા ક્યાંથી આવી ? ચરણુરજમાંથી. ભરતે રામની પાદુકા સેવી, લક્ષ્મણે સીતાજીની ચરણુરજ રોજ માથે ચડાવી, મીરાં નરસિંહ-તો વાલાજીની ચરણુરજ માટે વલખાં મારતાં નાચ્યાં. એમ બધા સાધુ, સંતો ને ભક્તો મહાન બન્યા કારણ કે એ બધાએ પોતાના પ્રભુની ચરણુરજ સેવી. ઘણી સ્ત્રીઓ સતી બનીને મહાન બની, કારણ કે એમણે પોતાના પતિની ચરણુરજ સેવી. આપણી સ્ત્રીઓની સંસ્કૃતિ તો આ ચરણુરજની જ બનેલી છે. આગળના જમાનામાં સ્ત્રીઓ ‘ચરણોં કી દાસી’ થવામાં જ પોતાનું ઈતિ કર્તવ્ય માનતી અને એ ભાવનાને અફસુત, અફસુત કદીને પુરુષો આવકારતા.

વનવાસ જતાં શ્રી રામને પગલે પગલે ગામના માણસોએ ફાંટો ભરી ભરીને શેરીઓની ધૂળ સાફ કરી નાખી. એટલું જ નહિ પણ પ્રત્યેક સદીમાં સંતોના પગલાં પાછા શેરીઓની ધૂળને ગામના માણસો માથે ચડાવતા આવ્યા છે અને એમ કરીને નમ્ર બનવાનું અને રસ્તાઓ સાફ કરવાનું એવડું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરતા આવ્યા છે. આગાખાનની ચરણુરજ લેવા બેઠા સ્ત્રીઓ બન્ને બાજુ હારબંધ બિંધાં માથાં નાખી, વાળને રસ્તા ઉપર પાથરીને, આગાખાનને એના ઉપર ચલાવીને

ચરણુરજ દ્યે છે. બ્રહ્મદેશમાં પણ એ રીતે જ ખોદ સાધુઓની ચરણુ ધૂલિ સ્ત્રીઓ માથે ચડાવે છે.

પૂજ્યશ્રી ૧૦૮ શ્રી ગોંસાઈજીના બાલકને પગલે પગલે પડતી ભક્તાણીઓ કોણે નથી લાગી ? આ ભક્તાણીઓ કંઈ ભારે શરીરને લીધે નથી પડતી પણ ચરણુરજમાં આજોટીને પવિત્ર થવા પડતાં મેલે છે. સુધરેલી સ્ત્રીઓ ખડીખાણુની ધૂળ મોઢે છાંટવા કરે એના કરતાં આ પવિત્ર ચરણુરજ શું ખોટી ? કાનફટા, અઘોરી, જોઘડા કે નાગડા બાવા સદેહે દેવ બનવા આ રજ કહેતાં ભસ્મનું આખે શરીરે આટલા માટે જ લેપન કરે છે. પથ્થરનું આ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પોતાને અંગે ઓટી લેવાથી જ આ સાધુઓ પૂજ્ય છે. સંસારવહેવારમાં પણ જ્યારે જ્યારે પુરુષો કોઈ રીતે પદાળતા નથી ત્યારે ત્યારે સ્ત્રીઓ આ પથ્થરને ખોળે માથાં મૂકે છે ને પુરુષોના મૂઠ હૈયાં માખણ જેવાં થઈ જાય છે. ક્યારેક પુરુષો પણ આ પથ્થર હારે ભાઈબંધી કરવાનો અખતરો અજમાવતા હોય છે.

ખુદ ગાંધીજી અને પંડિત જવાહરની ચરણુરજ લેવા લોકો હજી પડાપડી ક્યાં નથી કરતા ? પણ પંડિતજી તો પરદેશમાં ઊછર્યા છે એટલે આ ચરણુ-

અમથી ડોરીની અવળવાણી

રજની સંસ્કૃતિથી વંચિત હોવાને કારણે એનો વિરોધ
કર્યા કરે છે.

ચરણુરજ જેમ જેમ માથે ચડાવતા જઈએ એમ
કાયાનો ગરવ ગળતો જાય. પોતાની જાત વિષેનો
એકાર ઓગળતો જાય. ઘડીએ ને પળે ચરણુરજ માથે
ચડાવતાં બુદ્ધિ જંગમ રહે અને ઉત્તરોત્તર નમ્રતા
વધતી જાય કે અરેરે ! આ જગતમાં હું શું છું ? હું
કાંઈ નથી. હું તો આ રજની ચે રજ છું. આમ ધીરે
ધીરે ઊધઈની પેઠે આપણો અહંકાર ઓગળી ગયા
પછી સ્વાધીનતા કે પરાધીનતાનો, માનનો કે અપમાનનો
ઉચ્ચનો કે નીચનો ભેદ જ ક્યાં રહે છે ? પછી
તો ‘જીસકે મનમે’ ણટક રહી, વોહી અટકા રહા.’
એટલે જ મીરાંએ ગાયું ને કે—

‘ચરન ખિના મુઝે કછુ નહિ ભાવે,
જૂઠ માયા સખ સપનન કી-
મોહિ લાગી લટક ગુરુ ચરનન કી.’

ચરણુરજ લેતા રહેવાની યાદ ચિરંજીવી રહે એટલા
માટે આપણે પૂર્વજોનાં કે દેવ થયેલા આદરણીય
નરનારીઓનાં પગલાં મંદિરમાં પધરાવીને પૂજીએ

છીએ. પછી તો વિશ્વ ભગવાને જેમ દુર્વાસા ઋષિનાં પગલાં પોતાની છાતી ઉપર પાડ્યાં તેમ પ્રભુને પગલે પગલે એનાં ભકતોએ પોતાની છાતી ઉપર પ્રભુ સ્વરૂપ માનવીઓનાં કાયમી પગલાં પડતાં રહે એ માટે સોપાન સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. સોપાન એટલે પગથિયું. આ પગથિયાંની જરૂર તો ઝૂંપડીથી માંડીને ઠેઠ મહેલાત સુધી સોને પડે.

પગથિયું એ પથ્થરનું જ સીધું સ્વરૂપ હોવા છતાં પુરાતા પાયાના 'પથ્થર' ઉપર જેમ પછી ચણતર થયે જ જાય તેમ પગથિયાંને પણ પછી ચરણુરજ મળ્યે જાય. ચરણુરજ લેવાથી જેમ અહં ઓગળતો જાય તેમ પગથિયાં દ્વારા માનવીને જિંચે ને જિંચે ચડાવવાનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કવિએ ગાયું છે કે ' જિંચે ચડો જન પડેલ ચડાવવાને '. પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું'ની ભાવનાથી તદ્દન વિરોધી છે એના બદલે એમ ગાયું એઈએ કે ' નીચે પડો જન પડેલ ચડાવવાને.' પગથિયું થવાની, પથ્થર થવાની સોપાન બનવાની ભાવના એ કવિએ કેળવી લાગતી નથી.

આમ પાયાના પથ્થરથી માંડીને પગથિયા સુધી અને પગથિયાથી માંડીને ચરણુરજ સુધી આપણી

અમથી ડોશીની અવળવાણી

નમ્રતાની, ત્યાગની અને સહિષ્ણુતાની ભાવના વિકસી છે. આ વિકાસ અહીંથી જ નથી અટક્યો પણ ચરણ-કમળ કહેતાં પગની અનેક પ્રવૃત્તિ સુધો વિકસેલો છે. દા. ત. ચરણ આંપવા, પગે પડવું, લાત ખાવી, પાદુ ખાવી વગેરે વગેરે વિષય ભગવાને પણ પગની પ્રવૃત્તિના આવા જ એક પ્રકાર દ્વારા દુર્વાસા ઋષિની ચરણુરજ લીધેલી પૂજા હંમેશાં ગુણની થાય છે. પછી આપણે પગલાં પૂજીએ અને પગના ગુણને અવગણીએ તો તો નગુણ કહેવાઈએ. એવા એક કવિએ ગાઈ નાખ્યું કે-

‘ રગરગિયાં રગિયાં ઘણું, પડયાં રિપુને પાય,
લાતો ખાધો લઘડિયાં, એ દિન ચાલ્યા જાય. ’

એ દિન કયાં ચાલ્યા જાય ? શું કરવા ચાલ્યા જાય ? એ દિન ચાલ્યા જાય પછી રહું શું ખાકી ? પછી પથ્થર થવાની આપણી ભાવનાનું શું ? આ પાદુ ને લાતો તો પથ્થર ન થયા હોઈએ એટલે જ લાગે ને ! પથ્થર થયા પછી પાદુ લાગતી જ નથી. એટલા માટે જ કાંતદર્શી કવિએ ગાયું છે કે ‘ પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું. ’

કાકાસાહેબ કાલેલકરે કહ્યું જ છે ને કે જગત-સંસ્કૃતિનાં પારણાં અહીં-આ દેશમાં ખંધાયાં છે. દુનિયાનાં દરેક ધર્મકર્મ, કળાકોશલ્ય, શિલ્પસ્થાપત્ય

અને સાહિત્યસંસ્કારના પાયામાં જોશો તો એના ચણતરમાં હિંદ પથ્થર રૂપે ધરખાયેલું જ હશે. હુનિયા એ પોતાના કિલ્લાપુરને અને શીખરમિનારા એ પાયા ઉપર જ અણ્યા છે. જેમ કાચખાને આધારે શેષ અને શેષને આધારે પૃથ્વી રહેલી છે તેમ આ પથ્થર થવાની ભાવનાને આધારે હિંદ અને હિંદને આધારે નવખંડ ધરતીનાં ધારણુપોષણુ રહેલાં છે.

આથી કરીને જ મિત્ર રાજ્યોએ હિંદને બીજા વિશ્વયુદ્ધના પાયામાં રાખેલું. કારણ કે મિત્રરાજ્યો જગતની આઝાદી માટે લડતાં હતાં ને જગત આઝાદીના પાયામાં પથ્થર રૂપે હિંદ તો હોય જ ને ! હવે જ્યારે જગતના બધા દેશોનાં નવચણતરનો પાયો નખાઈ રહ્યો છે ત્યારે એ પાયાના પથ્થર રૂપે હિંદ ન હોય તો બીજું કેણુ હોય ? એવા ગૌરવવંતા અને અદ્વિતીય આ દેશના લોહી માંસના ખાતરમાંથી વિશ્વની નવરચનાનો બાગ ફાલેફૂલે એવાં આપણાં અહોભાગ્ય ક્યાંથી ? યાદશ્ય ભાવના તાદશ્ય સિદ્ધિ—

માટે હે કવિ ! ગાયે જા, ગાયે જા કે ‘ પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું.’ ગાણું અધૂરું મેઢ્યા વગર ગાયે જા કે ‘ પુરાતા પાયાના ચણતર મહીં પથ્થર થવું.’ બસ પથ્થર થવું.

